อนุสรณ์

เนื่องในงานฌาปนกิจศพ

นางแสง วินโกมินทร์

ณ เมรุวัดมกุฏกษัตริยาราม กรุงเทพมหานคร

วันจันทร์ ที่ ๒๗ ธันวาคม ๒๕๑๙

อนุสรณ์

เนื่องในงานฌาปนกิจศพ

นางแสง วินโกมินทร์

ณ เมรุวัดมกุฏกษัตริยาราม กรุงเทพมหานคร

วันจันทร์ที่ ๒๗ ธันวาคม ๒๕๑๙

พิมพ์ที่ ร.พ.สุทธิสารการพิมพ์ 294/2 ถนนอิสรภาพ ข้างโรงเรียนสุโรจน์วิทยา
กรุงเทพฯ โทร. 4661768 นายสุรพงษ์ เขียวสุทธิ ผู้พิมพ์ผู้โฆษณา 2519

นางแสง วินโกมินทร์

ชาตะ : ๑๔ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๔๗

มตะ : ๒๖ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๕๑๙

สิริรวมอายุ ๗๒ ปี ๕ เดือน ๑๒ วัน

ถ่ายขณะปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน ที่วัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษดิ์

ถ่ายกับลูกหลานที่วัดพระบรมธาตุ
จังหวัดนครศรีธรรมราช
พ.ศ. ๒๕๑๐

ถ่ายกับลูกในงานทำบุญขึ้นปีใหม่
ที่วัดมหาธาตุ ฯ
พ.ศ. ๒๕๐๕

ถ่ายในงานมงคลสมรส คุณสุภาณี กับ ร.ต.ต. ลักษณะ จันทรังษี

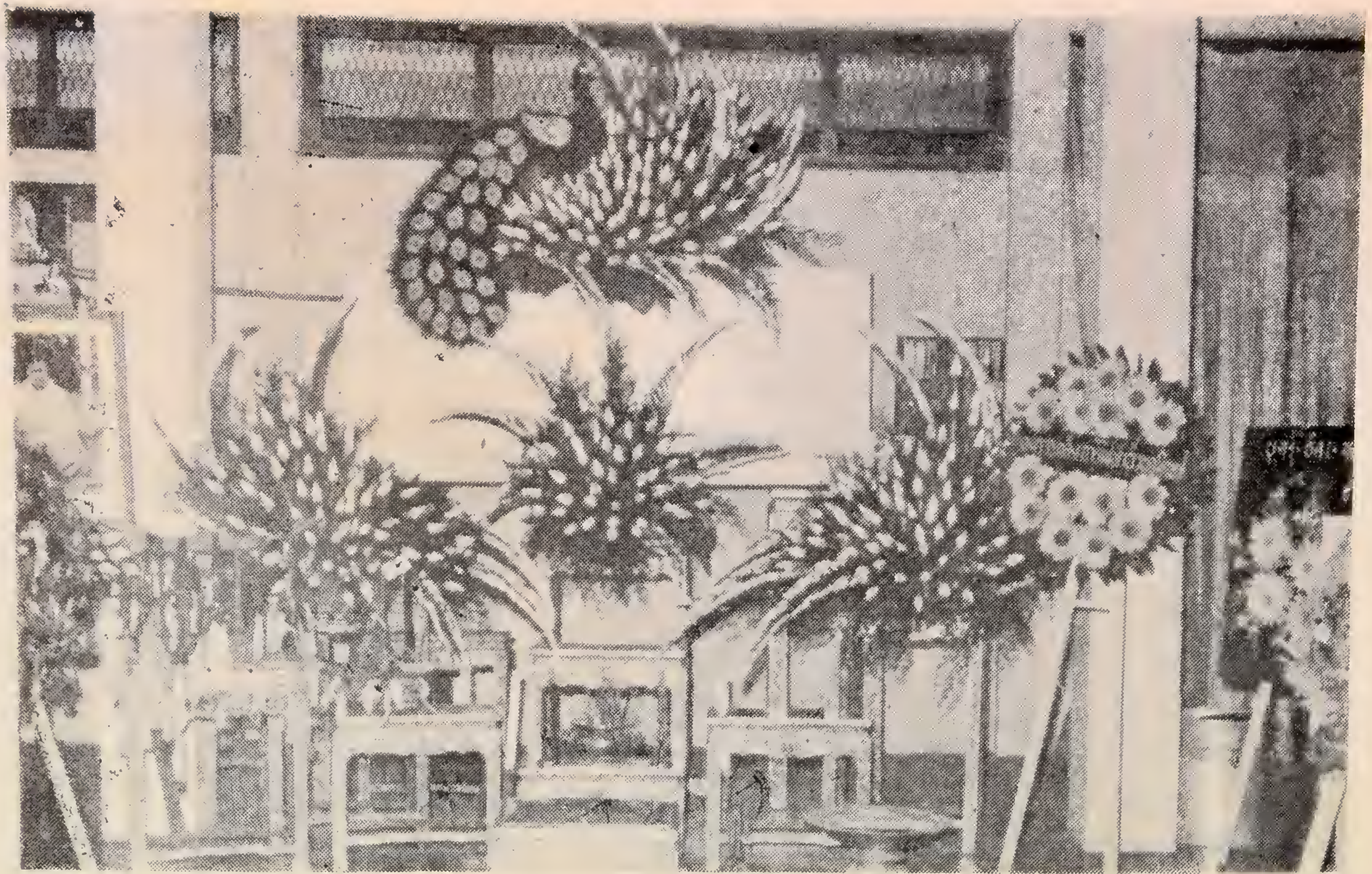
ถ่ายในงานหมั้น คุณสุกัญญา กับ ร.ต.ต. อนันต์ จันทรังษี

ถ่ายกับลูก ๆ ของ
คุณสุชาดา กุหลาบแก้ว
พ.ศ. ๒๕๐๖

ถ่ายกับลูก ๆ ของคุณสุภาณี จันทรังษี
พ.ศ. ๒๕๐๙

คืนวันสวดพระอภิธรรม

ลูก ๆ และหลาน ๆ ในวันสวดพระอภิธรรม

ประวัติ

นางแสง วินโกมินทร์ เกิดเมื่อวันที่ ๑๔ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๔๗ ตรงกบวัน อังคาร แรม ๒ ค่ำ เดือน ๘ ปีมะโรง ที่คลองบางพระ อำเภอเมือง จังหวัดฉะเชิงเทรา เป็นธิดาของ นายทองอยู่ นางจันทร์ เอี่ยวประเสริฐ มีพี่น้อง ๔ คน (ถึงแก่กรรมหมดแล้ว) ได้สมรสกับนายปรีชา วินโกมินทร์ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๗๒ มีบุตรธิดารวม ๗ คน คือ

๑. นางสุอาภา วราโห (ถึงแก่กรรมเมื่อ ๑๑ ส.ค. ๒๕๑๙) สมรสกับนายดุสิต วราโห (ปัจจุบันดำรงตำแหน่งผู้พิพากษาศาลอุทธรณ์) มีธิดา ๑ คน คือ

น.ส. ชุติมา วราโห

๒. นายวรวิทย์ วินโกมินทร์ สมรสกับนางสาวทองสุข แสงมหาชัย มีบุตรธิดารวม ๕ คน คือ

นายก้องเกียรติ์ วินโกมินทร์

ด.ช. อำพน วินโกมินทร์

ด.ช. ไกรลาส วินโกมินทร์

ด.ญ. ปาริชาต วินโกมินทร์

ด.ญ. พรทิพย์ วินโกมินทร์

๓. นางสุชาดา กุหลาบแก้ว สมรสกับนายธีระ กุหลาบแก้ว อดีตหัวหน้าแผนกควบคุมแผนที่ ๖ กรมที่ดิน (ถึงแก่กรรมเมื่อ ๑๖ มิ.ย. ๒๕๑๗) มีบุตร ธิดา ๓ คน คือ

น.ส. จุไรรัตน์ กุหลาบแก้ว

น.ส. จันทร์จิรา กุหลาบแก้ว

ด.ช. ทัศนัย กุหลาบแก้ว

๔. นางสุปราณี ภาสบุตร สมรสกับ พ.ต. เถลิง ภาสบุตร มีบุตร ๒ คน คือ

ด.ช. ธงทวน ภาสบุตร

ด.ช. ภาณุมาศ ภาสบุตร

๕. นางสุภาณี จันทรังษี สมรสกับ พ.ต.ท. ลักษณะ จันทรังษี มีบุตร ธิดา ๓ คน คือ

ด.ช. กมลชนก จันทรังษี

ด.ช. ยิ่งเทพ จันทรังษี

ด.ญ. ศันสนีย์ จันทรังษี

๖. นางสุกัญญา จันทรังษี สมรสกับ พ.ต.ต. อนันต์ จันทรังษี ไม่มีบุตร ธิดา

๗. ด.ญ. บุญศรี วินโกมินทร์ (ถึงแก่กรรมเมื่ออายุได้ ๓ ขวบ ๕ เดือน)

การศึกษา สมัยนั้นยังไม่นิยมให้เด็กผู้หญิงเรียนหนังสือ แต่เนื่องจากบิดาเป็นผู้มีฐานะดีพอสมควร และเป็นผู้มองการณ์ไกล จึงจ้างครูมาสอนพิเศษให้ที่บ้าน จนสามารถอ่านออก เขียนได้ นับเป็นเด็กผู้หญิงคนแรกของคลองบางพระที่ได้เรียนหนังสือ

นางแสง วินโกมินทร์ เป็นผู้มีความรักถิ่นกำเนิดของตน ได้สร้างสมที่ดินเพื่อประกอบกสิกรรมมากพอสมควร แม้ว่าจะได้ย้ายเข้ามาอยู่ในกรุงเทพ ฯ เพื่อการศึกษาของบุตรธิดา แต่ก็ได้ไปเยี่ยมเยียนถิ่นกำเนิด ตลอดจนญาติมิตรอยู่เสมอ และปวารณาตนเป็นโยมอุปฐากของวัดต่าง ๆ ในถิ่นกำเนิดหลายวัด เพราะเป็นผู้มีความเลื่อมใสในพระบวรพุทธศาสนาอย่างแรงกล้า มุ่งมั่นอยู่กับการทำบุญสุนทาน และเจริญวิปัสสนากรรมฐาน

เมื่อได้สมรสกับนายปรีชา วินโกมินทร์ ซึ่งเป็นชาวจังหวัดกาญจนบุรี และเป็นคนชอบเผชิญโชคไปตามจังหวัดต่าง ๆ อยู่เสมอ นางแสง จึงมิได้ติดตามไปด้วย คงประกอบการค้าอยู่ในกรุงเทพ ฯ เพื่อควบคุมดูแลให้การศึกษาแก่บุตรธิดา จนกระทั่งสำเร็จการศึกษาตามความสามารถของแต่ละบุคคล ตลอดเวลาที่นางแสง มีชีวิตอยู่แทบจะมิได้ร่วมทุกข์ร่วมสุขกับสามีเลย ได้ประกอบอาชีพเลี้ยงดูบุตร ธิดา โดยมีนาง

สุอาภา วราโห ธิดาคนโต เป็นหัวเรี่ยวหัวแรง และเป็นที่ปรึกษาของครอบครัวมาโดยตลอด

นางแสง ได้ตรากตรำทำงานหนักเพื่อความอยู่รอดของครอบครัว และให้การศึกษาแก่บุตรธิดา แต่เพียงผู้เดียวดังกล่าว ประกอบกับมีโรคประจำตัวคือโรคหืด และในระยะหลังยังต้องเข้ารับการรักษาที่โรงพยาบาลรามาธิบดีถึง ๓ ครั้ง คือผ่าตัดตาลอกต้อหินถึง ๒ ครั้ง และผ่าตัดเนื้องอกในมดลูกอีก ๑ ครั้ง

ในบั้นปลายชีวิตของนางแสง หลังจากผ่าพ้นอุปสรรคนานาประการ จนบุตรธิดาทุกคนสำเร็จการศึกษา ได้แต่งงานเป็นหลักฐานแล้ว นางแสงก็หมดภาระ และมีความสุขอยู่กับลูก ๆ หลาน ๆ มุ่งหน้าแต่การบุญสุนทาน และเจริญวิปัสสนากรรมฐานด้วยจิตอันสงบ จนกระทั่งวันที่ ๑๑ สิงหาคม ๒๕๑๙ นางสุอาภา วราโห ธิดาคนโตได้ถึงแก่กรรมด้วยโรคมะเร็ง นางแสงซึ่งมีความรักลูกทุกคนเป็นชีวิตจิตใจอยู่แล้ว จึงเกิดความกระทบกระเทือนจิตใจอย่างรุนแรงที่สุด ถึงกับนอนไม่หลับ รับประทานอาหารไม่ได้ จนถึงวันที่ ๑๖ สิงหาคม ๒๕๑๙ นางแสงจึงเกิดอาการช๊อค เพราะขาดโลหิตไปเลี้ยงสมองต้องเข้ารับการรักษาตัวอยู่ที่โรงพยาบาลรามาธิบดี ถึงวันที่ ๔ กันยายน ๒๕๑๙ อาการได้ทุเลาลงจนแพทย์อนุญาตให้กลับบ้านได้ แต่ด้วยความเสียใจอย่างใหญ่หลวงและสุขภาพที่ทรุดโทรมลง เช้าวันที่ ๖ ตุลาคม ๒๕๑๙ จึงได้เกิดอาการช๊อคขึ้นอีกต้องเข้ารับการรักษาที่โรงพยาบาลรามาธิบดีอีกครั้ง ด้วยความเอาใจใส่ของบุตรธิดาทุกคนซึ่งมีความรักและห่วงใยมารดา ได้ทุ่มเททุกสิ่งทุกอย่างเพื่อให้นางแสงมีชีวิตอยู่ยืนยาวต่อไป แต่ด้วยอาการเส้นเลือดในสมองตีบ และโรคหืดซึ่งเป็นโรคประจำตัวมาแต่เด็กทำให้ปอดไม่สามารถทำงานต่อไปได้ สุดความสามารถของแพทย์และพยาบาลที่จะเยียวยาให้กลับคืนดีได้อีก ดังนั้นในวันที่ ๒๖ พฤศจิกายน ๒๕๑๙ เวลาประมาณ ๐๕.๐๐ น. เศษ นางแสง ก็ได้ถึงแก่กรรมโดยอาการสงบที่โรงพยาบาลรามาธิบดี สิริรวมอายุได้ ๗๒ ปี ๕ เดือน ๑๒ วัน

คำอนุโมทนา

ทหราบี จ เย วุฑฺฒา เย พาลา เย จ ปณฺฑิตา
อฑฺฒา เจว ทลิทฺทา จ สพฺเพ มจฺจุปรายนา ฯ

ทั้งคนหนุ่ม ทั้งคนแก่ ทั้งคนโง่ ทั้งคนฉลาด ทั้งคนรวย ทั้งคนจน ล้วนมีความตายเป็นที่ไปในเบื้องหน้า อุปมาเหมือนกันกับหม้อดินทุกชนิด ทั้งใบเล็ก ทั้งใบใหญ่ ทั้งเผาสุก ทั้งเผาดิบ ล้วนมีความแตกเป็นที่สุดฉันใด ชีวิตของเราท่านทั้งหลายก็ฉันนั้น เพราะฉนั้น ทุกคนควรรีบทำความเพียรเสียในวันนี้ เพราะใครเล่าจะรู้ได้ว่า ความตายจะมาถึงเราในวันพรุ่งนี้ เมื่อความตายมาถึงแล้ว เราจะขอเขาไว้สัก ๑ นาทีก็ไม่ได้ ฯ

เมื่อวันที่ ๒๙ พฤศจิกายน ๒๕๑๙ คุณสุกัญญา จันทรังษี ธิดาของคุณโยมแสง วินโกมินทร์ ได้มาติดต่อขออนุญาตพิมพ์หนังสือเรื่อง "ทางไปนิพพาน ปิดประตูอบาย และกตัญญูกตเวที" เพื่อแจกเป็นธรรมวิทยาทาน ในงานฌาปนกิจศพของคุณแม่ ณ เมรุวัดมกุฏกษัตริยาราม กำหนดวันที่ ๒๗ เดือนธันวาคม ๒๕๑๙ ข้าพเจ้ามีความยินดีอนุญาตให้พิมพ์แจกได้ตามความประสงค์ พร้อมทั้งขออนุโมทนาสาธุการมา ณ ที่นี้

ด้วยอำนาจแห่งบุญกุศลที่สำเร็จจากการให้ธรรมเป็นทานนี้ ขอจงเป็นตบะเดชะ เป็นพลวปัจจัยอันแก่กล้า ปกป้องรักษาท่านเจ้าภาพ ให้อยู่เย็นเป็นสุข ปราศจากทุกข์ โศกโรคภัย อุปสรรคอันตรายทั้งปวง และขอกุศลผลบุญนี้ จงดลบันดานให้คุณโยมแสง วินโกมินทร์ ผู้ที่ล่วงลับไปแล้วนั้น ได้รับทราบและได้อนุโมทนา ขอให้คุณโยมแสง วินโกมินทร์ ได้รับความสุขยิ่ง ๆ ขึ้นไป ตามสมควรแก่คติวิสัย ในสัมปรายภพนั้น ๆ ด้วยเทอญ.

ขออนุโมทนา

(พระเทพสิทธิมุนี)
พระอาจารย์ใหญ่ฝ่ายวิปัสสนาธุระ

สำนักงานกลางกองการวิปัสสนาธุระ
วัดมหาธาตุ คณะ ๕ กรุงเทพมหานคร
๒๙ พฤศจิกายน ๒๕๑๙

คำวางอาลัย

ข้าพเจ้ารู้จักคุ้นเคย คุณโยมแสง วินโกมินทร์ โดยฐานะเป็นผู้ปฏิบัติธรรม สำนักเดียวกัน แม้คุณโยมจะรับกรรมฐานกับพระอาจารย์ท่านอื่น คุณโยมก็ได้แวะมาปรึกษาวิธีปฏิบัติธรรม เพื่อเป็นเครื่องบำรุงสติปัญญาของตนยิ่งขึ้น อย่างอิสระเสรี

ในชีวิตของโยมเท่าที่ทราบ มีแต่ประกอบคุณงามความดี ใคร่ครวญแล้ว บริจาคทาน รักษาศีลและเจริญเมตตาภาวนาอยู่เสมอ นับว่า คุณโยมตั้งตนอยู่ในความไม่ประมาท สร้างดวงประทีปอันประเสริฐเป็นของขวัญแห่งชีวิต ไว้เป็นที่พึ่ง

ยามสงบปกติ ก็ไม่ประมาท ทำความดีเตรียมไว้ยามเจ็บไข้ได้ทุกข์ก็อดทน ไม่ทิ้งความดี ดุจคนฝึกว่ายน้ำไว้ก่อนดีแล้ว เมื่อเรืออับปาง ตนเองก็ว่ายน้ำถึงฝั่งได้โดยสวัสดี

ดังนั้น ข้าพเจ้าขอแสดงความวางอาลัยไว้ ณ ที่นี้ และคิดถึงโยมเสมอ สวรรค์สมบัติ นิพพานสมบัติ จงเป็นของคุณโยมด้วยเทอญ

พระครูวินัยธร ทรงธรรม

ส.ว.ก. วัดปุรณาวาส เขตตลิ่งชัน กรุงเทพฯ

วัดมหาธาตุ คณะ ๒ กรุงเทพมหานคร

ชีวิตกับความตาย

ชีวิตกับความตายเป็นของคู่กัน เมื่อมีเกิดแล้วก็ต้องมีดับหรือตายเป็นธรรมดา ไม่มีใครหรือสิ่งใดจะหลบหนีกฎแห่งความจริงข้อนี้ได้

บางคนคิดว่าคนเรานั้นช่างเกิดมาง่ายเหลือเกิน แต่ตามหลักชีววิทยาและหลักศาสนาแล้วการเกิดเป็นมนุษย์นั้นหาได้เกิดมาได้ง่าย ๆ เลยไม่ ต้องผ่านการต่อสู้มาอย่างหนักกว่าจะมีโอกาสได้ปฏิสนธิในครรภ์มารดา

แต่เมื่อเกิดมาแล้ว เราได้ใช้ชีวิตของเราให้คุ้มค่ากับการที่ต้องเกิดมาด้วยความยากลำบากแล้วหรือ ?

มนุษย์เรามักมีความประมาทมัวเมาในชีวิต บางคนก็คิดว่าตนยังเป็นหนุ่มเป็นสาวอยู่ ยังไม่ตายง่ายดอก เอาไว้ให้แก่เสียก่อน จึงค่อยเข้าวัดเถิด เขาเหล่านั้นมักลืมความจริงที่ว่าความตายนั้นจะเอากำหนดแน่นอนอะไรไม่ได้ ว่าจะตายเมื่อใด เพราะคนเรามิได้ "เข้าคิว" ตายเสมอไป บางทีก็ "ลัดคิว" ตายก็ได้ ใครจะรู้ แต่ที่เรารู้นั้นคือ เราต้องตายแน่ เพียงแต่ไม่แน่ว่าจะตายเมื่อใด และตายที่ไหนเท่านั้น บางคนเพราะตั้งอยู่ในความประมาทไม่ทันได้สร้างสมความดีไว้ ก็ "ลัดคิว" ตายเสียก่อน พอจะเข้าวัดสักที ก็มิได้เข้าไปด้วยตนเอง ถูกคนอื่นเขาหามเข้าไปเสียแล้ว

คนเราเกิดมาอย่างมากก็ประมาณ ๘๐ ปี ก็ต้องตาย ส่วนที่จะเกิน ๘๐ ปีนั้นก็มีเป็นส่วนน้อยและที่ถึง ๘๐ ปี ก็ไม่ค่อยจะมีมากนัก แม้คุณแม่แสง วินโกมินทร์ ก็มีอายุเพียง ๗๒ ปีเศษ ก็ต้องละร่างนี้ไปแล้ว

ถ้าหากเรานึกถึงชีวิตของเราอย่างพินิจพิเคราะห์ด้วยปัญญาจริง ๆ แล้วจะเห็นได้ว่าในช่วง ๘๐ ปีนั้น ๒๐ ปีแรก เราก็เกือบจะเรียกว่ามิได้ทำประโยชน์อะไรให้สังคมเลย เพราะเรายังต้องอาศัยพ่อแม่และคนอื่น ๆ อยู่ตลอดเวลา บางทีกว่า ๒๐ ปีด้วยซ้ำ และ ๒๐ ปีหลัง

คือระหว่าง ๖๐–๘๐ ปีนั้น เราก็ไม่สามารถทำอะไรได้อย่างเต็มสติกำลังเพราะอยู่ในวัยชรา ต้องพึ่งลูกหลานต่อไป เรามีช่วงเวลาที่จะทำประโยชน์ให้แก่สังคมจริง ๆ ก็ไม่เกิน ๔๐ ปี เท่านั้นเอง

ในช่วงเวลา ๔๐ ปีนี้ ถ้าหากเราคิดว่าเราต้องเสียเวลากับการนอนเสียวันละ ๘ ชั่วโมง คือ ๑ ใน ๓ ของวัน ๔๐ ปี เราก็นอนไป ๑๓ ปีเศษ เหลือเวลาอีก ๒๗ ปีเท่านั้น และเราลองคิดต่อไปซิว่าวันหนึ่ง ๆ เราเสียเวลาอยู่ในห้องน้ำกี่ชั่วโมง เสียเวลาไปกับการรับประทานอาหารและพูดคุยกันในเรื่องไร้สาระเสียกี่ชั่วโมง ฯลฯ รวมแล้วจะเป็นเวลาอีกกี่ปี และเรามีเวลาเหลือเพื่อทำตนให้เป็นประโยชน์แก่สังคมจริง ๆ กี่ปี จะเห็นได้ว่าในช่วงเวลา ๔๐ ปีนั้น เรามีโอกาสทำประโยชน์ให้แก่สังคมจริง ๆ อาจไม่ถึง ๑๐ ปีก็ได้ แล้วถ้าหากเรามีอายุไม่ถึง ๘๐ ปีเล่า เราจะทำประโยชน์แก่สังคมได้น้อยลงอีกสักแค่ไหนเพียงใด เราใช้ชีวิตของเราที่เกิดมายากนั้นคุ้มค่าแล้วหรือ พระพุทธเจ้าทรงสอนให้เรารีบทำธุรกิจหรือหน้าที่ของเราเสียในวันนี้ อย่าผลัดวันประกันพรุ่งอีกต่อไปเลย เพราะใครจะทราบว่าความตายจะมีในวันพรุ่งหรือไม่เล่า

ทุกคนเกิดมาแล้ว จึงควรทำหน้าที่ของตนให้สมบูรณ์แบบ เมื่อเป็นลูกก็ต้องเป็นลูกที่ดี เมื่อเป็นพ่อแม่ก็เป็นพ่อแม่ที่ดี เมื่อเป็นครูก็เป็นครูที่ดี เมื่อเป็นสามีก็เป็นสามีที่ดี เมื่อเป็นภรรยาก็เป็นภรรยาที่ดี ฯลฯ ไม่ว่าจะมีหน้าที่เป็นอะไร จะต้องทำหน้าที่นั้นให้ดีที่สุด ถ้าทุกคนทำได้อย่างนี้ ปัญหาเรื่อง "ช่องว่าง" ในสังคมก็จะหมดไป การที่ทุกคนช่วยกันทำหน้าที่ของตนให้สมบูรณ์ชื่อว่ามีส่วน "ลดช่องว่าง" ในสังคมโดยแท้

คุณแม่แสง วินโกมินทร์ ที่ข้าพเจ้ารู้จักคุ้นเคยมาเป็นเวลานานนั้น ได้ทำตนเป็นแม่ที่ดีของลูก ๆ ให้ความอบอุ่นใจแก่ลูก ๆ ทุกคนนับว่าได้ทำหน้าที่ของแม่ที่ดี จึงทำให้แม่กับลูกไม่มีช่องว่าง แม่รักลูก ลูกก็มีความกตัญญูกตเวทีต่อแม่ ส่วนในหน้าที่ด้านอื่น ๆ ข้าพเจ้าไม่ทราบ นอกจากทราบเพียงว่าท่านเป็นพุทธศาสนิกชนที่ดี มีศรัทธาในศาสนาอย่างมั่นคงเท่านั้น ซึ่งก็ชื่อว่าท่านได้ทำหน้าที่ในฐานะเป็นชาวพุทธที่ดีด้วย

การที่คุณแม่แสง วินโกมินทร์ ต้องละโลกนี้ไปตามกฎแห่งชีวิตจึงถือเป็นเรื่องธรรมดา แต่การที่ท่านเป็นแม่ที่ดีนั้น หาใช่เรื่องธรรมดาไม่

ผลแห่งกุศลคุณงามความดีนี้คุณแม่แสง วินโกมินทร์ ได้ประกอบมาในชีวิตอันยาวนานของท่านนั้น คงจะเป็นพลวปัจจัยอำนวยวิบากสมบัติ ให้ท่านประสบความสุขในสุคติสัมปรายภพโดยแท้.

จำนงค์ ทองประเสริฐ

๑๙ ธ.ค. ๑๙

เมื่อเป็น แม่ ก็ได้ดำรงอยู่ในฐานะของ แม่ ที่ดีที่สุดของ ลูกๆ

เมื่อเป็น ยาย ก็ได้ดำรงอยู่ในฐานะของ ยาย ที่ดีที่สุดของ หลานๆ

๒๖ พ.ย. ๑๙

ได้รับข่าวว่า คุณแม่แสง วินโกมินทร์ ถึงอนิจกรรมเสียแล้วข่าวนี้ได้ยังความเศร้าสลดใจให้แก่บรรดาญาติมิตรและลูกหลานเป็นอันมาก เพราะว่าในขณะที่ท่านยังมีชีวิตอยู่ท่านเป็นผู้ประกอบด้วยความกรุณาปราณีประกอบแต่สัมมาอาชีวะจนเป็นหลักฐาน สามารถเลี้ยงดูบุตรและธิดาอบรมให้มีความรู้ความสามารถมีตำแหน่งในการงานในหน้าที่เป็นหลักฐานทุกคน และในระยะปัจฉิมวัยนี้ท่านยังทำบุญทำทานอยู่เสมอ ยิ่งกว่านั้นท่านยังปฏิบัติกัมมฐานอันนับว่าเป็นมหากุศลอย่างยิ่ง ถึงแม้ว่าความตายของท่านจะยังความเศร้าสลดให้แก่พวกเราก็ตาม แต่เราก็มั่นใจเสมอว่ากุศลกรรมของท่านที่ท่านปฏิบัติไว้ จะเป็นเครื่องชี้นำให้ท่านไปสู่สุขคติในสัมปรายภพโดยแน่นอน.

ร.อ. ทวี ทิวแก้ว

"แม่จ๋า"

แม่เคยกล่อมลูกและหลานด้วยเพลง นกขมิ้น ว่า

นกขมิ้นเหลืองอ่อน ค่ำแล้วเจ้าจะนอนที่ตรงไหน
นอนไหนก็นอนได้ ตามสุมทุมพุ่มไม้ที่เคยนอน
จงหลับเถิดทูนหัว แม่จะอยู่ใกล้ตัวเจ้า
ไม่ทิ้งร้างห่างไปไหน ลูกแม่จงหลับให้สบายเอย ฯ

บัดนี้ เสียงกล่อมอันไพเราะของแม่ที่ลูก ๆ และหลาน ๆ ชอบฟังจะไม่ได้ยินอีกต่อไปแล้ว แม่จ๋า แม่เคยกล่อมว่า แม่จะอยู่ใกล้ตัวเจ้าไม่ทิ้งร้างห่างไปไหน แต่แม่ก็ทิ้งลูกไปแล้วอย่างไม่มีวันกลับ จะให้ลูกหลับสนิทเหมือนเมื่อยังมีแม่อยู่ได้อย่างไรเล่า เสียงเพลงของแม่ยังดังก้องอยู่ในโสตประสาท ความอบอุ่นจากวงแขนและอ้อมอกของแม่ยังซาบซึ้งอยู่ในความทรงจำของพวกเรา ชั่วชีวิตนี้ลูก ๆ ไม่มีโอกาสที่จะได้รับความรักและความอบอุ่นจากแม่เช่นนั้นอีกแล้ว

เมื่อครั้งแม่ยังมีชีวิตอยู่ แม่เป็นปูชนียบุคคลของลูก แม่เลี้ยงลูกทุกคนมากับมือของแม่เอง แม่รู้ซึ้งถึงความรู้สึกของลูกทุกคนได้ดีว่า ยามใดลูกคนไหนมีสุขหรือมีทุกข์ เมื่อลูกมีสุขแม่ก็เป็นสุขด้วย ยามใดที่ลูกมีทุกข์แม่จะเป็นผู้ซับน้ำตาให้ ปลอยโยนและปัดเป่าความทุกข์ของลูกทุกครั้งไป ต่อแต่นี้ถ้าลูกมีทุกข์ ลูกจะไปซบตักใครเล่า แม่จ๋า ใครเขาจะเมตตารักใคร่ลูกของแม่ เหมือนแม่ไม่มีอีกแล้ว

แม่จ๋า แม่เคยบอกใคร ๆ ว่าแม่รักลูกทุกคนของแม่ปานแก้วตาและดวงใจ และเพราะความรักลูกของแม่นี่เองแม่จึงต้องรับภาระหนักในการเลี้ยงดูและให้การศึกษาแก่ลูกแต่เพียงผู้เดียว แม่เป็นหัวหน้าครอบครัว และเป็นทั้งพ่อและแม่ของพวกเรา พวกเราไม่เคยมีความรู้สึกว่าเราขาดผู้นำของครอบครัว เพราะเรามีแม่ที่เข้มแข็งและอดทน เสียสละทุกอย่าง

เพื่อพวกเรา ลูก ๆ ทุกคนจึงถือเสมือนหนึ่งว่าแม่เป็นทุกสิ่งทุกอย่างในชีวิตของพวกเรา เป็นร่มโพธิ์ร่มไทรของพวกเรา

ชีวิตของแม่ต้องเหน็ดเหนื่อย และตรากตรำต่อภาระหนักในการเลี้ยงดูและให้การศึกษาแก่ลูก แต่แม่ก็เป็นคนเข้มแข็งและพอใจที่จะเลี้ยงลูกด้วยลำแข้งของตนเอง แม้แต่มรดกของคุณตาคุณยาย แม่ก็เสียสละให้พี่น้องไปหมด แม่สอนลูกเสมอให้พึ่งตนเองและไม่เบียดเบียนผู้อื่น แม่เป็นผู้มีจิตใจอันประเสริฐจริง ๆ

เพราะกุศลผลบุญที่แม่ได้ทำบุญอยู่เสมอ ชีวิตของแม่เมื่อลูกโตมีครอบครัวเป็นหลักฐานไปหมดแล้วแม่จึงมีแต่ความสงบสุข ชีวิตของแม่ช่วงนี้ส่วนใหญ่เดินทางไปเยี่ยมลูก ๆ ที่ย้ายไปอยู่ต่างจังหวัด ลูกคนใดตกทุกข์ได้ยากหรืออยู่ในที่ลำบากกันดารแม่จะต้องไปอยู่ด้วยนาน ๆ ด้วยความห่วงใย ลูกคนใดมีครรภ์ แม่จะต้องไปคอยดูแลจนคลอดปลอดภัยและเห็นหน้าหลาน ๆ ทุกคน ซึ่งเป็นความสุขของแม่อย่างที่สุดในชีวิต ลูกทุกคนมีความรักและสงสารแม่มากเช่นเดียวกับที่แม่รักลูกและหลาน ๆ ทุกคนเป็นชีวิตจิตใจ เพราะเคยจนยากลำบากมาด้วยกัน แม้ลูก ๆ จะมีหลักฐานแล้วทุกคนแต่แม่ก็ไม่เคยออกปากขอร้องให้ลูกช่วยเหลืออะไรแม่เลย แม่มีแต่คำว่าให้และให้ แด่ลูก ๆ หลาน ๆ และบรรดาญาติ ๆ ตลอดมา ด้วยน้ำใจอันประเสริฐของแม่ แม้แม่จะเป็นคนบ้านนอก แต่ลูก ๆ ก็มีความภาคภูมิใจในตัวของแม่มาก เพราะแม่เป็นผู้มีจิตใจอันสูงส่ง และตามวิวัฒนาการของสังคมได้ทันเสมอ เข้าภาษิตที่ว่า "ถึงจะแก่ ๆ ความรู้ใช่อยู่นาน ถึงจะรวย ๆ ศีลทานใช่บ้านโต"

ครั้นวันที่ ๑๑ ส.ค. ๒๕๑๙ พี่ใหญ่ (นางสุอาภา วราโห) ได้ถึงแก่กรรมด้วยโรคมะเร็ง ซึ่งเป็นการเสียชีวิตอย่างกระทันหัน ยังความเศร้าเสียใจมาสู่แม่อย่างใหญ่หลวงจนสุดที่แม่จะทนทานได้ วันที่ ๑๖ ส.ค. ๒๕๑๙ แม่จึงเกิดอาการช๊อคเพราะขาดโลหิตไปเลี้ยงสมอง ต้องเข้าโรงพยาบาลรามาธิบดี จนถึงวันที่ ๔ ก.ย. ๒๕๑๙ อาการค่อยทุเลาจึงกลับมาพักรักษาตัวที่บ้าน แต่เพราะความเศร้าเสียใจที่เสียลูกคนโตในครั้งนี้ เช้าวันที่ ๖ ต.ค. ๒๕๑๙ แม่ก็เกิดอาการช๊อคขึ้นอีกต้องกลับไปรักษาตัวที่โรงพยาบาลอาการก็มีแต่ทรงกับทรุดอยู่ตลอดเวลา ประกอบกับอายุมากแล้ว แม้ว่าพวกเราจะพยายามทุกวิถีทางที่จะให้

แม่ได้รอดชีวิตกลับไปอยู่กับพวกเรา แต่ก็สุดความสามารถของแพทย์ที่จะรักษาให้แม่กลับคืนดีได้ แม่จึงต้องจากลูก ๆ ไปอย่างไม่มีวันกลับ เมื่อเช้าวันที่ ๒๖ พ.ย. ๒๕๑๙

แม่จ๋า ถ้าแม่มีญาณวิถีใด ๆ ขอได้โปรดรับรู้ไว้ด้วยเถิดว่า ลูก ๆ ทุกคนมีความรักความอาลัยในการจากไปของแม่อย่างที่สุดหาที่เปรียบมิได้ เหมือนแก้วตาดวงใจของลูก ๆ ถูกควักหลุดจากร่างของลูก ๆ ไปด้วย ลูก ๆ ทุกคนทำได้แต่เพียงร่วมจิตอธิษฐานให้ผลบุญที่แม่ได้สร้างสะสมมาด้วยจิตอันบริสุทธิ์ผุดผ่องตามสนองแม่ โปรดนำดวงวิญญาณอันบริสุทธิ์ของแม่ไปสู่สุคติยังสัมปรายภพด้วยเทอญ เกิดชาติหน้าหนใดขอให้ได้เกิดในที่อันสูงส่ง อย่าได้มีความอาภัพอับภาค พบแต่ความผิดหวังดังชาตินี้เลย ลูก ๆ ทุกคนสงสารแม่อย่างที่สุด และลูก ๆ ขอกล่อมแม่ และจะกล่อมตลอดชีวิตของลูกว่า "แม่จ๋าจงหลับเถิดลูกจะอยู่ใกล้ ๆ แม่ ไม่ทิ้งร้างห่างไปไหน แม่จงหลับให้สบายชั่วนิจนิรันดรเอย" หากชาติหน้ามีจริง ขอให้ลูกได้เกิดเป็นลูกแม่อีกตลอดทุกชาติไป ลูกจะตามฟังเสียงแม่กล่อมด้วยเพลงนกขมิ้น อีกจ้ะ

ลูก ๆ ของคุณแม่

คุณยายจ๋า...

ตลอดเวลาที่ผ่านมา คุณยายเป็นที่รักของหลาน ๆ ทุกคน และคุณยายก็รักคอยห่วงใยหลาน ๆ เวลาพวกเราอยากได้อะไรสักอย่าง ถ้าไปขอคุณยายเป็นต้องได้แน่ ๆ คุณยายจึงเป็นที่พึ่งของพวกเราตลอดมา

เมื่อคุณยายไม่สบายต้องเข้าโรงพยาบาล พวกเราเป็นห่วงคุณยายมาก พวกหลาน ๆ อยากให้คุณยายหายเร็ว ๆ จะได้กลับมาอยู่กับพวกเรา มามีความสุขอยู่กับหลานให้นาน ๆ เพราะตลอดเวลาที่ผ่านมาคุณยายพบกับความลำบากกายและลำบากใจมานาน ดังนั้นพวกเราจึงอยากให้คุณยายได้พบกับความสุขที่แท้จริงบ้าง แต่แล้วสิ่งที่ไม่คาดฝันก็ได้บังเกิดขึ้น เช้าตรู่ของวันที่ ๒๖ พฤศจิกายน ๒๕๑๙ พวกหลาน ๆ ก็ต้องได้รับความเสียใจอย่างสุดซึ้ง เมื่อคุณยายจากพวกเราไปอย่างไม่มีวันกลับ ขอให้คุณยายได้พบกับความสุข อย่าได้ห่วงกังวลอะไรเลย พวกเราทุกคนขอให้สัญญากับคุณยายว่า จะทำตัวให้เป็นเด็กดี จะตั้งใจเรียนให้ดีที่สุดอย่างที่คุณยายหวังไว้.

หลาน ๆ ทุกคน

แด่คุณยาย

ขณะมีชีวิตอยู่ คุณยายรักลูกหลานทุกคน คอยถามหลาน ๆ ทุกเย็นว่าทำการบ้านหรือยัง อาบน้ำหรือยัง แต่บัดนี้ ความตายซึ่งไม่เคยปรานีใครก็มาถึงคุณยายซึ่งเราทุกคนรักประหนึ่งแม่พระ ความพลัดพรากก็มาอีกหนหนึ่งเมื่อมีคนบอกพวกเราว่า คุณยายได้ถึงแก่กรรม พวกเราไม่มีความคิดใด ๆ เลย นอกจากคราบน้ำตาซึ่งหลั่งมาเป็นการไว้อาลัย และบัดนี้ก็ยังเหลือไว้ซึ่งความคิดถึง เมื่อเห็นรูปภาพและเสื้อผ้าของคุณยาย

เจี๊ยบไม่อยากเชื่อเลยว่า ต่อแต่นี้ไปเจี๊ยบจะไม่มีคุณยายซึ่งให้ความอบอุ่นกับเจี๊ยบเมื่ออยู่ที่กรุงเทพ ฯ ตอนนั้นคุณพ่อและคุณแม่ของเจี๊ยบอยู่จังหวัดสุราษฎร์ธานี คุณยายก็รักเจี๊ยบเท่ากับหลาน ๆ ทุกคน คุณยายเปรียบเสมือนดวงใจของเจี๊ยบ คุณยายจากไปด้วยโรคชรา คุณยายเข้าโรงพยาบาลครั้งแรกเมื่อเดือนสิงหาคม อยู่ประมาณ ๑๘ วันก็ออกมานำความสุขสดชื่นมาสู่ครอบครัวเราอีก คุณยายหลง ๆ ลืม ๆ แต่ก็ทำให้เรามีความสุขมาก

คุณยายมีความตั้งใจไว้ก่อนจะเข้าโรงพยาบาลว่า จะนำของไปถวายวัด พอคุณยายออกจากโรงพยาบาล คุณแม่และคุณป้าของเจี๊ยบก็พาคุณยายไปวัดใกล้บ้าน และวันที่ ๖ ตุลาคม ก็ได้ทราบข่าวว่าคุณยายต้องเข้าโรงพยาบาลอีก คราวนี้เราทุกคนที่ทราบข่าวก็เสียใจที่สุด ไปเยี่ยมคุณยายที่โรงพยาบาลรามาธิบดี แต่คุณยายก็ไม่ได้สติคงนอนอยู่เฉย ๆ และในวันที่ ๒๕ พฤศจิกายน คุณยายก็ได้สติแต่ก็ยังพูดไม่ได้ คุณยายมองหลาน ๆ และยิ้มให้ พวกเราดีใจที่สุดคิดว่าคุณยายคงหายแล้ว ก็พูดคุยให้คุณยายฟัง คุณยายพูดไม่ได้ก็คอยพยักหน้า แต่วันรุ่งขึ้น วันที่ ๒๖ พฤศจิกายน ๒๕๑๘ เวลา ๐๕.๓๐ น. เหตุการณ์ที่ไม่คาดคิดก็บังเกิดขึ้น คุณยายได้ถึงแก่กรรม พวกเราทุกคนแทบจะบ้า เพราะคาดไม่ถึง

อย่างไรก็ตาม คุณยายก็ไม่เคยทำบาปไว้เลยในชาตินี้ คุณยายตายไปอย่างมีความสุข ขอให้ดวงวิญญาณของคุณยายไปสู่สัมปรายภพ ถ้าชาติหน้ามีจริงขอให้เจี๊ยบได้เกิดเป็นหลานของคุณยายทุก ๆ ชาติไปเทอญ.

สันสนีย์ (เจี๊ยบ) จันทรังษี

สารบาญ

ทางไปนิพพาน

คำว่า "ทาง" มีความหมายได้ ๒ อย่างคือ ปกติมคฺโค ทางปกติ ได้แก่ ทางบก ทางน้ำ เป็นต้น สำหรับคนและสัตว์เดิน ๑ ปฏิปทามคฺโค ทางปฏิบัติ ได้แก่ บุญบาปที่คนทำสำหรับกาย วาจา ใจ เดิน ๑ :-

ปฏิปทามคฺโค จำแนกเป็น ๕ สาย คือ

๑. ทางสายไปอบายภูมิทั้ง ๔ ได้แก่ความทุศีลหรืออกุศลกรรมบถ ๑๐ มี โลภะ โทสะ โมหะ เป็นมูล

๒. ทางสายไปมนุษยภูมิ ได้แก่มนุษยธรรม คือศีล ๕ หรือกุศลกรรมบถ ๑๐

๓. ทางสายไปกามาวจรสวรรค์ ๖ ชั้น ได้แก่ มหากุศลจิต ๘ ดวง ที่มีหิริและโอตตัปปะ เป็นอธิบดี เช่น ให้ทาน ฟังธรรม สร้างโบสถ์ วิหาร การเปรียญ โรงพยาบาล โรงเรียน เป็นต้น

๔. ทางไปสู่พรหมโลก ๒๐ ชั้น ได้แก่การเจริญสมถภาวนา มีกรรมฐาน ๔๐ อย่างใดอย่างหนึ่งเป็นอารมณ์ คือ กสิณ ๑๐ อสุภ ๑๐ อนุสสติ ๑๐ พรหมวิหาร ๔ อาหาเรปฏิกูลสัญญา ๑ จตุธาตุววัฏฐาน ๑ อรูปกรรมฐาน ๔

๕. ทางสายไปพระนิพพาน ได้แก่การเจริญวิปัสสนาภาวนา เอาปรมัตถธรรม คือรูปนามเป็นอารมณ์

ในทาง ๕ สายนั้น สายที่ ๕ เป็นทางแห่งสันติ ที่ประสงค์ในที่นี้ และอีกอย่างหนึ่ง เรียกว่า เอกายนมรรค ที่ได้ชื่อเช่นนั้น เพราะอรรถหลายอย่าง ดังนี้

๑. เพราะเป็นทางสายเดียว ไม่ใช่ทาง ๒ แพร่ง

๒. เพราะเป็นทางไปคนเดียว คือต้องละหมู่ไปอยู่ในที่สงัด ปฏิบัติแต่ผู้เดียว

๓. เพราะเป็นที่ไปของท่านผู้ประเสริฐสุดองค์เดียวคือ สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า โดยเหตุที่พระองค์เป็นผู้ทรงค้นพบด้วยพระองค์เอง

๔. เพราะมีอยู่ในที่แห่งเดียว คือ มีอยู่ในพระพุทธศาสนาแห่งเดียว มิได้มีในศาสนาอื่น

๕. เพราะไปสู่ที่แห่งเดียว คือไปสู่พระนิพพานแห่งเดียวเท่านั้น ดังพระบาลีว่า :–

"จตฺตาโรเม ภิกฺขเว สติปฏฺฐานา ภาวิตา พหุลีกตา เอกนฺตนิพฺพิทาย วิราคาย นิโรธาย อุปสมาย อภิญฺญาย สมฺโพธาย นิพฺพานาย สํวตฺตติ

ภิกษุทั้งหลาย สติปัฏฐานทั้ง ๔ นี้ ที่บุคคลลงมือเจริญปฏิบัติเต็มที่แล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อความเบื่อหน่าย เพื่อคลายความกำหนัด เพื่อความดับสนิท เพื่อความสงบ เพื่อความรู้ยิ่ง เพื่อความตรัสรู้ เพื่อพระนิพพาน โดยส่วนเดียว

เสยฺยถาปิ ภิกฺขเว คงฺคานที่ปาจีนนินฺนา ปาจีนโปณา ปาจีนปพฺภารา เอวเมว โข ภิกฺขเว จตฺตาโร สติปฏฺฐาเน ภาเวนฺโต สติปฏฺฐาเน พหุลีกโรนฺโต นิพฺพานนินฺโน โหติ นิพฺพานโปโณ นิพฺพานปพฺภาโร

ภิกษุทั้งหลาย แม่น้ำคงคาย่อมไหลไป หลั่งไป ถั่งไป สู่ทิศปราจีน แม้ฉันใด ภิกษุเจริญสติปัฏฐานทั้ง ๔ ปฏิบัติสติปัฏฐานทั้ง ๔ เต็มที่แล้ว ย่อมน้อมไป โน้มไป เงื้อมไปสู่พระนิพพาน ฉันนั้นนั่นแล"

คำถาม – คำตอบ

ถาม ขันธ์ ๕ ที่เป็นปัจจุบัน ซึ่งย่อลงเป็นรูปธรรมนามธรรมนั้น เกิดที่ไหน เมื่อไร และดับที่ไหน เมื่อไร ?

ตอบ เกิดที่อายตนะภายใน ๖ คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ และที่อายตนะภายนอก ๖ คือ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ธรรมารมณ์ เมื่อเวลาตาเห็นรูป หูฟังเสียง จมูกดมกลิ่น ลิ้นลิ้มรส กายถูกเย็น ร้อน อ่อน แข็ง ใจนึกคิดธรรมารมณ์ และดับที่เดียวกันกับเกิด เมื่อเกิดแล้วก็ดับไปทันที

ถาม โลภะ โทสะ โมหะ เกิดที่ไหน เมื่อไร ?

ตอบ เกิดที่อายตนะภายในภายนอกนี้แหละ เกิดเมื่อขณะตาเห็นรูป หูฟังเสียง จมูกดมกลิ่น ลิ้นลิ้มรส กายถูกเย็น ร้อน อ่อน แข็ง ใจนึกคิดธรรมารมณ์เช่น ขณะตาเห็นรูป ชอบใจรูป เป็นโลภะ ไม่ชอบใจรูป เป็นโทสะ ไม่มีสติกำหนดรู้รูป เป็นโมหะ แม้ขณะหูฟังเสียงเป็นต้น ก็ทำนองเดียวกันนี้

ถาม เมื่อ โลภะ โทสะ โมหะ ยังเกิดได้อยู่ คนจะพ้นจากอบายภูมิได้ไหม เพราะเหตุไร ?

ตอบ พ้นไม่ได้ เพราะไม่มีอะไรเป็นเครื่องประกันได้เลย

ถาม ถ้าเช่นนั้น ทำอย่างไรจึงจะพ้นจากอบายภูมิได้อย่างเด็ดขาด ?

ตอบ ต้องเดินตามทางสายไปพระนิพพาน จึงจะพ้นได้เด็ดขาด

ถาม ทางสายไปพระนิพพาน ได้แก่อะไร ?

ตอบ ได้แก่การเจริญสติปัฏฐานทั้ง ๔ แบบวิปัสสนาภาวนา คือ กายานุปัสสนา เวทนานุปัสสนา จิตตานุปัสสนา ธัมมานุปัสสนา

ถาม พระพุทธเจ้า ได้ตรัสแสดงทางสายไปพระนิพพานนี้ไว้อย่างไร และมีต้นเหตุเป็นมาอย่างไร ?

ตอบ สมัยพุทธกาล เมื่อพระพุทธเจ้าเสด็จประทับอยู่ที่กัมมาสทัมมนิคม แคว้นกุรุ ทรงปรารภชนชาวกุรุรัฐเป็นต้นเหตุ แล้วตรัสเทศนาการเจริญสติปัฏฐาน โดยมีนิทานสังเขปดังต่อไปนี้ :–

ชนชาวกุรุรัฐนั้น ทั้งภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก อุบาสิกา สามารถ รับ ฟังพระ-ธรรมเทศนาอันสุขุมคัมภีรภาพได้เพราะมีอุตุ มีอาหารเป็นที่สบาย มีร่างกายและจิตใจอันเหมาะสม พระพุทธองค์ทรงเห็นเหตุนั้น จึงได้ตรัสแสดงมหาสติปัฏฐานสูตร ซึ่งมีอรรถอันลึกซึ้ง เปรียบเหมือนบุรุษได้หีบทองคำ แล้วก็บรรจุรัตนะ ๘ ประการลงไปฉะนั้น พระพุทธองค์พอได้บริษัทชาวกุรุรัฐ ก็ทรงแสดงธรรมเทศนาอันสุขุมคัมภีรภาพ คือ สติปัฏฐานทั้ง ๔ ทันที

ตามปกติพุทธบริษัทชาวกุรุรัฐนั้น พากันเจริญสติปัฏฐานเป็นประจำอยู่แล้ว จนชั้นที่สุดทาสกรรมกรก็สนทนากันแต่เรื่องสติปัฏฐานทั้งนั้น ที่ท่าน้ำและที่สำนักงานต่าง ๆ เช่นที่ทอผ้าเป็นต้น ก็สนทนากันแต่ในเรื่องสติปัฏฐาน เมื่อหญิงใดถูกถามว่าหล่อนเจริญสติปัฏฐานข้อไหน ถ้าตอบว่าไม่ได้เจริญ ประชาชนจะพากันติเตียนว่า ถึงเธอมีชีวิตอยู่ก็เหมือนคนตายแล้ว แล้วสอนไม่ให้ประมาทอีกต่อไป แนะนำให้เจริญสติ-ปัฏฐานข้อใดข้อหนึ่ง ถ้าหญิงใดตอบว่าได้เจริญสติปัฏฐานข้อใดข้อหนึ่ง มีกายานุปัสสนาเป็นต้น ประชาชนก็พากันให้สาธุการถึง ๓ ครั้งว่า สาธุ ! สาธุ ! สาธุ ! แล้วก็สรรเสริญชมเชยว่า ชีวิตของเธอเป็นอยู่ดีแล้ว ชื่อว่าบรรลุถึงความเป็นคนอย่างแท้จริง พระพุทธเจ้าทรงอุบัติมาเพื่อประโยชน์แก่เธอโดยแท้ดังนี้ เพราะเหตุดังกล่าวมา เราได้ประสบพบพระพุทธศาสนาแล้ว สมควรแท้ที่จะพากันปฏิบัติธรรมเพื่อให้พ้นจากอบายทุกข์ อย่าให้เสียทีไปเปล่า ๆ ถ้าวาสนาบารมีแก่กล้าก็จะสามารถได้บรรลุมรรคผล ตามสมควรแก่อุปนิสัยของตน ๆ ดังพุทธนิพนธ์ภาษิต ว่า:—

"เอกธมฺโม ภิกฺขเว ภาวิโต พหุลีกโต โสตาปตฺติผลสจฺฉิกิริยาย สํวตฺตติ สกทาคามิผลสจฺฉิกิริยาย สํวตฺตติ เป็นต้น ความว่า ภิกษุทั้งหลาย ธรรมอย่างเอก ที่บุคคลเจริญแล้ว ปฏิบัติเต็มที่แล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อทำให้แจ้งโสดาปัตติผล สกทาคามิผล อนาคามิผล อรหัตตผล ธรรมอย่างเอก คืออะไร ? คือกายคตาสติ ฯลฯ

อมตนฺเต ภิกฺขเว น ปริภุญฺชนฺติ เย กายคตาสตึ น ปริภุญฺชนฺติ อมตนฺเต ภิกฺขเว ปริภุญฺชติ เย กายคตาสตึ ปริภุญฺชนฺติ ภิกษุทั้งหลาย ชนเหล่าใดไม่ได้เจริญกายคตาสติ ชนเหล่านั้นไม่ได้บริโภคอมตธรรม ชนเหล่าใด เจริญกายคตาสติ ชนเหล่านั้นได้บริโภคอมตธรรม ดังนี้เป็นต้น

ถาม ขั้นต้นมีข้อวัตรปฏิบัติ อันผู้ปฏิบัติควรจะทราบอย่างไรบ้าง ?

ตอบ มีข้อวัตรปฏิบัติควรจะทราบดังต่อไปนี้

๑. ข้อที่ผู้ปฏิบัติ ละไม่ได้ ๓ อย่าง คือ—

๑. อุปนิสสยะ อยู่ในสำนักอาจารย์ผู้สามารถ

๒. อารักขะ รักษาอินทรีย์ ๖ ให้บริบูรณ์

๓. อุปนิพัทธะ ผูกจิตไว้ในสติปัฏฐานทั้ง ๔

๒. หน้าที่ของผู้ปฏิบัติ คือ–

๑. ทำความเพียรประกอบด้วยองค์ ๔ คือ ตั้งใจไว้อย่างแน่วแน่ว่า ถ้าไม่ได้ไม่ถึงธรรมวิเศษด้วยกำลังเรี่ยวแรง ด้วยความเพียร ด้วยความบากบั่นแล้ว จะไม่ท้อถอยหยุดความเพียรเสีย ถึงแม้ว่าเลือดเนื้อจะเหือดแห้งไปเหลืออยู่แต่หนังเอ็นกระดูกก็ตามที เราจะยอมเสียสละกำลังทุกส่วนเพื่อแลกเอา มรรค ผล นิพพาน

๒. กินน้อย นอนน้อย พูดน้อย

๓. สำรวม ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ

๔. จะทำอะไรทุกอย่าง เช่น ยืน เดิน นั่ง นอน เป็นต้น ให้ทำช้า ๆ

๕. ขณะเคลื่อนไหวอิริยาบถต่าง ๆ ให้มีองคคุณ ๓ คือ ให้มีความเพียร ให้มีสตินึก ให้มีสัมปชัญญะ รู้สึกพร้อมกันไป ตัวอย่างเช่น พยายามเดินจงกรม พยายามกำหนดไม่เห็นแก่หลับนอนหรือเหน็ดเหนื่อย นี้เรียกว่า มีความเพียร ทุก ๆ ขณะที่จะก้าวมีสตินึกก่อน นี้เรียกว่า มีสติ ขณะก้าวไปทีละนิด ๆ ก็รู้พร้อมอยู่ นี้เรียกว่า มีสัมปชัญญะ

๓. ข้อควรปฏิบัติ ที่ควรเว้น คือ–

๑. กมฺมารามตา มัวไปเอาธุระกับการงานต่าง ๆ เช่น เขียนหนังสือ ดูหนังสือ อ่านหนังสือ เป็นต้น

๒. นิทฺทารามตา มัวเห็นแต่แก่นอน คือ นอนมาก ทำความเพียรน้อย ผู้ปฏิบัตินอนวันละ ๔ ชั่วโมง เป็นอย่างมาก

๓. ภสฺสารามตา มัวแต่คุยกัน แส่หาเพื่อนพูด เพื่อนคุย ไม่ตั้งใจกำหนด

๔. สงฺคณิการามตา พอใจคลุกคลีอยู่กับหมู่ ไม่ชอบอยู่ตามลำพัง

๕. อคุตฺตทฺวารตา ไม่สำรวมทวาร ๖ ด้วยดี

๖. โภชเน อมตฺตญฺญุตา ไม่รู้ประมาณในโภชนะ คือ กินมากเกินพอ อีก ๕ คำจะอิ่ม ให้หยุด เป็นพอดี

๗. ยถาวิมุตฺตํ จิตฺตํ น ปจฺจเวกฺขติ จิตจับอารมณ์ใด ไม่กำหนดจิตในอารมณ์นั้น หรือจิตหลุดไปโดยอาการใด ไม่กำหนดรู้โดยอาการนั้น

๔. เมื่อจิตเป็นสมาธิดีแล้ว ควรปฏิบัติดังนี้ คือ–

ให้เดินจงกรมเพียง ๑ ชั่วโมง ต่อแต่นั้นให้นั่งกำหนดโดยทวีขึ้นไปตามลำดับ ตั้งแต่ ๓๐ นาทีเป็นต้นไป จนถึง ๑ ชั่วโมง หรือหลายชั่วโมง ตามสมควรแก่กำลังความสามารถ

๕. พยายามประคองศรัทธากับปัญญา วิริยะกับสมาธิ ให้เป็นไปโดยสม่ำเสมอเท่า ๆ กัน

ถ้าให้วิริยะยิ่ง สมาธิหย่อน อุทธัจจะ คือ ความฟุ้งซ่านก็จะเข้าครอบงำ ตัวอย่างเช่น เวลากำหนดว่า พองหนอ ยุบหนอ นั่งหนอ ถูกหนอ พอถึงตอนที่ถูก ถ้าตามกำหนดไม่ทัน จะพยายามบังคับเพื่อให้ทัน เช่นนี้ เรียกว่า วิริยะยิ่งไป ความฟุ้งซ่านก็จะเกิดขึ้น

ถ้าให้สมาธิยิ่ง วิริยะหย่อน ถีนมิทธะ คือ ความง่วง ก็จะเข้าครอบงำ

ถ้าให้ศรัทธายิ่ง ปัญญาหย่อน โลภะ ก็จะเข้าครอบงำ

ถ้าให้ปัญญายิ่ง ศรัทธาหย่อน วิจิกิจฉา ก็จะเข้าครอบงำ

ประคองสติให้อยู่กลาง คอยตัดส่วนที่ยิ่ง เติมส่วนที่หย่อน ผ่อนผันให้สม่ำเสมอกัน เหมือนนายสารถีคอยประคองม้าคู่ให้วิ่งไปสม่ำเสมอกัน ฉะนั้น

๖. วิธีทำอินทรีย์ให้สม่ำเสมอกัน คือ–

๑. เมื่อเดินจงกรม จงเดินช้า ๆ กำหนดให้ได้ปัจจุบันทุก ๆ ขณะ สติจับอยู่ที่ส้นเท้า หรือปลายเท้าอย่าให้เผลอ ให้ทอดสายตาไปประมาณ ๔ ศอก เมื่อเดินจงกรมไม่เผลอ เวลานั่งย่อมได้สมาธิดี เมื่อจิตเป็นสมาธิแล้ว ย่อมรู้ตามความเป็นจริง

๒. เมื่อเดินจงกรมแล้ว ให้นั่งกำหนดต่อไป จงอย่าบังคับหรือฝืนจนเกินไป เช่นง่วงเต็มที่แล้วก็ไม่นอนเหนื่อยมาก กำหนดไม่ได้แล้วก็ยังฝืนกำหนด เช่นนี้เป็นอัตตกิลมถานุโยค แต่อย่าปล่อยให้ย่อหย่อนจนเกินไป เช่น จิตอยากจะทำอะไร

ก็ปล่อยให้ทำไปตามอำนาจของกิเลสเช่นนี้เป็นกามสุขัลลิกานุโยค จงทำให้พอดีกับกำลัง ไม่ต้องบังคับหรือฝืนจนเกินไป และไม่ปล่อยให้ทำตามอำนาจกิเลส อย่างนี้เรียกว่า มัชฌิมาปฏิปทา

๗. ทำสติให้ติดต่อกัน ดุจเส้นด้าย

เช่นเวลาเดินแล้วนั่งกำหนด อย่าให้สติขาดตอน ทำให้ช้า ๆ อย่ารีบร้อน

ถาม กิจที่ควรรู้ก่อนเข้าปฏิบัติ มีอะไรบ้าง โปรดอธิบายด้วย?

ตอบ มีหลายอย่าง ดังต่อไปนี้ คือ:-

กิจที่ควรรู้และควรทำ ก่อนเข้าปฏิบัติ

ก. การเตรียมตัวก่อนเข้าปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน

๑. ทำใบสมัครยื่นต่อผู้อำนวยการ หรือผู้เป็นประธานในสถานที่นั้น ๆ

๒. เมื่อได้รับอนุญาตแล้ว ให้ติดต่อขอห้องที่จะเข้าปฏิบัติต่อเจ้าหน้าที่

๓. ชำระสถานที่ให้สะอาด

๔. เตรียมของใช้สอยเท่าที่จำเป็น เช่น ที่นอน หมอน มุ้ง เป็นต้น

ข. ตัดปลิโพธกังวล ๑๐ ประการ คือ:-

๑. อาวาส ได้แก่ที่อยู่ ถ้าเป็นพระสงฆ์ โดยมากก็ห่วงวัด ห่วงการก่อสร้าง ปฏิสังขรณ์เสนาสนะ ห่วงเครื่องใช้สอยต่าง ๆ ถ้าเป็นฆราวาสก็ห่วงเรือน ห่วงของ ห่วงครอบครัว ไม่เป็นเหตุให้จิตเป็นสมาธิได้ ดังนั้นจึงต้องตัดกังวลในเรื่องนี้ก่อน

๒. สกุล ได้แก่ตระกูลญาติ หรือตระกูลอุปัฐาก ถ้าเป็นพระสงฆ์หรือสมภารเจ้าวัด โดยมากก็ห่วงพวกที่ได้เคยมาช่วยอุดหนุนถวายอุปการะห่วงพระผู้หลักผู้ใหญ่ที่ได้มาอาศัยบ่อย ๆ ถ้าเป็นฆราวาสก็ห่วงตระกูลบิดามารดา บุตร ธิดา สามี ภรรยา ญาติพี่น้อง ถ้ายังมีห่วงอยู่ จิตไม่เป็นสมาธิได้ง่าย ดังนั้นจึงต้องพยายามตัดกังวลข้อนี้อีก

๓. ลาภ ได้แก่ปัจจัย ๔ ถ้าเป็นพระสงฆ์ โดยมากก็ห่วงเทศน์ สวดมนต์ บังสุกุล งานศาสนพิธีต่าง ๆ รับแขก เช่น อุบาสก อุบาสิกา ข้าราชการ บุตรธิดา ข้าราชการ เป็นต้น ถ้าเป็นฆราวาสก็ห่วงอาชีพต่าง ๆ เช่น ขายข้าว ขายถ่าน ค้าขาย

เก็บค่าเช่า ดอกเบี้ย ค่านา ค่าสวน เป็นต้น ถ้ามีกังวลอยู่ จิตก็ไม่เป็นสมาธิ ดังนั้นจึงต้องตัดกังวลข้อนี้อีก

๔. คณะ คือห่วงคณะนักเรียน ที่กำลังศึกษาพระสูตร พระวินัย พระอภิธรรม อยู่ห่วงการสอน ถ้าจะเลิกเสียก็สงสารศิษยานุศิษย์เหล่านั้น เลยไม่ได้โอกาสบำเพ็ญสมณธรรม ถ้าเป็นฆราวาส โดยมากห่วงอันโตชนบ้าง ปริวารชนบ้าง เพื่อนฝูงบ้าง เจ้านายผู้ใหญ่บ้าง ถ้ามีกังวลอยู่เช่นนี้ จิตก็ไม่เป็นสมาธิได้ง่าย ดังนั้นจึงต้องตัดกังวลข้อนี้อีก

๕. กรรม ได้แก่การก่อสร้าง สำหรับพระสงฆ์ โดยมากห่วงการสร้างโบสถ์ วิหาร ศาลาการเปรียญ กุฏี เป็นต้น กังวลอยู่ด้วยการไปหาอิฐ หาปูน หาเสา เที่ยวบอกบุญญาติโยมให้ช่วยเหลือก่อสร้างอยู่เนืองนิตย์สำหรับฆราวาส โดยมากก็ห่วงการสร้างบ้านบ้าง ปลูกห้องแถวบ้าง ปลูกตึกให้เช่าบ้าง จะต้องวิ่งหาเครื่องอุปกรณ์ต่าง ๆ เช่น กระดาน เสา ตาปู เป็นต้น ถ้ายังมีกังวลเช่นนี้อยู่จิตก็จะไม่เป็นสมาธิโดยง่าย ดังนั้นจึงต้องตัดกังวลข้อนี้อีก

๖. อัทธานะ ได้แก่การเดินทางไกลกันดาร สำหรับพระสงฆ์โดยมากก็ห่วงเรื่องต่าง ๆ เช่น อยากไปดูการพระศาสนาตามจังหวัดต่าง ๆ บ้าง ไปดูงานพระบาทบ้าง งานไหว้พระบ้าง ไปรถยนต์บ้าง รถไฟบ้าง เรือยนต์บ้าง เรือไฟบ้าง สำหรับฆราวาสก็ห่วงการเดินทางไกล ไปต่างประเทศบ้าง ไปต่างจังหวัดบ้าง จำเป็นจะต้องเตรียมข้าวของ เครื่องกินเครื่องใช้ในการเดินทาง ถ้ามีกังวลเช่นนี้อยู่ จิตก็จะไม่เป็นสมาธิได้ง่าย ดังนั้น จึงต้องตัดกังวลข้อนี้อีก

๗. ญาติ ได้แก่ผู้ที่เป็นญาติกันโดยตรงและผู้ที่คุ้นเคยกัน สำหรับพระสงฆ์โดยมากก็ห่วงอาจารย์ อุปัชฌาย์สัทธิวิหาริกอันเตวาสิก ผู้ร่วมอุปัชฌาย์อาจารย์กัน และบิดามารดา พี่สาว น้องสาว พี่ชาย น้องชาย เป็นต้น สำหรับฆราวาสก็ห่วงญาติพี่น้อง ลูก หลาน สามี ภรรยา บุคคลผู้คุ้นเคยกัน ถ้ายังมีกังวลเช่นนี้อยู่ จิตก็ไม่เป็นสมาธิได้ง่าย ดังนั้น จึงต้องตัดกังวลข้อนี้อีก

๘. อาพาธ ได้แก่โรคอย่างใดอย่างหนึ่งเบียดเบียน มัวแต่กังวลอยู่ในการที่จะรักษาโรคภัยไข้เจ็บของตน กลัวโรคจะกำเริบบ้าง กลัวจะเป็นลมบ้าง เป็นไข้บ้าง จะไปหายาบ้าง ไปหาหมอบ้าง เมื่อวิตกไป จิตก็ไม่เป็นสมาธิได้ ถ้ายังมีกังวลอยู่เช่นนี้ ก็ต้องพยายามตัดเสียก่อนจึงเข้าปฏิบัติได้

๙. คันถะ ได้แก่การศึกษาเล่าเรียน ย่อมเป็นกังวลแก่ผู้กำลังเรียน กำลังสอน มัวแต่ห่วงการเรียน ห่วงการสอน มิให้ห่วงตนเอง ถ้ายังมีกังวลเช่นนี้อยู่ จิตก็ไม่เป็นสมาธิได้ง่าย ดังนั้น จึงต้องตัดกังวลข้อนี้อีก

๑๐. ฤทธิ ได้แก่ฤทธิของปุถุชน ย่อมเป็นสิ่งที่บริหารได้ยาก ดุจข้าวกล้าอ่อน ย่อมวิบัติไปด้วยโทษเพียงเล็กน้อย อนึ่ง คำว่า ฤทธิ นั้น หมายถึงอำนาจด้วย เช่น บุคคลที่เป็นใหญ่เป็นโต มีอำนาจวาสนามาก มีฤทธิศักดานุภาพเป็นต้น ถ้ายังมีความห่วงฤทธิ ห่วงอำนาจวาสนาความเป็นใหญ่เป็นโตนั้นอยู่ สมาธิก็เกิดได้ยาก ดังนั้น จึงต้องตัดกังวลข้อนี้อีก

สรุปความว่า ทั้ง ๑๐ ข้อนี้ เรียกว่า ปลิโพธกังวล ย่อมเป็นอุปสรรคต่อการปฏิบัติธรรม เพราะจิตห่วง ถ้ายังมีความห่วงอยู่ มากหรือน้อยก็ตาม จิตย่อมเป็นสมาธิได้ยาก ฉะนั้น ผู้ที่จะเข้าปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานทุกๆ คนต้องตัดปลิโพธกังวล ๑๐ ประการนี้เสียก่อน แล้วจึงเข้าปฏิบัติ จะได้ปัจจุบันเร็ว สมาธิจะเกิดง่าย และได้ผลไวดีด้วย

ค. เลือกหาสถานที่ สถานที่สมควรแก่การปฏิบัติ มี ๕ ประการ คือ:-

๑. นาติทูรํ นาจฺจาสนฺนํ คมนาคมสมฺปนฺนํ(๑) ที่ไม่ไกลนัก ไม่ใกล้นัก มีการไปมาได้สะดวกดี ไม่ห่างจากหมู่บ้านมากนัก ย่อมเหมาะแก่การปฏิบัติ ทำให้การปฏิบัติได้ผลเร็ว เพราะถ้าสถานที่เปลี่ยวมาก ใจคอจะนึกหวั่นๆ กลัวๆ อาจเป็นภัยในการปฏิบัติ ทำให้การปฏิบัติไม่เกิดผลดีก็ได้

---

(๑) องฺ ทสก ๒๔/๑๗ วิ. ปฐม. ๑๕๕/๖ มหาฎีกา ปฐม. ๒๐๕/๕

๒. ทิวา อปฺปากิณฺณํ รตฺตึ อปฺปนิคฺโฆสํ กลางวัน มีคนสัญจรไปมาน้อย กลางคืน มีเสียงน้อย เงียบสงัดดี

๓. อปฺปฑํสมกสวาตาตปสิรึสปสมฺผสฺสํ มีเหลือบ ยุง ลม แดด สัตว์เลื้อยคลาน และริ้น ไร รบกวนน้อย

๔. ตสฺมึ โข ปน เสนาสเน วิหรนฺตสฺส อกสิเรเนว อุปฺปชฺชนฺติ จีวรปิณฺฑปาตเสนาสนคิลานปจฺจยเภสชฺชปริกฺขารา เมื่อผู้ปฏิบัติอยู่ในสถานที่นั้น ปัจจัย ๔ คือ จีวร บิณฑบาต เสนาสนะ ยาแก้ไข้เป็นของหาได้ง่าย ไม่ฝืดเคือง

๕. ตสฺมึ โข ปน เสนาสเน เถรา ภิกฺขู วิหรนฺติ พหุสฺสุตา อาคตาคมา ธมฺมธรา วินยธรา มาติกาธรา เต กาเลน กาลํ อุปสงฺกมิตฺวา ปริปุจฺฉติ ปริปญฺหติ อิทํ ภนฺเต กถํ อิมสฺส โก อตฺโถ ตสฺส เต อายสฺมนฺโต อวิวฏํ เจว วิวรนฺติ อนุตฺตานีกตญฺจ อุตฺตานึ กโรนฺติ อเนกวิหิเตสุ จ กงฺขฏฺฐานิเยสุ ธมฺเมสุ กงฺขํ ปฏิวิโนเทนฺติ

ในสถานที่นั้น มีพระเถระที่เป็นพหุสูต แตกฉาน เชี่ยวชาญในพระปริยัติธรรมดี ทรงธรรม ทรงวินัย ทรงมาติกา ผู้ปฏิบัติเข้าไปหาท่าน ตามกาลอันควรไล่เลียงไต่ถามท่านว่า บทนี้เป็นอย่างไร? มีใจความว่า อย่างไรขอรับ? อธิบายว่า ผู้ปฏิบัติได้โอกาสเรียนถามอาจารย์ได้ทุกเมื่อ ในเวลาที่เกิดมีสภาวะหรือความสงสัยข้องใจขึ้นมา ย่อมเรียนถามได้ว่า อารมณ์อย่างนี้ กำหนดอย่างนี้ ปฏิบัติอย่างนี้ ถูกหรือไม่ขอรับ เป็นต้น ท่านจะเปิดเผยข้อที่ลี้ลับ และข้อที่ยังไม่กระจ่างให้กระจ่างแจ่มแจ้งจนหมดข้อข้องใจสงสัยในธรรม อันเป็นที่ตั้งแห่งความสงสัยหลายอย่างหลายประการแก่ผู้ปฏิบัติ

สถานที่อันประกอบด้วยคุณลักษณะ ดังที่กล่าวมานี้สมควรแก่การเจริญวิปัสสนากรรมฐานเป็นอย่างยิ่ง ย่อมจะเป็นไปพร้อม เพื่อประโยชน์โสตถิผลแก่ผู้ปฏิบัติ ผู้หวังสันติอย่างแท้จริง

ฆ. เลือกหาท่านผู้สมควรเป็นอาจารย์

คำว่า "อาจารย์" นั้น มีความหมายได้หลายอย่าง ดังนั้น เพื่อประโยชน์แก่การศึกษาและการปฏิบัติ จึงควรทราบดังต่อไปนี้.–

๑. หมายความว่า "ผู้บำเพ็ญประโยชน์แก่ศิษย์" ดังคำว่า

สิสฺสานํ หิตํ อาจรตีติ อาจริโย ผู้ใดบำเพ็ญประโยชน์แก่ศิษย์ทั้งหลาย ผู้นั้นชื่อว่า อาจารย์

๒. หมายความว่า "ผู้อันศิษย์พึงประพฤติตามและพึงปฏิบัติอุปฐากโดยเคารพ เอื้อเฟื้อ" ดังคำว่า

อาทเรน จริตพฺโพ อุปฏฺฐาตพฺโพติ อาจริโย ผู้ใดอันศิษยานุศิษย์ทั้งหลายพึงประพฤติตาม และพึงปฏิบัติอุปฐากโดยเคารพ เอื้อเฟื้อ ผู้นั้นชื่อว่า อาจารย์

๓. หมายความว่า "ผู้ประพฤติประโยชน์เกื้อกูลต่อศิษย์ โดยความเป็นหลักเป็นประธาน" ดังคำว่า

อนฺเตวาสิกานํ หิตํ มุเขน อาจรติ ปวตฺตตีติ อาจริโย ผู้ใดย่อมประพฤติประโยชน์ต่ออันเตวาสิก โดยแนะนำพร่ำสอนให้รู้ประโยชน์ในปัจจุบันประโยชน์ในภพหน้า และประโยชน์อย่างยิ่ง คือพระนิพพาน ผู้นั้นชื่อว่า อาจารย์

๔. หมายความว่า "อันผู้ที่มอบกายถวายตัวเป็นศิษยานุศิษย์ พึงเคารพ เชื่อฟังปฏิบัติ อุปฐากตั้งแต่ต้นจนสุดท้าย" ดังคำว่า

อาทิโต ปฏฺฐาย จริตพฺโพ อุปฏฺฐาตพฺโพติ อาจริโย ผู้ใด อันผู้ที่มอบกายถวายตัวเป็นศิษยานุศิษย์แล้ว พึงตั้งอยู่ในโอวาท พึงปฏิบัติตามและพึงปฏิบัติอุปฐากตั้งแต่ต้นจนตลอดไป ผู้นั้นชื่อว่า อาจารย์

สรุปความว่า คำว่า "อาจารย์" นั้น หมายความว่า ผู้ทำประโยชน์แก่ศิษย์ ผู้ที่ศิษย์พึงเชื่อฟังและพึงปฏิบัติตามโดยเอื้อเฟื้อ ผู้แนะนำพร่ำสอนให้ศิษย์รู้ประโยชน์ภพนี้ภพหน้า และประโยชน์อย่างยิ่ง คือ พระนิพพาน ผู้ที่ศิษย์พึงเอาใจใส่ปรนนิบัติตั้งแต่ต้นจนตลอดไป

ดังนั้น ผู้ที่จะเป็นครู เป็นอาจารย์นั้น ต้องเป็นมิตรที่ดีงาม ต้องอยู่ในฝักฝ่ายแห่งบุคคลผู้เจริญ ไม่แสวงหาแต่ประโยชน์ส่วนตัว และจะต้องประกอบด้วยคุณสมบัติหลายประการ ตามหลักฐานในวิสุทธิมัคค์ ว่า

ปิโย ครุภาวนิโย วตฺตา จ วจนกฺขโม
คมฺภีรญฺจ กถํ กตฺตา โน จฏฺฐาเน นิโยชเย[๑]

หมายความดังต่อไปนี้ คือ.–

๑. ปิโย เป็นผู้มีศีลเป็นที่รัก เป็นที่รักใคร่ของพุทธบริษัท เพราะเป็นผู้มีศีลสมบูรณ์ด้วยศีล

๒. ครุ เป็นผู้มีใจคอหนักแน่น ควรเคารพนับถืออย่างยิ่ง

๓. ภาวนิโย เป็นผู้ได้ฝึกฝนอบรมตนดีมาแล้วทั้งการเรียนและการปฏิบัติ เพียบพร้อมไปด้วยศีลาจารวัตรอันดีงาม ควรแก่การยกย่อง สรรเสริญ สักการะ บูชาเป็นอย่างสูง

๔. วตฺตา เป็นผู้สามารถชี้แจงแสดงไขแนวทางแห่งการปฏิบัติได้ดีและถูกต้อง

๕. วจนกฺขโม เป็นผู้มีขันติอดทนต่อการแนะนำพร่ำสอนศิษยานุศิษย์ ไม่เข้าใจก็พยายามให้เข้าใจ ตามแนวทางแห่งการปฏิบัตินั้น และอดทนต่อการกล่าวล่วงเกินของมวลศิษย์และผู้อื่น ไม่หวั่นไหวต่ออิฏฐารมณ์และอนิฏฐารมณ์นั้น ๆ

๖. คมฺภีรญฺจ กถํ กตฺตา สามารถแสดงวิปัสสนาภูมิ ทั้งวิธีอันดับ และวิธีลัดโดย ให้ผู้ปฏิบัติเข้าใจได้ คือสามารถแสดงขันธ์ ๕ อายตนะ ๑๒ ธาตุ ๑๘ อินทรีย์ ๒๒ อริยสัจจ์ ๔ ปฏิจจสมุปบาท ๑๒ แก่ผู้ปฏิบัตินั้น ๆ ได้ เช่นนี้เรียกว่า วิธีอันดับ

ส่วน วิธีลัดโดย นั้น เช่นผู้ที่มาวันนี้ ชั่วโมงนี้ นาทีนี้ ประสงค์จะทำวิธีวิปัสสนา ก็สามารถสอนให้ทำได้ในทันที โดยไม่ต้องผ่านการเรียนปริยัติมามาก แต่มิได้หมายความว่าไม่ได้เรียนปริยัติเรียนอยู่คือเรียนในขณะนั้น ลงมือปฏิบัติในขณะนั้น เรียกว่า เรียนน้อยแต่ทำมาก เช่นให้เรียนว่า เวลาเดิน ให้กำหนดว่า ขวาย่างหนอ ซ้ายย่างหนอ เวลานั่ง ให้กำหนดท้องที่พองที่ยุบว่า พองหนอ ยุบหนอ เป็นต้น

---

(๑) วิ. ปฐม ๑๒๓/๑๑

๗. โน จฏฺฐาเน นิโยชเย บอกทางถูกให้ คืออาจารย์นั้น ทราบสิ่งที่เป็นประโยชน์ และมิใช่ประโยชน์ของศิษย์ ด้วยปัญญาตามความเป็นจริง เป็นผู้มีใจเด็ดเดี่ยวในการบำเพ็ญประโยชน์นั้น กันศิษย์จากสิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์ด้วยวิริยะ ให้ศิษย์ดำรงอยู่ในทิฏฐธัมมิกัตถประโยชน์ สัมปรายิกัตถประโยชน์ และปรมัตถประโยชน์"

ท่านผู้ที่ประกอบด้วยคุณสมบัติ ๗ ประการนี้ สมควรเป็นครู เป็นอาจารย์โดยแท้

นอกจากที่กล่าวมานี้ ท่านพระฎีกาจารย์ ยังได้แสดงคุณสมบัติ ของท่านผู้สมควรเป็นครูอาจารย์ไว้อีก ปรากฏในมหาฎีกา ดังต่อไปนี้ –

๑. สทฺธาสมฺปนฺโน โหติ(๑) เป็นผู้ถึงพร้อมด้วยศรัทธา คือ เชื่อต่อพระปัญญาตรัสรู้ของสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า เชื่อกรรม เชื่อผลของกรรม ตั้งใจบำเพ็ญประโยชน์ต่อพุทธบริษัท

๒. สีลสมฺปนฺโน ถึงพร้อมด้วยมรรยาทอันดีงาม

๓. สุตสมฺปนฺโน ถึงพร้อมด้วยการศึกษา สามารถแสดงแนวทางแห่งการปฏิบัติได้ดี

๔. จาคสมฺปนฺโน ถึงพร้อมด้วยการบริจาค เป็นนักเสียสละ มักน้อย สันโดษ ชอบสงัด ไม่คลุกคลีด้วยหมู่คณะ

๕. วิริยสมฺปนฺโน ถึงพร้อมด้วยความเพียร คือได้เคยปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานมาแล้ว

๖. สติสมฺปนฺโน ถึงพร้อมด้วยสติ คือ ได้เคยเจริญสติปัฏฐาน ๔ มาแล้ว

๗. สมาธิสมฺปนฺโน ถึงพร้อมด้วยสมาธิ คือ มีจิตตั้งมั่น ไม่ฟุ้งซ่าน เพราะกำลังแห่งสมาธิภาวนา

๘. ปญฺญาสมฺปนฺโน ถึงพร้อมด้วยปัญญา คือ รู้ไม่ผิด เพราะแสวงหาคติธรรมที่เป็นกุศล ทราบชัดด้วยปัญญาของตนว่า สิ่งนี้เป็นประโยชน์ สิ่งนี้ไม่เป็นประโยชน์ต่อพุทธบริษัทแล้วมีจิตแน่วแน่ ไม่เอนเอียงในประโยชน์นั้น เพราะกำลังแห่งสมาธิที่

(๑) มหาฎีกา ปฐม. ๑๗๕/๘

สั่งสมมาเป็นมูลฐาน ห้ามพุทธบริษัทจากสิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์ด้วยความเพียร ความพยายามของตน ชักนำให้ดำรงอยู่ในประโยชน์โดยฝ่ายเดียว

ท่านผู้ทรงคุณสมบัติเห็นปานนี้ เรียกว่า กัลยาณมิตรสมควรเป็นครูเป็นอาจารย์ของกุลบุตรผู้หวังบุญกุศล และหวังผล คือ สันติ โดยแท้

ปุพพภาค และวิธีสมาทานกรรมฐาน

๑. ในวันที่จะเข้ากรรมฐานนั้น ให้เตรียมดอกไม้ ธูป เทียน ไปทำวัตรหรือถวายสักการะผู้อุปถัมภ์ หรือผู้เป็นประธานในสถานที่นั้นๆ

๒. ถวายสักการะต่อท่านอาจารย์ผู้ให้พระกรรมฐาน

๓. จุดธูป เทียน บูชาพระรัตนตรัย

๔. ถ้าเป็นพระให้แสดงอาบัติก่อน ถ้าเป็นอุบาสก อุบาสิกา ให้สมาทานศีลก่อนโดยมากสมาทานศีล ๕–๘

๕. มอบกายถวายตัวต่อพระรัตนตรัย และต่อท่านอาจารย์ ดังต่อไปนี้

อิมาหํ ภควา อตฺตภาวํ ตุมฺหากํ ปริจฺจชามิ.(๑)

ข้าแต่สมเด็จพระผู้มีพระภาค ข้าพระองค์ขอมอบกายถวายตัวต่อพระพุทธ พระธรรม และพระสงฆ์ เพื่อเจริญวิปัสสนากรรมฐาน

อิมาหํ อาจริย อตฺตภาวํ ตุมฺหากํ ปริจฺจชามิ.

ข้าแต่ท่านอาจารย์ กระผมขอมอบกายถวายตัวต่อท่านเพื่อเจริญวิปัสสนากรรมฐานในโอกาสต่อไปนี้

๖. ขอพระกรรมฐาน ดังต่อไปนี้ :--

นิพฺพานสฺส เม ภนฺเต สจฺฉิกรณตฺถาย กมฺมฏฺฐานํ เทหิ

ข้าแต่ท่านผู้เจริญ ขอท่านจงให้กรรมฐานแก่ข้าพเจ้าเพื่อประโยชน์แก่การกระทำให้แจ้งซึ่งมรรค ผล นิพพานต่อไป

---

(๑) วิ. ปฐม ๑๔๖

๗. เมตตา ดังต่อไปนี้ :-

อหํ สุขิโต โหมิ นิทฺทุกฺโข โหมิ อเวโร โหมิ อพฺยาปชฺโฌ โหมิ อนีโฆ โหมิ สุขี อตฺตานํ ปริหรามิ

ขอให้ข้าพเจ้าจงถึงสุข นิราศทุกข์ ไม่มีเวร ไม่มีความเดือดร้อน ไม่มีความลำบาก มีความสุข รักษาตนอยู่เถิด

สพฺเพ สตฺตา, สพฺเพ ปาณา, สพฺเพ ภูตา, สพฺเพ ปุคฺคลา สพฺเพ อตฺตภาวปริยาปนฺนา.

สพฺพา อิตฺถิโย, สพฺเพ ปุริสา, สพฺเพ อริยา, สพฺเพ อนริยา, สพฺเพ เทวา, สพฺเพ มนุสฺสา.

สพฺเพ วินิปาติกา, อเวรา อพฺยาปชฺฌา, อนีฆา โหนฺตุ สุขี อตฺตานํ ปริหรนฺตุ

ขอสัตว์ทุกจำพวก ตั้งแต่เป็นกลละไป สัตว์มีชีวิต สัตว์ที่ปรากฏเห็นชัด บุคคลทุกคน สัตว์ที่มีอัตตภาพทั้งมวล หญิง ชาย พระอริยะ ปุถุชน เทวดา มนุษย์ และอสูรทั้งปวง จงเป็นผู้ไม่มีเวร ไม่มีความเดือดร้อน ไม่มีความลำบาก มีความสุข รักษาตนอยู่เถิด

ปุรตฺถิมาย ทิสา สสฺเพ สตฺตา สุขิตา โหนฺตุ.

ขอสัตว์ทั้งปวงในทิศตะวันออก จงถึงสุขเถิด

ทกฺขิณาย ทิสาย สพฺเพ สตฺตา สุขิตา โหนฺตุ.

ขอสัตว์ทั้งปวงในทิศใต้ จงถึงสุขเถิด

ปจฺฉิมาย ทิสาย สพฺเพ สตฺตา สุขิตา โหนฺตุ.

ขอสัตว์ทั้งปวงในทิศตะวันตก จงถึงสุขเถิด

อุตฺตราย ทิสาย สพฺเพ สตฺตา สุขิตา โหนฺตุ.

ขอสัตว์ทั้งปวงในทิศเหนือ จงถึงสุขเถิด

ปุรตฺถิมาย อนุทิสาย สพฺเพ สตฺตา สุขิตา โหนฺตุ.

ขอสัตว์ทั้งปวงในทิศอาคเนย์ จงถึงสุขเถิด

ทกฺขิณาย อนุทิสาย สพฺเพ สตฺตา สุขิตา โหนฺตุ.

ขอสัตว์ทั้งปวงในทิศทักษิณ จงถึงสุขเถิด

ปจฺฉิมาย อนุทิสาย สพฺเพ สตฺตา สุขิตา โหนฺตุ.

ขอสัตว์ทั้งปวงในทิศพายัพ จงถึงสุขเถิด

อุตฺตราย อนุทิสาย สพฺเพ สตฺตา สุขิตา โหนฺตุ.

ขอสัตว์ทั้งปวงในทิศอีสาน จงถึงสุขเถิด

เหฏฺฐิมาย ทิสาย สพฺเพ สตฺตา สุขิตา โหนฺตุ.

ขอสัตว์ทั้งปวงในทิศเบื้องต่ำ ตั้งแต่มนุสสโลกจนถึงอเวจีนรก จงถึงสุขเถิด

อุปริมาย ทิสาย สพฺเพ สตฺตา สุขิตา โหนฺตุ.

ขอสัตว์ทั้งปวงในทิศเบื้องต้น ตั้งแต่มนุสสโลกจนถึงพรหมโลก จงถึงสุขเถิด

สพฺเพ สตฺตา สพฺพทุกฺขา ปมุญฺจนฺตุ

ขอสรรพสัตว์ จงพ้นจากทุกข์ทั้งปวงเถิด

สพฺเพ สตฺตา ลทฺธสมฺปตฺติโต มา วิคจฺฉนฺตุ.

ขอสรรพสัตว์ จงอย่าได้พลัดพรากจากสมบัติของตนเถิด

สพฺเพ สตฺตา กมฺมสฺสกา สัตว์ทั้งหลายเป็นผู้มีกรรมเป็นของตน

กมฺมทายาทา มีกรรมเป็นทายาท กมฺมโยนี มีกรรมเป็นกำเนิด กมฺมพนฺธู มีกรรมเป็นเผ่าพันธ์ กมฺมปฏิสรณา มีกรรมเป็นที่พึ่ง ยํ กมฺมํ กริสฺสนฺติ ตนจักกระทำกรรมอันใดไว้ กลฺยาณํ วา ปาปกํ วา ดีก็ตาม ชั่วก็ตาม ตสฺส ทายาทา ภวิสฺสนฺติ จักต้องได้รับผลของกรรมนั้นแน่นอน

๘. เจริญมรณานุสสติกรรมฐาน ว่า:-

อทฺธุวํ เม ชีวิตํ ชีวิตของเราไม่แน่นอน ความตายของเราแน่นอน เราต้องตายแน่ เพราะชีวิตของเรามีความตายเป็นที่สุด ชีวิตไม่เที่ยง ความตายเที่ยงที่สุดเป็นโชคอันดี ที่เราเข้ามาปฏิบัติวิปัสสนาในโอกาสบัดนี้ไม่เสียทีที่เกิดมาประสบพบพระพุทธศาสนา

๙. ปฏิญาณตนต่อพระพุทธเจ้า พร้อมทั้งเหล่าพระสาวก ดังต่อไปนี้ :–

"เยเนว ยนฺติ นิพฺพานํ พุทฺธา เตสญฺจ สาวกา

เอกายเนน มคฺเคน สติปฏฺฐานสญฺญินา."

พระพุทธเจ้าทุก ๆ พระองค์ พระอัครสาวกซ้ายขวา พระมหาสาวก ๘๐ พระองค์ พระอรหันตสาวกทั้งหลายได้ดำเนินไปแล้วสู่พระนิพพานด้วยทางเส้นใด ทางเส้นนั้นคือ สติปัฏฐานทั้ง ๔ อันเป็นทางสายเดียว ซึ่งนักปราชญ์ราชบัณฑิตรู้ทั่วถึงกันแล้ว ข้าพเจ้าขอตั้งสัจจปฏิญาณว่าจะประพฤติปฏิบัติจริง ๆ เพื่อให้ได้บรรลุมรรค ผล นิพพาน ตามสติปัญญาของตน ๆ ณ โอกาสต่อไปนี้

๑๐. อิมาย ธมฺมานุธมฺมปฏิปตฺติยา รตนตฺตยํ ปูเชมิ

ข้าพเจ้าขอบูชาพระรัตนตรัย ด้วยการปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรมนี้

๑๑. อทฺธา อิมาย ปฏิปตฺติยา ชาติชราพฺยาธิมรณาทีหิ ปฏิมุญฺจิสฺสามิ.

ข้าพเจ้าจักพ้นจากชาติทุกข์ ชราทุกข์ พยาธิทุกข์ และมรณทุกข์ เป็นต้น ด้วยการปฏิบัตินี้แน่นอน

๑๒. สวดพุทธคุณ ธรรมคุณ สังฆคุณ ให้จบทั้ง ๓ วรรค

๑๓. ให้โอวาทแก่ผู้จะเข้าปฏิบัติตามสมควรแก่เวลาประมาณ ๑๕ นาที หรือ ๓๐ นาที

โอวาทโยคี

ในโอกาสอันประเสริฐ ที่เราได้เกิดมาพบพระธรรมคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้านี้ สมควรอย่างยิ่งที่จะปฏิบัติให้ศีล สมาธิ ปัญญาบริบูรณ์ขึ้นในตน ศีลนั้น คือ ศีล ๕ ๘–๑๐–๒๒๗ บุคคลที่มีศีลบริบูรณ์ ย่อมจะได้รับความสุขในภพนี้และภพหน้าถึงกระนั้นก็ดี ศีลนี้ก็เป็นเพียงโลกียศีลเท่านั้นยังไว้ใจไม่ได้ว่าจะช่วยให้พ้นภัยแห่งอบายภูมิทั้ง ๔ เพราะยังไม่สามารถปิดประตูอบายได้ ดังนั้น จึงจำเป็นต้องปฏิบัติให้เป็นโลกุตตรศีลสมบูรณ์ขึ้น โลกุตรศีลนั้นได้แก่มัคคศีล ผลศีลนั้นเอง ถ้าผู้ใดปฏิบัติถึงมัคคศีล ผลศีลแล้ว เป็นอันไว้วางใจได้ว่าผู้นั้นไม่ต้องไปสู่อบายภูมิอีกเลย เป็นการดีอย่างยิ่งแล้วที่จะปฏิบัติให้สมบูรณ์ด้วยมัคคศีล ผลศีล เสียแต่ในอัตตภาพนี้ หากได้พยายามตั้งอกตั้งใจปฏิบัติจริง ๆ แล้ว ย่อมจะเป็นผลสำเร็จได้ในโอกาสอันประเสริฐนี้ ถ้าผู้ใดละเลยเสียในชาตินี้ก็น่าเสียใจยิ่งนัก เพราะจะต้องเวียนว่ายตายเกิดอยู่ในวัฏฏสงสารอันจะนับจะประมาณชาติต่อไปไม่ได้ และในโอกาสอันเดียวกันนั้น ยังจะเป็นการเปิดโอกาสให้อกุศลผลหลังตามสนองได้ด้วย อกุศลที่ยังไม่เกิดก็จะเกิดขึ้น ที่เกิดขึ้นแล้วย่อมจะทวีมากขึ้น อันชีวิตของคนแต่ละคนนี้ นับว่าได้เกิดมาเพราะบุญกุศลแท้ ๆ เป็นของหาได้ยากอย่างยิ่ง ของหายากอย่างยิ่งนั้น มีอยู่ ๔ อย่าง คือ :–

๑. พุทฺธุปฺปาโท จ ทุลฺลโภ ความเกิดขึ้นของพระพุทธเจ้าเป็นของหาได้ยากอย่างยิ่ง เพราะพระพุทธเจ้าแต่ละพระองค์ต้องบำเพ็ญบารมี ๑๐ ทัศเต็มบริบูรณ์ก่อน ในเวลาที่บำเพ็ญบารมีอยู่นั้น ใช้เวลามากเหลือเกิน คือ องค์ใดยิ่งด้วยปัญญา ต้องบำเพ็ญบารมีอยู่ถึง ๒๐ อสงไขย กำไรแสนกัลป์ องค์ที่ยิ่งด้วยศรัทธา ต้องบำเพ็ญบารมีอยู่ถึง ๔๐ อสงไขย กำไรแสนกัลป์ องค์ที่ยิ่งด้วยวิริยะ ต้องบำเพ็ญบารมีอยู่ ๘๐ อสงไขยกำไรแสนกัลป์ กว่าจะได้รับพยากรณ์ว่า จักได้เป็นพระพุทธเจ้าแต่ละพระองค์นี้ก็เป็นเวลานานมาก เช่นพระพุทธเจ้าของเรา ยิ่งด้วยพระปัญญา เพียงนึกในใจว่าจะเป็นพระพุทธเจ้า เป็นเวลานานถึง ๗ อสงไขย เมื่อทำการสร้างพระบารมีอยู่กว่าจะ ออกปาก

ว่าตนปรารถนาพุทธภูมิ เป็นเวลานานถึง ๙ อสงไขย เมื่อครบ ๙ อสงไขยแล้ว ยังต้องบำเพ็ญธรรมสโมธาน อีก ๘ ประการให้เต็มก่อน จึงจะได้รับพยากรณ์จากพระพุทธเจ้าองค์ใดองค์หนึ่งว่า จักได้เป็นพระพุทธเจ้าแน่นอนนี้เรียกว่า นิตยโพธิสัตว์ เมื่อเป็นนิตยโพธิสัตว์แล้ว ยังจะต้องสมบูรณ์ด้วยพุทธภูมิ ๔ อัชฌาสัย ๖ อัจฉริยธรรม ๗ ประการ เมื่อชาติสุดท้ายที่จะได้เป็นพระพุทธเจ้า ต้องบำเพ็ญทุกกรกิริยาอยู่ถึง ๖ ปี จึงได้ตรัสรู้เป็นองค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ดังนั้น ความเกิดขึ้นของพระพุทธเจ้าจึงเป็นของหาได้ยากอย่างยิ่ง บางสมัยบางกัลป์ว่างเปล่าไม่มีพระพุทธเจ้ามาอุบัติในโลกเลย สัตว์ทั้งหลายก็พากันมืดมนอนธการ ไม่รู้จักข้อวัตรปฏิบัติที่จะนำตนให้พ้นทุกข์ ไม่รู้จักทางมรรค ผล นิพพาน กัลป์ที่พวกเราเกิดมานี้เป็นภัททกัลป์ เป็นกัลป์ที่เจริญ เพราะมีพระพุทธเจ้า มีพระธรรม และพระสงฆ์บริบูรณ์พร้อมมูลอยู่ ทั้งนี้ก็เพราะความอุบัติขึ้นแห่งพระพุทธเจ้า ดังนั้น ความอุบัติขึ้นแห่งพระพุทธเจ้าจึงเป็นของหายากประการที่หนึ่ง ของหายากประการที่หนึ่งนี้ เราก็ได้พบแล้ว

๒. มนุสฺสตฺตภาโว ทุลฺลโภ ของหายากประการที่ ๒ คือ การได้อัตภาพเกิดมาเป็นมนุษย์ มีอวัยวะครบบริบูรณ์ ไม่เป็นบ้าใบ้เสียจริตผิดมนุษย์ ได้มาเพราะบุญกุศลแต่หนหลังแท้ ๆ บุญเก่าที่เราทำไว้ได้เป็นทุนมา บุญอันนั้น จึงหนุนให้กำเนิดเป็นคน การที่เราได้กำเนิดเป็นคนเต็มคนนี้ นับว่าเราได้พบของหายากประการที่ ๒ แล้ว

๓. ปพฺพชิตภาโว ทุลฺลโภ การได้บวชเป็นภิกษุสามเณรในพระพุทธศาสนาก็ดี การได้ตัดสินใจออกมาปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานอย่างนี้ก็ดี ได้ชื่อว่าเป็นของหายากในขั้นต้น ส่วนภิกษุสามเณรที่บวชแล้ว ได้เจริญสมถวิปัสสนากรรมฐาน ชื่อว่าได้พบของหายากอย่างยิ่งขั้นที่ ๒ การที่อุบาสกอุบาสิกาได้บวชกาย วาจา และใจของตน โดยยอมเสียสละความสุขเพียงเล็กน้อยทางครอบครัว เพื่อหวังผลอันไพบูลย์ เรียกว่าพากันมาทำร่างกายอันเป็นของปฏิกูลน่าเกลียดนี้ ให้เป็นของงามด้วยศีล สมาธิ และปัญญา เมื่อเพียรพยายามเจริญไปบ่อย ๆ ไม่ท้อถอย ก็จะพบของจริง คือสัจจธรรมอย่างแน่นอนเข้าตำราที่ว่า "งามอยู่ที่ผี ดีอยู่ที่ละ เป็นพระอยู่ที่จริง" เมื่อเป็นเช่นนี้ ผู้ที่นุ่งดำ

ห่มดำ นุ่งขาว ห่มขาวนี้แหละ ชื่อว่าพากันมาบวชแล้ว และได้สมญาว่า เป็น พระ ตาม ขึ้นมาเพราะอำนาจแห่งสัจจธรรม ดังคำที่ท่านพระอรรถกถาจารย์ได้กล่าวไว้ว่า

"โย จ อิมํ ปฏิปตฺตึ ปฏิปชฺชติ โส ภิกฺขุ นามโหติ ผู้ใดปฏิบัติตาม ข้อปฏิบัตินี้ ผู้นั้นชื่อว่า เป็น พระ

ปฏิปนฺนโก หิ เทโว วา โหตุ มนุสฺโส วา ภิกฺขูติ สงฺขยํ คจฺฉติเยว จริงอยู่ ผู้ที่เจริญวิปัสสนานี้ จะเป็นเทวดาก็ตาม เป็นมนุษย์ก็ตาม ย่อมได้นามว่าเป็น พระ ทั้งนั้น" ดังนี้

ฉะนั้น ท่านที่เป็นอุบาสกอุบาสิกา ขอให้เข้าใจไว้เถิดว่า ถึงเรายังไม่มีโอกาส ได้บวช นุ่งเหลือง ห่มเหลืองก็ตาม ถ้าได้ปฏิบัติตนให้เจริญด้วยคุณธรรมเช่นนี้แล้ว ก็จัดว่าอยู่ในข่ายแห่งการบวชแล้ว ดังนั้น การบวชนี้จึงนับว่าเป็นของหาได้ยากอย่างยิ่ง จัดเป็นของหายากประการที่ ๓ ข้อนี้ผู้ที่ปฏิบัติแล้วก็ได้ชื่อว่า ได้พบแล้ว ผู้ที่ยังไม่ได้ ปฏิบัติ ถ้ามีความหวังและตั้งใจจะปฏิบัติอยู่ก็จะได้พบในโอกาสต่อไป

๔. สทฺธาสมฺปนฺโน ทุลฺลโภ ของหายากประการที่ ๔ คือ ความเป็นผู้มีศรัทธา เชื่อต่อพระปัญญา ความตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า และยินดีประพฤติปฏิบัติตาม เช่น ให้ทาน รักษาศีล ฟังธรรม เจริญสมถวิปัสสนากรรมฐานเช่นนี้เรียกว่า เป็นผู้มีความ เห็นถูก คือ เป็นสัมมาทิฏฐิ นี้จัดเป็นศรัทธาอันแท้จริง

ศรัทธา นั้น แบ่งเป็น ๒ คือ ปกติศรัทธา ๑ ภาวนาศรัทธา ๑

ปกติศรัทธา นั้น ได้แก่ศรัทธาของพุทธศาสนิกชนที่พากันทำบุญให้ทาน รักษาศีล ฟังธรรมตามปกติ

ภาวนาศรัทธา นั้น ได้แก่ศรัทธาของท่านผู้เจริญวิปัสสนากรรมฐาน เห็นรูป เห็นนาม เห็นพระไตรลักษณ์ ได้บรรลุมรรค ผล นิพพาน รวมเป็นศรัทธา ๒ ประการ ผู้ที่ถึงพร้อมด้วยศรัทธาทั้ง ๒ ประการนี้ นับว่าหาได้ยากอย่างยิ่ง ดังนั้น การถึงพร้อมด้วย ศรัทธาจึงเป็นของหายากประการที่ ๔

การที่มาปฏิบัติวิปั่สสนากรรมฐานนี้ ก็เพื่อบำเพ็ญของหายากให้บริบูรณ์ เพิ่มพูนศีล สมาธิ ปัญญา ให้เจริญยิ่งๆ ขึ้น ตั้งแต่ขั้นต่ำจนถึงขั้นสูง อธิบายว่า ศีลนั้นแบ่งออกเป็น ๒ อย่าง คือ โลกิยศีล ได้แก่ศีล ๕-๘-๑๐-๒๒๗ โลกุตตรศีล ได้แก่ศีลในองค์มรรค เกิดแก่ท่านผู้เจริญวิปั่สสนากรรมฐานเท่านั้น เรียกว่า อธิศีล สมาธิก็แบ่งออกเป็น ๒ อย่าง คือ โลกิยสมาธิ ได้แก่สมาธิของท่านผู้เจริญสมถะและวิปั่สสนา แต่ยังไม่ถึงมรรค ผล โลกุตตรสมาธิ ได้แก่สมาธิในองค์มรรค เกิดขึ้นแก่ผู้เจริญวิปั่สสนาในขณะถึงมรรค ผล เรียกว่า อธิสมาธิ ปัญญาก็แบ่งออกเป็น ๒ อย่าง คือ โลกิยปัญญา ได้แก่ปัญญาที่รู้บาป บุญ คุณ โทษ ประโยชน์ มิใช่ประโยชน์ รู้รูปนาม รู้พระไตรลักษณ์ ยังไม่ถึงมรรค ผล นิพพาน โลกุตตรปัญญา ได้แก่ ภาวนามัยปัญญา ที่เกิดขึ้นแก่ท่านผู้เจริญวิปั่สสนากรรมฐานในขณะที่ถึงมรรค ผล นิพพาน เรียกว่า อธิปัญญา

ผู้เจริญวิปั่สสนาทุกๆ คน ก็เพื่อบำเพ็ญไตรสิกขาเหล่านี้ให้บริบูรณ์ ดังนั้น จึงนับว่าเป็นบุญลาภอันสูงส่งและสำคัญยิ่ง ที่เราได้มาปฏิบัติวิปั่สสนากรรมฐาน ณ โอกาสบัดนี้ ถ้าใครไม่ได้ทำก็จะเสียใจในภายหลังว่า เราเกิดมาเสียชาติเปล่าๆ ได้พบพระพุทธศาสนาเพียงแต่ชื่อ แต่มิได้พบพระธรรม ฝ่ายผู้ที่ได้เจริญวิปั่สสนาได้ดวงตาเห็นธรรมแล้ว ตนเองก็จะมีความปีติยินดีเป็นเหลือล้นพ้นที่จะนับจะประมาณ ทั้งได้ชื่อว่าเป็นผู้ได้บูชาต่อองค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าด้วยการบูชาอย่างสูงสุด ดังที่ตรัสแก่ท่านพระอานนท์เถระว่า โย โข อานนฺท ภิกฺขุ วา ภิกฺขุณี วา อุปาสโก วา อุปาสิกา วา เป็นต้น ความว่า "ดูกรอานนท์ ผู้ใดเป็นภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก อุบาสิกาก็ตาม ถ้าปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม ชื่อว่าได้สักการะ เคารพ นับถือ บูชาเราตถาคตด้วยการบูชาอย่างสูงยิ่ง" ดังนี้ และยังชื่อว่า เป็นผู้มีความจงรักภักดีต่อองค์สมเด็จพระชินศรีอีกด้วย ดังบาลีว่า ภิกฺขเว มยิ สสิเนโห ติสฺสสทิโส ว โหตุ เป็นต้น ความว่า "ดูกรภิกษุทั้งหลาย ผู้ที่มีความรักใคร่ในเรา จงเป็นเช่นกับพระติสสะเถิด ถึงชนทั้งหลายจะบูชาเราด้วยดอกไม้ ธูป เทียน ของหอมนานับประการก็ไม่ชื่อว่าได้

บูชาเราโดยแท้จริง ส่วนชนทั้งหลายที่ปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรมชื่อว่าได้บูชาเราโดยแท้" ดังนั้นนอกจากนี้ ผู้เจริญวิปัสสนากรรมฐาน ยังได้ชื่อว่าได้ช่วยกันเผยแผ่พระพุทธศาสนาให้เจริญวัฒนาสถาพร สืบต่อไปด้วย ดังบาลีว่า

ยาว หิ อิมา จตสฺโส ปริสา มํ อิมาย ปฏิปตฺติ ปูชาย ปูเชสฺสนฺติ เป็นต้น ความว่า "ถ้าบริษัททั้ง ๔ นี้ จักบูชาเราด้วยปฏิบัติบูชานี้อยู่เพียงใด ศาสนาของเราจักเจริญรุ่งเรืองอยู่เพียงนั้น เหมือนพระจันทร์เพ็ญลอยเด่นอยู่ท่ามกลางท้องฟ้าฉะนั้น"

การที่ท่านมีบุญ ได้มาปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานในคราวนี้ จึงนับว่าเป็นการบำเพ็ญประโยชน์อันยิ่งใหญ่ไพศาล ทั้งแก่ตนเองและผู้อื่น ตลอดจนถึงชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์ รัฐธรรมนูญด้วย

วุฑฺฒิ วิรุฬฺหิ เวปุลฺลํ ปปฺโปตุ พุทฺธสาสเน สุดท้ายนี้ ขอท่านจงถึงความเจริญ งอกงาม ไพบูลย์ ในพระพุทธศาสนา คือ ขอท่านจงได้บรรลุมรรค ผล นิพพาน สมความปรารถนาของตน ๆ เทอญ

จบโอวาทโยคี

๑๔. เมื่อให้โอวาทจบแล้ว สอนกรรมฐานต่อ คือผู้ที่เป็นอาจารย์เริ่มให้กรรมฐานแก่ผู้ที่จะเข้าปฏิบัติต่อไป เช่น

ก. สอนให้เดินจงกรม เช่น ขวาย่างหนอ ซ้ายย่างหนอ สอนวิธียืน วิธีกลับ

ข. สอนวิธีนั่ง เช่น เวลานั่ง ให้กำหนดท้องที่พองยุบว่า พองหนอ ยุบหนอ และสอนวิธีนอน

ค. สอนให้กำหนดเวทนาต่าง ๆ เช่น เวลาเจ็บให้กำหนดว่า เจ็บหนอ ๆ เป็นต้น

ฆ. สอนให้กำหนดจิตในเวลานึกคิดอารมณ์ต่าง ๆ เช่นเวลา คิดให้กำหนดว่า คิดหนอ ๆ เป็นต้น

ง. สอนให้กำหนดตามทวารทั้ง ๖ คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย และใจ ตัวอย่าง :-

๑. เวลาเห็น ให้กำหนดว่า เห็นหนอ เห็นหนอ

๒. เวลาได้ยิน ให้กำหนดว่า ได้ยินหนอ ได้ยินหนอ

๓. เวลาได้กลิ่น ให้กำหนดว่า ได้กลิ่นหนอ ได้กลิ่นหนอ

๔. เวลาได้รส ให้กำหนดว่า รสหนอ รสหนอ

๕. เวลาถูกต้อง เย็น ร้อน อ่อน แข็ง ให้กำหนดว่า ถูกหนอ ถูกหนอ

๖. เวลาคิด ให้กำหนดว่า คิดหนอ คิดหนอ

จ. สอนให้กำหนดอิริยาบถย่อย เช่นก้าวไป ถอยกลับ เหลียวซ้าย แลขวา คู้ เหยียด พาดสังฆาฏิ ถือบาตร ห่มจีวร นุ่งผ้า ห่มผ้า กิน ดื่ม เคี้ยว ลิ้ม ถ่ายอุจจาระ ปัสสาวะ ยืน เดิน นั่ง นอน หลับ ตื่น พูด นิ่ง เป็นต้น

หมายเหตุ ในวันแรก ผู้ที่เป็นอาจารย์พิจารณาดูคนผู้ปฏิบัติก่อน ถ้าคนมีปริยัติน้อย หรือคนแก่ ให้สอน แต่เพียง จงกรม นั่งกำหนดท้องพอง ยุบ กำหนดเวทนา และ จิต เท่านี้ก็พอแล้ว ในวันต่อไปในเวลาสอบอารมณ์จึงค่อยเพิ่มขึ้นโดยลำดับ ๆ แม้คนหนุ่มหรือเด็ก ๆ ก็อนุโลมตามนี้ได้

๑๕. ผู้ปฏิบัติกราบแล้วกลับไปสู่ห้องของตน เริ่มลงมือปฏิบัติต่อไป

๑๖. ผู้ที่เป็นอาจารย์ต้องไปสอบอารมณ์ทุกวัน และคอยเพิ่มบทเรียนให้ตามลำดับญาณ ตัวอย่าง ผู้ปฏิบัติถึงนามรูปปริจเฉทญาณแล้ว เพิ่มบทเรียนอีกคือ ให้กำหนดจิตเบื้องแรก เช่น อยากคู้ อยากเหยียด อยากลุก เป็นต้น ผู้ปฏิบัติถึงปัจจยปริคคหญาณ เดินจงกรมเพิ่มให้ ๒ ระยะ คือ ยกหนอ เหยียบหนอ เวลานั่งให้กำหนด พอง ยุบ นั่ง เป็นต้น ข้อสำคัญอย่าเพิ่มในวันเดียวถึง ๒ อย่าง

ถาม ในขั้นต่อไป โยคีบุคคล ควรปฏิบัติอย่างไรบ้าง ?

ตอบ ผู้ปฏิบัติ ควรปฏิบัติตามแบบฝึกหัด ดังต่อไปนี้ :-

แบบฝึกหัดที่ ๑

๑. เวลานั่ง ให้กำหนดที่ท้อง ซึ่ง พองขึ้น ในเวลาหายใจเข้า และ ยุบลง ในเวลาหายใจออก นึกอยู่ในใจว่า พองหนอ! ยุบหนอ! ตามจังหวะที่ท้องพอง และยุบ

๒. เวลานอน ก็ให้กำหนดที่ท้องว่า พองหนอ! ยุบหนอ! เช่นเดียวกัน

๓. เวลายืนให้กำหนดว่า ยืนหนอ! ยืนหนอ!

๔. เวลาเดินจงกรม ให้กำหนดเป็นระยะดังนี้ คือ

ขณะก้าวเท้าขวา ให้กำหนดว่า ขวาย่างหนอ! ขณะก้าวเท้าซ้าย ให้กำหนดว่า ซ้ายย่างหนอ! ทอดสายตาไปประมาณ ๔ ศอก เมื่อเดินไปจนสุดที่จงกรม จึงกลับให้ยืน แล้วกำหนดว่า ยืนหนอ! ยืนหนอ! ต่อนั้นเอี้ยวตัวกลับ ขณะเอี้ยวตัวกลับ ให้กำหนดว่า กลับหนอ! กลับหนอ! เมื่อกลับแล้วยืนอยู่ให้กำหนดว่า ยืนหนอ ๆ! เมื่อเดินจงกรม ต่อไป ก็ให้กำหนดเหมือนเดิมอีก

แต่ละแบบ ต้องทำให้ชำนาญคล่องแคล่ว จนได้สมาธิก่อนแล้ว จึงทำแบบฝึกหัด ต่อ ๆ ไป

แบบฝึกหัดที่ ๒

๑. เวลานั่งให้กำหนดเป็น ๓ ระยะ คือ พองหนอ! ยุบหนอ! นั่งหนอ!

๒. เวลานอน ให้กำหนดเป็น ๓ ระยะ คือ พองหนอ! ยุบหนอ! นอนหนอ![๑]

๓. เวลายืน ให้กำหนดว่า ยืนหนอ! ยืนหนอ! เท่านั้น จนกว่าจะเดินหรือนั่ง

๔. เวลาเดิน ให้ทำตามแบบฝึกหัดที่ ๑ ประมาณ ๓๐ นาทีก่อน แล้วให้เปลี่ยน วิธีกำหนดใหม่ คือ ขณะก้าวเท้าขวาหรือซ้ายไปนั้น ให้กำหนดเป็น ๒ ระยะว่า ยกหนอ! เหยียบหนอ! ประมาณ ๓๐ นาที

---

๑. กำหนดจนรูปนั่งรูปนอนปรากฏแก่ใจอย่างชัดเจนประดุจหนึ่งว่าส่องกระจก ฉะนั้น

ตัวอย่าง :—

ก. ให้กำหนดว่า **ขวาย่างหนอ! ซ้ายย่างหนอ!** ประมาณ ๓๐ นาที

ข. ให้กำหนดว่า **ยกหนอ! เหยียบหนอ!** ประมาณ ๓๐ นาที

แบบฝึกหัดที่ ๓

๑. เวลานั่งให้กำหนดเป็น ๔ ระยะ คือ **พองหนอ! ยุบหนอ! นั่งหนอ! ถูกหนอ!** ใจเพ่งตรงที่ถูกนั้นเป็นวงกลมประมาณเท่าเหรียญ ๑ บาท ให้จิตจ่ออยู่ตรงนั้น

๒. เวลานอน ให้กำหนดเป็น ๔ ระยะ คือ **พองหนอ! ยุบหนอ! นอนหนอ! ถูกหนอ!**

๓. เวลายืน ให้กำหนดว่า **ยืนหนอ! ยืนหนอ!**

๔. เวลาเดิน ให้ทำตามแบบฝึกหัดที่ ๑-๒ ก่อนประมาณแบบละ ๒๐ นาที แล้วให้เปลี่ยนวิธีกำหนดใหม่ คือ ขณะก้าวเท้าขวาหรือซ้ายไปนั้น ให้กำหนดเป็น ๓ ระยะ **ยกหนอ! ย่างหนอ! เหยียบหนอ!**

ตัวอย่าง :

ก. ให้กำหนดว่า **ขวาย่างหนอ! ซ้ายย่างหนอ!** ประมาณ ๒๐ นาที

ข. ให้กำหนดว่า **ยกหนอ! เหยียบหนอ!** ประมาณ ๒๐ นาที

ค. ให้กำหนดว่า **ยกหนอ! ย่างหนอ! เหยียบหนอ!** ประมาณ ๒๐ นาที

แบบฝึกหัดที่ ๔

๑. เวลานั่ง ให้กำหนดเป็น ๔ ระยะ คือ **พองหนอ! ยุบหนอ! นั่งหนอ! ถูกหนอ!** เหมือนแบบที่ ๓ แต่มี

๒. เวลานอน ให้กำหนดเป็น ๔ ระยะ คือ **พองหนอ! ยุบหนอ! นอนหนอ! ถูกหนอ!**

๓. เวลายืน ให้กำหนดว่า **ยืนหนอ! ยืนหนอ!**

๔. เวลาเดิน **ให้**ทำตามแบบฝึกหัดที่ ๑–๒–๓ ก่อนประมาณแบบละ ๒๐ **นาที** แล้วก็เปลี่ยนวิธีกำหนดใหม่ คือก้าวเท้าขวาหรือซ้ายไป ให้กำหนดเป็น ๔ ระยะว่า **ยกส้นหนอ! ยกหนอ! ย่างหนอ! เหยียบหนอ!** ประมาณ ๓๐ นาที

ตัวอย่าง :–

ก. ให้กำหนดว่า **ขวาย่างหนอ! ซ้ายย่างหนอ!** ประมาณ ๒๐ นาที

ข. ให้กำหนดว่า **ยกหนอ! เหยียบหนอ!** ประมาณ ๑๐ นาที

ค. ให้กำหนดว่า **ยกหนอ! ย่างหนอ! เหยียบหนอ!** ประมาณ ๒๐ นาที

ฆ. ให้กำหนดว่า **ยกส้นหนอ! ยกหนอ! ย่างหนอ! เหยียบหนอ!** ประมาณ ๒๐ นาที

แบบฝึกหัดที่ ๕

๑. เวลานั่ง ให้กำหนดเป็น ๔ ระยะ คือ **พองหนอ! ยุบหนอ! นั่งหนอ! ถูกหนอ!** กายถูกที่ไหน ให้กำหนดที่นั้น

ตัวอย่าง :–

(๑) พองหนอ! ยุบหนอ! นั่งหนอ! ถูกหนอ! หมายถึงก้นกบซ้ายถูก

(๒) พองหนอ! ยุบหนอ! นั่งหนอ! ถูกหนอ! หมายถึงก้นกบขวาถูก

(๓) พองหนอ! ยุบหนอ! นั่งหนอ: ถูกหนอ! หมายถึงเข่าขวาถูก

(๔) พองหนอ! ยุบหนอ! นั่งหนอ! ถูกหนอ! หมายถึงเข่าซ้ายถูก

(๕) พองหนอ! ยุบหนอ! นั่งหนอ! ถูกหนอ! หมายถึงตาตุ่มขวาถูก

(๖) พองหนอ! ยุบหนอ! นั่งหนอ! ถูกหนอ! หมายถึงตาตุ่มซ้ายถูก

๒. เวลานอน ให้กำหนดเป็น ๔ ระยะ เช่นกัน คือ **พองหนอ! ยุบหนอ! นอนหนอ! ถูกหนอ!** เป็นต้น

๓. เวลายืนให้กำหนดว่า **ยืนหนอ! ยืนหนอ:**

๔. เวลาเดิน ให้ทำตามแบบฝึกหัดที่ ๑-๒-๓-๔ แบบละ ๒๐ นาที แล้วให้เปลี่ยนวิธีกำหนดใหม่ คือขณะก้าวเท้าขวาหรือซ้ายไป ให้กำหนดเป็น ๕ ระยะว่า **ยกส้นหนอ! ยกหนอ! ย่างหนอ! ลงหนอ! ถูกหนอ!** ประมาณ ๒๐ นาที

ตัวอย่าง :-

ก. ให้กำหนดว่า **ขวาย่างหนอ! ซ้ายย่างหนอ!** ประมาณ ๒๐ นาที

ข. ให้กำหนดว่า **ยกหนอ! เหยียบหนอ!** ประมาณ ๒๐ นาที

ค. ให้กำหนดว่า **ยกหนอ! ย่างหนอ! เหยียบหนอ!** ประมาณ ๒๐ นาที

ฆ. ให้กำหนดว่า **ยกส้นหนอ! ยกหนอ! ย่างหนอ! เหยียบหนอ!** ประมาณ ๒๐ นาที

ง. ให้กำหนดว่า **ยกส้นหนอ! ยกหนอ! ย่างหนอ! ลงหนอ! ถูกหนอ!** ประมาณ ๒๐ นาที

แบบฝึกหัดที่ ๖

๑. เวลานั่งให้กำหนดดังนี้ คือ :-

(๑) พองหนอ! ยุบหนอ! นั่งหนอ! ถูกหนอ! หมายถึงก้นกบข้างขวาถูก

(๒) พองหนอ! ยุบหนอ! นั่งหนอ! ถูกหนอ! หมายถึงก้นกบซ้ายถูก

(๓) พองหนอ! ยุบหนอ! นั่งหนอ! ถูกหนอ! หมายถึงเข่าขวาถูก

(๔) พองหนอ! ยุบหนอ! นั่งหนอ! ถูกหนอ! หมายถึงเข่าซ้ายถูก

(๕) พองหนอ! ยุบหนอ! นั่งหนอ! ถูกหนอ! หมายถึงตาตุ่มขวาถูก

(๖) พองหนอ! ยุบหนอ! นั่งหนอ! ถูกหนอ! หมายถึงตาตุ่มซ้ายถูก

(๗) พองหนอ! ยุบหนอ! นั่งหนอ! ถูกหนอ! ถูกจี้ไปตามตัวเป็นแห่งๆ ไป

๒. เวลานอน ให้กำหนดดังนี้ คือ พองหนอ! **ยุบหนอ!** นอนหนอ! ถูกหนอ!

๓. เวลายืน ให้กำหนดว่า **ยืนหนอ! ยืนหนอ!**

๔. เวลาเดิน ให้กำหนดดังนี้ :-

ก. ให้กำหนดว่า ขวาย่างหนอ ! ซ้ายย่างหนอ ! ประมาณ ๕ นาที

ข. ให้กำหนดว่า ยกหนอ ! ย่างหนอ ! ประมาณ ๕ นาที

ค. ให้กำหนดว่า ยกหนอ ! ย่างหนอ ! เหยียบหนอ ! ประมาณ ๑๐ นาที

ฆ. ให้กำหนดว่า ยกส้นหนอ ! ยกหนอ ! ย่างหนอ ! เหยียบหนอ ! ประมาณ ๑๐ นาที

ง. ให้กำหนดว่า ยกส้นหนอ ! ยกหนอ ! ย่างหนอ ! ลงหนอ ! ถูกหนอ ! ประมาณ ๑๐ นาที

จ. ให้กำหนดเพิ่มใหม่เป็น ๖ ระยะ ยกส้นหนอ ! ยกหนอ ! ย่างหนอ ! ลงหนอ ! ถูกหนอ ! กดหนอ ! ประมาณ ๒๐ นาที

แบบฝึกหัดที่ ๗

๑. เมื่อเดินจงกรมไปสุดทางแล้วหยุดยืน จะหันกลับเวลาหยุดให้กำหนดว่า อยากหยุดหนอ ! อยากหยุดหนอ ! เวลาหยุดให้กำหนดว่า หยุดหนอ ! หยุดหนอ ! เวลาจะกลับให้กำหนดว่า อยากจะกลับหนอ ! อยากจะกลับหนอ ! เวลากลับให้กำหนดว่า กลับหนอ ! กลับหนอ ! เวลายืนอยู่ให้กำหนดว่า ยืนหนอ ! ยืนหนอ ! แล้วจึงเดินและกำหนดเหมือนอย่างกล่าวแล้วต่อไป

๒. เวลาจะเหลียวซ้ายแลขวาเป็นต้น ให้กำหนดว่า อยากเหลียวหนอ ๆ ! ขณะเหลียว ให้กำหนดว่า เหลียวหนอ ๆ !

๓. เวลาจะคู้ จะเหยียด ให้กำหนดว่า อยากคู้หนอ ๆ ! อยากเหยียดหนอ ๆ ! ขณะจะคู้หรือเหยียด ให้กำหนดว่า คู้หนอ ๆ ! เหยียดหนอ ๆ !

๔. เวลาจะจับสิ่งของต่าง ๆ เช่นจับผ้านุ่งผ้าห่มบาตร ถ้วย โถ โอ จาน เป็นต้น ให้กำหนดว่า เห็นหนอ ! อยากจับหนอ ! ขณะยื่นมือไป ให้กำหนดว่า ถูกหนอ ! ขณะจับให้กำหนดว่า จับหนอ ! ขณะจับของแล้วหยิบยกมา ให้กำหนดว่า มาหนอ ! มาหนอ ! เป็นต้น

๕. เวลาบริโภคอาหาร หรือดื่ม, เคี้ยว, ลิ้ม, เลีย, ให้กำหนดทำนองเดียวกัน *ตัวอย่าง* :–

(๑) ขณะเห็นอาหาร	ให้กำหนดว่า	เห็นหนอ ๆ
(๒) ขณะอยาก	,,	อยากหนอ ๆ
(๓) ขณะยื่นมือไป	,,	ไปหนอ ๆ
(๔) ขณะมือถูก	,,	ถูกหนอ ๆ
(๕) ขณะจับ	,,	จับหนอ ๆ
(๖) ขณะยกขึ้น	,,	ยกหนอ ๆ
(๗) ขณะอ้าปาก	,,	อ้าหนอ ๆ
(๘) ขณะถูกปาก	,,	ถูกหนอ ๆ
(๙) ขณะเคี้ยว	,,	เคี้ยวหนอ ๆ
(๑๐) ขณะกลืน	,,	กลืนหนอ ๆ
(๑๑) ขณะหมด	,,	หมดหนอ ๆ

๖. เวลาถ่ายอุจจาระ ปัสสาวะ ให้กำหนดว่า อยากถ่ายหนอ! กำลังถ่ายให้กำหนดว่า ถ่ายหนอ ๆ!

๗. เวลาจะเดิน ยืน นั่ง จะหลับ ตื่น พูด นิ่ง ให้กำหนดว่า อยากเดินหนอ! อยากยืนหนอ! อยากนั่งหนอ! อยากหลับหนอ! ตื่นหนอ ๆ! อยากพูดหนอ! นิ่งหนอ!

แบบฝึกหัดที่ ๘

๑. ขณะเห็น	ให้กำหนดว่า	เห็นหนอ ๆ
๒. ขณะได้ยิน	,,	ได้ยินหนอ ๆ
๓. ขณะได้กลิ่น	,,	ได้กลิ่นหนอ ๆ
๔. ขณะลิ้มรส	,,	รสหนอ ๆ
๕. ขณะกายถูกต้อง	,,	ถูกหนอ ๆ
๖. ขณะคิด	,,	คิดหนอ ๆ

แบบฝึกหัดที่ ๙

๑. ขณะที่นั่งกำหนดว่า พองหนอ! ยุบหนอ! อยู่นั้น ถ้าทุกขเวทนาอย่างใดอย่างหนึ่งเกิดขึ้น ให้หยุดกำหนดว่า พองหนอ ยุบหนอ นั้นไว้ก่อน แล้วไปกำหนดทุกขเวทนาที่เกิดขึ้นนั้น เช่น เจ็บ ปวด เมื่อย เป็นต้น ให้กำหนดว่า ปวดหนอ ๆ! เมื่อยหนอ ๆ! เจ็บหนอ ๆ! ถ้าเวทนากล้า ทนไม่ได้ ให้หยุดการกำหนดเวทนานั้นเสีย กลับไปกำหนดว่า พองหนอ! ยุบหนอ! ต่อไป ถ้าเวทนาไม่หาย จึงพลิกหรือเปลี่ยนอิริยาบถเสีย

๒. ถ้าความสบายเกิดขึ้น ให้กำหนดว่า สบายหนอ! สบายหนอ!

๓. เวลานอน เวลายืน ถ้าความสบายก็ดี ความไม่สบายก็ดี หรือความเฉย ๆ ก็ดี อย่างใดอย่างหนึ่งเกิดขึ้นให้กำหนดไปตามอย่างนั้นว่า สบายหนอ! ไม่สบายหนอ! เฉย ๆ หนอ!

ถ้าเวทนาเกิดขึ้นในเวลาเดินจงกรม ให้หยุดเดินก่อนแล้วให้กำหนดเวทนาตามในที่กล่าวแล้ว

หมายเหตุ เวลานิมิตอย่างใดอย่างหนึ่ง มีแสงสว่างหรือรูปภูเขาเป็นต้นปรากฏทางใจ ให้กำหนดว่า เห็นหนอ ๆ! จนกว่าจะหาย

แบบฝึกหัดที่ ๑๐

๑. เวลานั่ง ถ้าเกิดอยากได้อะไรขึ้น ให้กำหนดว่า **อยากได้หนอ** ๆ! หรือ **โลภะหนอ** ๆ!

๒. ถ้านั่งนอนไม่ชอบใจ อยากจะลุกขึ้นก็ดี หรือเห็นสิ่งใดสิ่งหนึ่ง คิดสิ่งใดสิ่งหนึ่ง แล้วไม่ชอบใจก็ดี ให้กำหนดว่า **ไม่ชอบหนอ** ๆ! หรือ **โลภะหนอ** ๆ!

๓. ถ้าง่วงนอน	ให้กำหนดว่า	**ง่วงหนอ** ๆ!
๔. ถ้าจิตฟุ้งซ่าน	,,	**ฟุ้งหนอ** ๆ!
๕. ถ้าสงสัย	,,	**สงสัยหนอ** ๆ!

๖. ถ้าความโลภ ความโกรธ ความฟุ้งซ่าน ความสงสัย เป็นต้น ปราศจากไป ก็ให้กำหนดรู้เช่นกัน

๗. เวลาเดินจงกรม ถ้าจิตฟุ้งขึ้นมา ให้หยุดเดินแล้ว กำหนดว่า **ฟุ้งหนอ ๆ !** เมื่อความฟุ้งนั้นหายไปแล้วจึงเดินจงกรมต่อไป

แบบฝึกหัดที่ ๑๑

๑. ถ้าจิตยินดีต่อ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ พึงรู้ว่า เป็นความยินดีต่อกามคุณทั้ง ๕ ให้กำหนดว่า **ยินดีหนอ ๆ !**

๒. เมื่อจิตคิดเบียดเบียนเกิดขึ้น พึงรู้ว่าเป็นโทสะหรือพยาบาทให้กำหนดว่า **โทสะหนอ ๆ !** หรือ **พยาบาทหนอ ๆ !**

๓. เมื่อจิตง่วงเหงา หด หู่ พึงรู้ว่าเป็นถีนมิทธะ ให้กำหนดว่า **ง่วงหนอ ๆ !**

๔. ถ้าจิตฟุ้งซ่าน รำคาญ เสียใจ พึงรู้ว่าเป็นอุทธัจจะกุกกุจจะ ให้กำหนดว่า **ฟุ้งหนอ ๆ !** เป็นต้น

๕. เมื่อความสงสัยในรูป, นาม, ปรมัตถ์ บัญญัติ เกิดขึ้น พึงรู้ว่าเป็นวิจิกิจฉา ให้กำหนดว่า **สงสัยหนอ ๆ !**

แบบฝึกหัดที่ ๑๒

๑. เวลานั่ง ให้กำหนดว่า **อยากนั่งหนอ ๆ !** แล้วจึงค่อย ๆ ย่อตัวลงเป็นระยะ ๆ พร้อมกับกำหนดว่า **นั่งหนอ ๆ** จนกว่าจะถึงพื้น กำหนดให้ได้ประมาณ ๘–๙–๑๐ ระยะ

๒. เมื่อกำหนดว่า **พองหนอ ! ยุบหนอ ! นั่งหนอ ! ถูกหนอ !** อยู่ เกิดคันขึ้น ให้กำหนดว่า **คันหนอ ๆ !** เมื่อกำหนดแล้วยังไม่หายคัน อยากจะเกาให้กำหนดว่า **อยากเกาหนอ ๆ** เวลามือเคลื่อนไปจะเกา ให้กำหนดตามไปเป็นระยะ ๆ ว่า **ไปหนอ ๆ !** เวลามือถูกให้กำหนดว่า **ถูกหนอ ๆ !** ขณะเกาให้กำหนดว่า **เกาหนอ ๆ !** เมื่ออาการคันนั้นหายไป ให้กำหนดว่า **หายหนอ ๆ !** เมื่อจะเอามือลงให้กำหนดตามเป็นระยะ ๆ ว่า **ลงหนอ ๆ !** จนถึงที่วางแล้วตั้งต้นกำหนดว่า **พองหนอ ! ยุบหนอ ! นั่งหนอ! ถูกหนอ !** ต่อไป

แบบฝึกหัดที่ ๑๓

วันที่ ๑

๑. ให้ตั้งอธิษฐานว่า ถ้าธรรมวิเศษได้เกิดขึ้นในขันธสันดานแล้ว ขออย่าให้เกิดอีก ถ้าธรรมวิเศษยังไม่เกิดขึ้น ขอให้เกิดขึ้น คือให้ได้เห็นธรรมวิเศษภายใน ๒๔ ชั่วโมงนี้ จะเริ่มตั้งอธิษฐานเวลาไรก็ได้ แต่ต้องให้ถึง ๒๔ ชั่วโมง

๒. เมื่อตั้งอธิษฐานแล้วให้เดินจงกรมก่อน แล้วนั่งกำหนดว่า **พองหนอ! ยุบหนอ! นั่งหนอ! ถูกหนอ!** เหมือนที่อธิบายมาแล้ว ทำสลับกันไปจนถึง ๒๔ ชั่วโมง

วันที่ ๒

เดินจงกรมแล้ว อธิษฐานว่า "ภายใน ๒๔ ชั่วโมง ขอให้ความเกิดดับเกิดขึ้นให้มาก" แล้วกำหนดพองยุบต่อไปตามที่เคย

แบบฝึกหัดที่ ๑๔

๑. ให้เดินจงกรมก่อน แล้วปฏิบัติต่อไปนี้

ก. ให้อธิษฐานคราวละ ๑ ชั่วโมง ว่าขอให้อาการเกิดดับจงปรากฏขึ้นหลาย ๆ ครั้ง อย่างต่ำที่สุดหนึ่งชั่วโมงต่อ ๕ ครั้ง

ข. ถ้าภายใน ๑ ชั่วโมง อาการเกิดดับนั้นยังปรากฏได้ชัดแจ้งและถี่ขึ้น อย่างต่ำ ๑ ชั่วโมงต่อ ๕ ครั้ง อย่างสูง ๑ ชั่วโมงต่อ ๖๕ ครั้ง เมื่อเป็นเช่นนี้ ให้ลดเวลาอธิษฐานลงเพียง ๓๐ นาที คือ ให้อธิษฐานว่า ภายใน ๓๐ นาทีนี้ ขอให้อาการเกิดดับนั้นปรากฏขึ้นหลาย ๆ ครั้ง

ค. ให้อธิษฐานโดยทำนองนั้น แล้วลดลงไปจนถึง ๑๕-๑๐-๕ นาที ภายใน ๕ นาที อาการเกิดดับ อาจจะปรากฏขึ้นถึง ๖ ครั้ง หรือ ๑ ครั้งเป็นอย่างต่ำ

๒. นั่งให้ได้ ๑ ชั่วโมง จึงเปลี่ยนอิริยาบถโดยมิให้ลุกจากที่เลย

๓. ให้ทำสลับกันไปอย่างนี้ จนครบ ๒๔ ชั่วโมง

แบบฝึกหัดที่ ๑๕

๑. ให้เดินจงกรมก่อน แล้วนั่งอธิษฐานว่าขอให้ได้สมาธิแน่นิ่งไปถึง ๕ นาที แล้วกำหนดว่า **พองหนอ! ยุบหนอ! นั่งหนอ! ถูกหนอ!** จิตจดจ่ออยู่กับอารมณ์ แล้วดับนิ่งไปได้จนครบ ๕ นาที จึงจะเป็นอันถูกต้อง ถ้าตรวจดูนาฬิกาเห็นว่ายังไม่ถึง ให้พยายามทำจนถึง ๕ นาที ถ้าเกินไปยิ่งดี

๒. ให้อธิษฐานให้ได้สมาธิแน่นิ่งไปได้ถึง ๑๐ นาที ถ้ายังไม่ได้ ให้พยายามทำจนได้อย่างชำนาญแล้วจึงฝึกทำต่อไปทีละขั้น ๆ ดังนี้ คือ ๑๕ นาที ๒๐ นาที ๓๐ นาที ๑ ชั่วโมง ๑ ชั่วโมง ๓๐ นาที ๒ ชั่วโมง ๓ ชั่วโมง ๔ ชั่วโมง ๕ ชั่วโมง ๖ ชั่วโมง ๗ ชั่วโมง ๘ ชั่วโมง ตามลำดับ จนถึง ๒๔ ชั่วโมง

๓. การคำนวนนาทีหรือชั่วโมงนั้น ให้ตั้งต้นแต่ขณะที่แน่นิ่งไป ขณะที่แน่นิ่งไปนั้น จะไม่รู้สึกสัมผัสใด ๆ เหมือนหลับ แต่ไม่ใช่หลับ เมื่อถึงกำหนดที่อธิษฐานไว้ ก็จะรู้สึกตัวขึ้นมาเองเหมือนตื่น แต่ไม่ใช่ตื่น

แบบฝึกหัดที่ ๑๖

โยคีบุคคลผู้ปฏิบัติดีแล้ว ประสงค์จะเป็นครูสอนต่อไปพึงหัดปฏิบัติพิเศษ ดังนี้

ครั้งที่ ๑ ให้ทำ ๑ วัน

๑. ให้เดินจงกรมก่อนแล้วจึงนั่งเข้าที่ แล้วอธิษฐานว่าภายใน ๑ ชั่วโมง ขอให้รูปนามที่เกิดดับปรากฏชัดแล้วกำหนดว่า พองหนอ! ยุบหนอ! นั่งหนอ! ถูกหนอ! จนครบ ๑ ชั่วโมง เมื่อกำหนดอยู่อย่างนี้ จะเห็นอาการเกิด

๒. ในชั่วโมงที่ ๒ ให้อธิษฐานว่า ภายใน ๑ ชั่วโมง ขอให้เห็นแต่รูปนามที่ดับไป ๆ แล้วกำหนดว่า พองหนอ! ยุบหนอ! นั่งหนอ! ถูกหนอ! จนครบ ๑ ชั่วโมง เมื่อกำหนดอยู่อย่างนี้ จะเห็นแต่ความดับของรูปนามอย่างเดียว คืออาการดับของรูปนามจะปรากฏชัดแจ่มแจ้งกว่าแต่ก่อนนี้เรียกว่า ภังคญาณ

ครั้งที่ ๒ ให้ทำ ๑ วัน

๑. ให้เดินจงกรมก่อนแล้วจึงนั่งเข้าที่ แล้วอธิษฐานว่า ภายใน ๑ ชั่วโมงนี้ ขอให้ภยญาณเกิดขึ้น แล้วกำหนดว่า พองหนอ ! ยุบหนอ ! นั่งหนอ ! ถูกหนอ ! จนกว่าจะครบ ๑ ชั่วโมง ในขณะที่นั่งกำหนดอย่างนี้จะมีอาการเกิดความกลัวขึ้น นี้เรียกว่า ภยญาณ

๒. ในชั่วโมงที่ ๒ ให้อธิษฐานว่า ภายใน ๑ ชั่วโมงนี้ขอให้อาทีนวญาณเกิดขึ้น แล้วกำหนดว่า พองหนอ! ยุบหนอ! นั่งหนอ! ถูกหนอ! อย่างนี้จนครบ ๑ ชั่วโมง ในขณะที่นั่งกำหนดอยู่ จะเห็นโทษของรูปนามนานาประการเช่น เจ็บ ป่วย ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตาเป็นต้นนี้เรียกว่า อาทีนวญาณ

๓. ในชั่วโมงที่ ๓ ให้อธิษฐานว่าภายใน ๑ ชั่วโมงนี้ขอให้นิพพิทาญาณเกิดขึ้น แล้วกำหนดว่า พองหนอ ! ยุบหนอ ! นั่งหนอ ! ถูกหนอ ! จนกว่าจะครบ ๑ ชั่วโมง ในขณะที่นั่งกำหนดอยู่อย่างนี้ จะมีความเบื่อหน่ายเกิดขึ้น คือจะเห็นรูปนามนี้เต็มไปด้วยของปฏิกูลน่าเกลียดมีแต่ทุกข์ มีแต่โทษ ไม่น่ายินดี น่าเบื่อหน่าย นี้เรียกว่า นิพพิทาญาณ

ครั้งที่ ๓ ให้ทำ ๑ วัน

๑. ให้เดินจงกรมก่อนจึงนั่งเข้าที่ แล้วอธิษฐานว่าภายใน ๑ ชั่วโมงนี้ ขอให้มุญจิตุกัมยตาญาณเกิดขึ้น แล้วกำหนดว่า พองหนอ! ยุบหนอ! นั่งหนอ! ถูกหนอ! จนกว่าจะครบ ๑ ชั่วโมง ในขณะที่นั่งกำหนดอยู่อย่างนี้ จะมีอาการอยากหนี อยากพ้นเกิดขึ้นโดยลำดับ นี้เรียกว่า มุญจิตุกัมยตาญาณ

๒. ในชั่วโมงที่ ๒ ให้อธิษฐานว่า ภายใน ๑ ชั่วโมงนี้ขอให้ปฏิสังขาญาณเกิดขึ้น แล้วกำหนดว่า พองหนอ! นั่งหนอ! ยุบหนอ! ถูกหนอ! อย่างนี้จนครบ ๑ ชั่วโมง ในขณะที่นั่งกำหนดอย่างนี้จะมีอาการพยายามทำความเพียรหาทางหนีทางพ้นเกิดขึ้นโดยลำดับ นี้เรียกว่า ปฏิสังขาญาณ

๓. ในชั่วโมงที่ ๓ ให้อธิษฐานว่า ภายใน ๑ ชั่วโมงนี้ขอให้สังขารุเปกขาญาณเกิดขึ้น แล้วกำหนดว่าพองหนอ! ยุบหนอ! นั่งหนอ! ถูกหนอ! จนกว่าจะครบ

๑ ชั่วโมง ในขณะที่นั่งกำหนดอยู่อย่างนี้จะมีอาการวางเฉยในรูปนาม นี้เรียกว่า สังขารุเปกขาญาณ

ถาม การเจริญวิปัสสนากรรมฐานตามวิธีที่กล่าวแล้วนั้น จะมีอานิสงส์อย่างไรบ้าง ขอให้อธิบาย พร้อมทั้งยกหลักฐานประกอบ?

ตอบ จะมีอานิสงส์หลายอย่าง ดังต่อไปนี้

๑. ทำคนให้ฉลาดให้หลักความจริง คือรูปรมัตถธรรมไม่หลงติดอยู่ในบัญญัติธรรม อันเป็นเพียงโลกสมมติ

๒. ทำคนให้มีศีลธรรมและวัฒนธรรมอันดีงาม

๓. ทำให้คนรักใคร่สนิทสนมกลมกลืนกัน ให้กรุณาเอ็นดูสงสารกัน พลอยยินดีอนุโมทนาสาธุการ เมื่อเห็นผู้อื่นได้ดี

๔. ทำคนให้เว้นจากการเบียดเบียนกัน เว้นจากเอารัดเอาเปรียบกัน

๕. ทำคนให้รู้จักตัวเอง และรู้จักปกครองตัวเอง คือ อ่านตัวออก บอกตัวได้ใช้ตัวเป็น

๖. ทำให้เป็นคนว่านอนสอนง่าย ไม่มีมานะถือตัว ไม่เย่อหยิ่งจองหอง

๗. ทำคนให้หันหน้าเข้าหากัน ให้บรรจบกัน เพราะต่างฝ่ายต่างลดทิฏฐิมานะลง

๘. ทำคนให้หนักแน่นในกตัญญูกตเวทิตาธรรม

๙. ทำคนให้เป็นพระ เพราะเหตุว่าการปฏิบัติธรรมนี้ย่อมเป็นไปเพื่อคุณสมบัติเหล่านี้ คือ

(๑) เพื่อละนิวรณ์ ๕

(๒) เพื่อละกามคุณ ๕

(๓) เพื่อละอุปาทานขันธ์ ๕

(๔) เพื่อละสังโยชน์เบื้องต่ำ ๕ คือ สักกายทิฏฐิ วิจิกิจฉา สีลัพพตปรามาส กามฉันทะ พยาบาท

(๕) เพื่อละคติ ๕ คือ นรก ดิรัจฉาน ปิตติวิสัย มนุษย์ เทวดา

(๖) เพื่อละตระหนี่ ๕ คือ ตระหนี่อาวาส ตระหนี่ตระกูล ตระหนี่ลาภ ตระหนี่วรรณะ ตระหนี่ธรรมะ

(๗) เพื่อละสังโยชน์เบื้องบน ๕ คือ รูปราคะ อรูปราคะ มานะ อุทธัจจะ อวิชชา

(๘) เพื่อละเจโตขีละ คือ ตราปูตรึงใจ ๕ คือ สงสัยในพระพุทธ สงสัยในพระธรรม สงสัยในพระสงฆ์ สงสัยในสิกขา โกรธไม่พอใจในเพื่อนพรหมจรรย์

(๙) เพื่อละเจโตวินิพันธะ คือเครื่องผูกพันจิตใจ ๕ คือ ไม่ปราศจากกำหนัด ชอบใจ รักใคร่ กระหาย เร่าร้อน ทะยานอยากในกาม ไม่ปราศจากกำหนัดในกาม ในรูป จนกระทั่งความสุขในการฉัน การนอน การรักษา ศีล ประพฤติพรหมจรรย์ เพื่อเทพนิกาย เป็นต้น

(๑๐) เพื่อก้าวล่วงเสียซึ่งโกสะ ปริเทวะ ดับทุกข์ โทมนัส บรรลุมรรค ผล ทำพระนิพพานให้แจ้ง

(๑๑) อานิสงส์อย่างสูงสุด ให้สำเร็จเป็นพระอรหันต์ อย่างต่ำลงมาก็เป็นพระอนาคามี พระสกทาคามี พระโสดาบัน ถ้าต่ำลงมากว่านั้น ที่เป็นอย่างสามัญก็เป็นผู้มีคติเที่ยงที่จะไปทางสุคติ ตามหลักที่ว่า "อิมินา ปน ญาเณน สมนฺนาคโต วิปสฺสโก พุทฺธสาสเน ลทฺธสฺสาโส ลทฺธปติฏฺโฐ นิยตคติโก จูฬโสตาปนฺโน นาม โหติ" โยคีบุคคลผู้มีปัญญาประจำขันธสันดาน เจริญวิปัสสนาแล้วย่อมสำเร็จเป็นจุลโสดาบันบุคคล ได้ความเบาใจ ได้ที่พึ่งอย่างดีในพระพุทธศาสนา มีคติเที่ยงที่จะไปทางสุคติ

อนึ่ง โยคีบุคคลผู้เจริญวิปัสสนา มีดวงตาญาณเห็นความเกิดดับของรูปนาม ชื่อว่าเป็นผู้มีชีวิตอันประเสริฐ ดังพระบาลีว่า

โย จ วสฺสสตํ ชีเว อปสฺสํ อุทยพฺพยํ
เอกาหํ ชีวิตํ เสยฺโย ปสฺสโต อุทยพฺพยํ

ผู้ที่เห็นความเกิดดับของรูปนาม ถึงมีชีวิตอยู่เพียงวันเดียว ก็ประเสริฐกว่าผู้ที่ไม่เห็นความเกิดดับของรูปนามซึ่งมีชีวิตอยู่ตั้งร้อยปี

ถาม การเจริญวิปัสสนากรรมฐานทำนองนี้ จะใช้เวลานานสักเท่าไร จึงจะได้ผลสมประสงค์ ?

ตอบ ถ้าเจริญติดต่อกันไป ตั้งแต่ ๗ วัน ๑๕ วัน ๑–๒–๓–๔–๕–๖–๗ เดือน หรือ ๑–๒–๓–๔–๕–๖–๗– ปี ก็จะได้ผลสมประสงค์ ตามแต่วาสนาบารมีแก่กล้าหรือย่อหย่อน และที่กล่าวกำหนดมานี้ หมายถึงบุคคลที่มีวาสนาบารมีพอปานกลาง ถ้าท่านผู้ใดวาสนาบารมีแก่กล้า เจริญเวลาเช้า ย่อมจะได้ผลสมประสงค์ในเวลาเย็น หรือเจริญในเวลาเย็น ย่อมจะได้ผลสมประสงค์ในเวลาเช้า ดังคำอรรถกถาจารย์กล่าวไว้ว่า

"ติกฺขปญฺญํ ปน สนฺธาย ปาโตว อนุสิฏฺโฐ สายํ วิเสสํ อธิคมิสฺสติ สายํ อนุสิฏฺโฐ ปาโต วิเสสํ อธิคมิสฺสตีติ วุตฺตํ"

ถ้าท่านกล่าวไว้ว่า "สอนในเวลาเช้า จักได้บรรลุธรรมวิเศษในเวลาเย็น สอนในเวลาเย็น จักได้บรรลุธรรมวิเศษในเวลาเช้า" นี้หมายถึง ติกขบุคคล คือผู้มีวาสนาบารมีแก่กล้า ฉะนี้แล.

อธิบายวิธีเจริญวิปัสสนากรรมฐาน
ยุติไว้เพียงเท่านี้

ปิดประตูอบาย

ของ

พระเทพสิทธิมุนี

(โชดก ญาณสิทฺธิ ป.ธ. ๙)

ถาม หน้าที่ของคนในโลกนี้ โดยย่อ มีเท่าไรอะไรบ้าง?

ตอบ มี ๒ อย่าง คือ ๑. เรียน ๒. ปฏิบัติตาม นอกนั้นเป็นผลพลอยได้ฯ

ถาม การเรียนและการปฏิบัติตาม ต้องอาศัยซึ่งกันและกันหรือไม่? เพียงแต่การเรียนอย่างเดียว ไม่ปฏิบัติตามได้ไหม เพราะเหตุไร อธิบาย?

ตอบ ต้องอาศัยกันและกัน จึงจะเป็นประโยชน์ เพียงเรียนอย่างเดียว ไม่ปฏิบัติตามไม่ได้ เพราะเหตุว่าการเรียนนั้น เป็นเพียงแผนที่เท่านั้น ส่วนการปฏิบัตินั้นเหมือนการเดินทางตามแผนที่นั้นๆ อธิบายว่า ถ้าเรียนอย่างเดียวไม่ปฏิบัติตาม ก็ไม่ได้รับประโยชน์อะไรมาก อุปมาทางโลก เหมือนเราเรียนวิชาทหารปืนใหญ่มาอย่างดี แต่เวลาเกิดสงคราม เราไม่ได้นำเอาปืนออกมายิงข้าศึกเลย ข้าศึกก็จะย่ำยีเราให้พินาศไปฝ่ายเดียว อุปมาในทางธรรม เช่นเราต้องการดื่มรสพระธรรม แต่เราไม่ปฏิบัติตาม ก็ไม่ได้ดื่มรสพระธรรมแน่นอน ข้าศึกคือกิเลส ย่อมย่ำยีเราให้พินาศไปฝ่ายเดียว ฉันนั้นเหมือนกันฯ

ถาม โปรดอธิบายซ้ำอีกหน่อย เพียงเรียนอย่างเดียว หรือมีหนังสือตำราอย่างดีอยู่ แต่ไม่ได้ปฏิบัติตามวิปัสสนา จะเป็นอย่างไร?

ตอบ เป็นเพียงผู้เฝ้าหนังสือ หรือเป็นเพียงคัมภีร์เปล่าเท่านั้นเองฯ

ถาม ข้อนี้พูดเอาเองหรืออย่างไร หรือมีหลักฐานประกอบด้วย ถ้ามี โปรดยกมาด้วย?

ตอบ หามิได้ มิได้พูดเอาเองเลย ข้อนี้สมเด็จพระผู้มีพระภาคได้ตรัสไว้แล้วดังปรากฏอยู่ในธัมมปทัฏฐกถาตอนปลายภาค ๗ ความย่อว่า ในสมัยที่พระองค์ทรง

ประทับอยู่ ณ พระเชตวันมหาวิหาร ทรงปรารภ พระเถระรูปหนึ่ง นามว่าโปฐิละ ท่านรูปนี้เป็นผู้แตกฉานในพระไตรปิฎก ในศาสนาของพระพุทธเจ้าถึง ๗ พระองค์ ถึงกระนั้นพระองค์ก็ตรัสกะท่านว่า ตุจฺฉโปฐิล แปลว่า "คัมภีร์เปล่า" ตามประวัติของท่านผู้นี้ขยันมาก สอนหนังสือแก่พระภิกษุสามเณรตั้ง ๕๐๐ รูป แบ่งออกเป็นคณะใหญ่ ๆ ถึง ๑๘ คณะ ท่านปฏิบัติอยู่ แต่ปฏิบัติเพียงชั้นต่ำยังไม่ถึงจุดหมายปลายทางแห่งพระพุทธศาสนาอันแท้จริง คือขาดการเจริญวิปัสสนากรรมฐานนั่นเอง พระพุทธองค์จึงได้ตรัสแก่ท่านอย่างนั้น ฯ

ถาม ถ้าเช่นนั้น บุคคลผู้ปฏิบัตินั้น จะต้องเลือกชั้นวรรณะ วัย หรือไม่?

ตอบ ไม่เลือกเลย ปฏิบัติได้ทุกจำพวก ทุกชั้น ทุกเพศ ทุกวัย ฯ

ถาม เราจะพากันปฏิบัติอย่างไร จึงจะถูกดี?

ตอบ ข้อนี้ต้องตอบยาวหน่อย เพราะการปฏิบัตินั้น แบ่งออกเป็น ๓ ชั้น คือ ชั้นต่ำ ชั้นกลาง และชั้นสูง ฯ

ถาม ทั้ง ๓ ชั้นนี้ ต่างกันอย่างไร อธิบายด้วย?

ตอบ ต่างกันอย่างนี้ คือ :–

ก. ชั้นต่ำ ได้แก่การรักษาศีล ๕ ศีล ๘ ศีล ๑๐ และศีล ๒๒๗ ฯ

ข. ชั้นกลาง ได้แก่การเจริญสมถกรรมฐานจนได้ฌานโลกีย์

ค. ชั้นสูง ได้แก่การเจริญวิปัสสนากรรมฐาน ผ่านญาณที่ ๑ จนถึงญาณที่ ๑๖ ฯ

ถาม สมถะกับวิปัสสนา ต่างกันอย่างไร?

ตอบ ต่างกันที่อารมณ์ สมถะได้กรรมฐาน คือ กสิณ ๑๐ อสุภะ ๑๐ อนุสสติ ๑๐ พรหมวิหาร ๔ อาหาเรปฏิกูลสัญญา ๑ จตุธาตุววัฏฐาน ๑ อรูปกรรมฐาน ๔ เป็นอารมณ์ ส่วนวิปัสสนาได้ปรมัตถ์ คือ รูป กับ นาม เป็นอารมณ์ ฯ

ถาม เราจะไปปฏิบัติที่ไหนกันเล่า วัดอะไรจึงจะดี?

ตอบ ปฏิบัติกันที่กาย อันยาววาหนาคืบนี้เอง วัดกาย วัดวาจา วัดใจ นี้แหละจึงจะดี ฯ

ถาม พูดเล่นหรือพูดจริง ทำไมจึงว่าอย่างนี้

ตอบ พูดจริงซิ เพราะว่า อริยสัจจ์ทั้ง ๔ คือ ทุกข์ สมุทัย นิโรธ มรรค จะเกิดก็เกิดที่ตรงนี้ ฯ

ถาม โปรดอธิบายอีก ฟังแล้วชอบกลอยู่ ?

ตอบ อธิบายก็ได้ แต่ขอซักสักนิดหน่อยก่อนว่า ทุกข์ สมุทัย นิโรธ มรรค นั้นได้แก่อะไร ?

ตอบ ทุกข์ ได้แก่โลกียจิต ๘๑ เจตสิก ๕๑ (เว้นโลภะ) รูป ๒๘ รวมเป็น ๑๖๐ ย่อให้สั้น คือขันธ์ ๕ ได้แก่ รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ย่อให้สั้นที่สุดในแนวปฏิบัติ คือ รูป นาม นี้แหละเป็นทุกข์ โลภเจตสิก เป็นสมุทัย นิโรธ ได้แก่พระนิพพาน มรรค ได้แก่มรรคทั้ง ๘ นั้นเอง คือ เห็นชอบ ดำริชอบ วาจาชอบ การงานชอบ เป็นอยู่ชอบ เพียรชอบ ระลึกชอบ ตั้งใจชอบ

ถาม เมื่อเป็นเช่นนี้ ขันธ์ ๕ อื่นจากกายอันยาววาหนาคืบนี้หรือเปล่า ?

ตอบ เปล่า ได้แก่กายอันยาววาหนาคืบนี้เอง ฯ

ถาม อริยสัจจ์ ๔ เหล่า ถ้ายกเว้นจากขันธ์ ๕ นี้แล้ว จะเกิดได้ไหม เพราะเหตุไร ?

ตอบ เกิดไม่ได้เพราะ ทุกข์ สมุทัย นิโรธ มรรค อาศัยขันธ์ ๕ เกิด คือ อาศัยกายอันนี้ปฏิบัติให้เกิดให้มีขึ้น มรรค คือเจตสิก ๘ ดวง มรรคทั้ง ๘ นั้น ย่อให้สั้นได้แก่ศีล สมาธิ ปัญญา, ศีล สมาธิ ปัญญา ได้ขันธ์ ๕ เป็นอารมณ์ เกิดพร้อมกับจิต จิตก็อยู่กับกายอันยาววาหนาคืบนี้ ฉะนั้น จึงต้องไปทำที่วัดทั้ง ๓ นี้เอง ฯ

ถาม ถ้าเช่นนั้น ทุก ๆ คนก็มีกายอยู่แล้ว จะต้องไปปฏิบัติอีกทำไม เพราะมรรค ผล นิพพาน ก็เกิดในที่นี้ได้อยู่แล้ว นอนคอยให้เกิดขึ้นเองไม่ดีกว่าหรือ สบายดีด้วย ไม่ต้องลำบากยากเย็นอะไรเลย ?

ตอบ ถ้าเข้าใจเช่นนั้น ผิดมากทีเดียว อุปมาง่าย ๆ เช่นเรามีที่ดินอยู่แปลงหนึ่ง เราก็รู้อยู่แล้วว่า ที่ดินนั้นข้าวอาศัยเกิดได้ แต่ถ้าเราไม่เอาข้าวไปเพาะ ก็เกิดไม่ได้

เกิดแล้วเราไม่รักษาปฏิบัติ ก็ไม่ได้เก็บเกี่ยว เก็บเกี่ยวแล้ว ถ้าไม่สี ก็ไม่ได้ข้าวสาร เป็นข้าวสารแล้ว ถ้าไม่หุงก็ไม่สุก สุกแล้วถ้าไม่รับประทาน ก็ไม่อิ่ม ไม่ได้รับรสอะไรเลย อีกอุปมาหนึ่ง เหมือนเรามีเงินอยู่ในกระเป๋าแล้ว แต่ไม่ได้เอาออกมาใช้ ก็ไม่ได้ประโยชน์อะไรเลย โบราณท่านว่า "ตาบอดได้แว่น มือด้วนได้แหวน หัวล้านได้หวี ลิงได้มะพร้าว" ดังนี้ก็คงจะไม่ผิดละซิ ฯ

ถาม การปฏิบัตินั้น ต้องอาศัยอาจารย์หรือไม่เพราะเหตุไร ?

ตอบ ต้องอาศัยจึงจะได้ผลดี และได้ผลเร็วด้วย เพราะมีหลักอยู่ ๓ ประการ คือ :-

๑. อุปนิสสยะ อยู่กับอาจารย์ ฯ

๒. อุปนิพัทธะ ผูกจิตไว้กับสติปัฏฐานทั้ง ๔ คือ กาย, เวทนา, จิต, ธัมมานุปัสสนา กาย เป็นรูปล้วน, เวทนาและจิต เป็นนามล้วน, ธรรม เป็นทั้งรูปทั้งนาม ฯ

๓. อารักขะ ต้องรักษาอินทรีย์ ๖ ให้บริบูรณ์ (ตา หู จมูก ลิ้น กาย และใจ)

ถาม จะต้องปฏิบัติอย่างไร จึงจะตรง และได้ผลอย่างแน่นอน ขอหลักฐานประกอบด้วย ?

ตอบ ต้องปฏิบัติตามสติปัฏฐานทั้ง ๔ เพราะมีหลักบาลียืนยันรับรองอยู่ว่า

เยเนว ยนฺติ นิพฺพานํ พุทฺธา เตสญฺจ สาวกา เอกายเนน มคฺเคน สติปฏฺฐานสญฺญินา

แปลว่า "พระพุทธเจ้าทุก ๆ พระองค์ และพระอริยสงฆ์สาวกทั้งหลายของท่าน ได้ดำเนินไปแล้วสู่พระนิพพานด้วยทางสายเอก คือ สติปัฏฐานทั้ง ๔" ดังนี้

ถาม ปัจจุบันนี้ มีอาจารย์สอนอยู่ที่ไหน ขอได้กรุณาบอกด้วย ?

ตอบ มีพระอารามอันใหญ่โตระโหฐานแห่งหนึ่งอยู่ใกล้ ๆ กับท้องพระเมรุ ท่ามกลางเมืองหลวงแห่งประเทศไทยเรานี้เอง คือ ที่วัดมหาธาตุ มีอาจารย์ประจำอยู่

ทุกวัน ทั้งเช้า เย็น นอกจากนี้ตามจังหวัดต่าง ๆ ซึ่งเป็นสาขาแห่งสำนักนี้ ก็มีอยู่ไม่น้อยเหมือนกัน?

ถาม ท่านเคยไปปฏิบัติบ้างหรือเปล่า มีนักปฏิบัติประจำวันมากน้อยเท่าไร?

ตอบ เคยไปปฏิบัติมาแล้วผู้ที่ปฏิบัติประจำวันนั้นมี พระภิกษุ สามเณร อุบาสก อุบาสิกา อย่างต่ำวันละ ๑๕๐ เศษ มีสอนกันทั้งภาคปริยัติและภาคปฏิบัติ

ถาม ผู้ที่ไปปฏิบัตินั้น เป็นคนสำคัญทางคณะสงฆ์หรือทางบ้านเมือง นอกจากผมมีอีกบ้างหรือไม่?

ตอบ มีอยู่มาก เช่น ท่านเจ้าคุณพระภาวนาโกศลวัดปากน้ำภาษีเจริญ เจ้าคณะจังหวัดอุทัยธานี เจ้าคณะจังหวัดตราด เจ้าคณะจังหวัดสุพรรณบุรี เจ้าคณะจังหวัดเชียงใหม่ เจ้าคณะจังหวัดเพชรบุรี เจ้าคณะจังหวัดระยอง เจ้าคณะจังหวัดหนองคาย และเจ้าคณะจังหวัดอื่น ๆ อีกหลายจังหวัด นอกจากนี้ยังมีพระคณาธิการต่าง ๆ นับตั้งแต่กรรมการสงฆ์จังหวัด เจ้าคณะอำเภอ กรรมการสงฆ์อำเภอ พระมหาเปรียญ ครูสอนพระปริยัติธรรม จนถึงเจ้าอาวาสพระภิกษุสามเณร เกือบครบ ๗๐ จังหวัดแล้ว

ฝ่ายบ้านเมืองก็มีมากเหมือนกัน เช่น สมเด็จพระราชชนนีศรีสังวาลย์ พล.ต.ต. พัฒน์ นีลวัฒนานนท์ อดีต ส.ส. จังหวัดสุราษฎร์ธานี นายเสวตร เปี่ยมพงศ์สานต์ อดีต ส.ส. จังหวัดระยอง และอดีตรัฐมนตรีช่วยว่าการกระทรวงการคลัง นายสง่า นิลกำแหง อดีตเอกอัครราชทูตประจำประเทศญี่ปุ่น นายสง่า วรรณดิษฐ์ นายเฉลิมพล อัยการจังหวัดปทุมธานี ดร. สายหยุด บุณยรัตพันธ์ ซึ่งสำเร็จวิชาแพทย์ชั้นสูงสุดแห่งประเทศอเมริกา หมอลำจวน หมอถวิล นายแพทย์ดำรง พระแพทย์พัฒนา เป็นต้น นอกจากนี้ ยังมีพวกครูประชาบาล และตำรวจอีกหลายท่าน ฯ

ถาม คนส่วนมาก รวมทั้งตัวเอง รู้สึกสงสัยมากว่า ทุกวันนี้ มรรค ผล นิพพาน คงจะไม่มีเสียแล้ว ท่านเห็นอย่างไร ขอท่านได้โปรดชี้แนวทางให้แก่ผู้อยากรู้แต่ไม่มีโอกาสด้วย จะเป็นมหากุศลล้ำเลิศทีเดียว?

ตอบ ที่คนส่วนมากสงสัยนั้น ถูกแล้ว ถึงตายแล้วเกิด เกิดแล้วตายสักหนึ่งชาติก็สงสัย เพราะข้อนี้เป็นหลักธรรมดา จะห้ามก็ไม่ได้ แก้ไขก็ไม่ได้ อธิบายก็ไม่เข้าใจ

เพราะคนส่วนมากนั้น เอาความรู้อัตโนมัติไปวินิจฉัยไปนึกคิดความรู้ขั้นภาวนามยญาณ เอาความรู้ขั้นโลกีย์ไปวินิจฉัย หรือสงสัยความรู้ขั้นโลกุตตระ จะไม่ให้สงสัยอย่างไรได้ ตัวอย่างง่าย ๆ เช่น เด็กซึ่งยังไม่ได้เรียน ก. ไก่ ข. ไข่ จะไปอวดฉลาดอ่านและวินิจฉัยความรู้ขั้น ม. ๗ ม. ๘ จะได้ไหม? ไม่ได้แน่นอน เพราะตนยังไม่ได้เรียนข้อนี้ฉันใด คนผู้ไม่ปฏิบัติธรรม หรือคนสมัยใหม่ ก็ฉันนั้นเอาความรู้ขั้นต่ำ ๆ คือ ขั้นสุตมยญาณไปวินิจฉัยความรู้ของพระอริยเจ้า ซึ่งเป็นความรู้ขั้นภาวนามยญาณ จะรู้ได้อย่างไร เหตุผลง่าย ๆ ดังนี้ คือ ความรู้นั้นแบ่งเป็น ๓ ขั้น ได้แก่ขั้นต่ำ ขั้นกลางและขั้นสูง ขั้นต่ำเรียกว่า **สุตมยญาณ** ขั้นกลางเรียกว่า **จินตามยญาณ** ขั้นสูงเรียกว่า **ภาวนามยญาณ**

การเรียนปริยัติธรรมทั้งสิ้น จนจบพระไตรปิฎก เรียกว่า **สุตมยญาณ**

การลงมือปฏิบัติสมถกรรมฐาน จนได้ฌานโลกีย์ เรียกว่า **จินตามยญาณ**

การเจริญวิปัสสนากรรมฐาน จนได้บรรลุมรรค ผล นิพพาน เรียกว่า **ภาวนามยญาณ** ผู้เจริญวิปัสสนากรรมฐานจะต้องผ่านญาณ ๑๖ คือ–

๑. นามรูปปริจเฉทญาณ ๒. ปัจจยปริคคหญาณ ๓. สัมมสนญาณ ๔. อุทยัพพยญาณ ๕. ภังคญาณ ๖. ภยญาณ ๗. อาทีนวญาณ ๘. นิพพิทาญาณ ๙. มุญจิตุกัมยตาญาณ ๑๐. ปฏิสังขาญาณ ๑๑. สังขารุเปกขาญาณ ๑๒. อนุโลมญาณ ๑๓. โคตรภูญาณ ๑๔. มัคคญาณ ๑๕. ผลญาณ ๑๖. ปัจจเวกขณญาณ

ผู้ที่ปฏิบัติผ่านญาณทั้ง ๑๖ นี้ จึงจะสิ้นสงสัยและจึงจะสามารถวินิจฉัยหรือตัดสินได้ว่า มรรค ผล นิพพาน สวรรค์ นรก มีจริงหรือไม่ โดยไม่ต้องเชื่อใครอีกแล้ว เว้นจากผู้ที่ไม่ได้ปฏิบัติผ่านญาณ ๑๖ นี้แล้ว ถึงจะอธิบายอย่างไร ก็ยังสงสัยและไม่เข้าใจได้ เพราะญาณที่ ๑ ตนก็ยังไม่ผ่าน จะไปรู้ญาณขั้นที่ ๑๔, ๑๕, ๑๖, ได้อย่างไร เปรียบเหมือนคนตาบอดมาแต่กำเนิด ยังไม่เคยเห็นนกยาง ย่อมสงสัยและจะต้องซักถามว่า เหมือนอะไร? ถ้าตอบว่า เหมือนสำลี ก็จะซักถามต่อไปอีกว่า สำลีเหมือนอะไร? เหมือนฝ้าย ฝ้ายเหมือนอะไร? เหมือนกระดาษ กระดาษเหมือนอะไร? เหมือนท้องฟ้า ท้องฟ้าเหมือนอะไร? เหมือนปูนขาว, ฯลฯ ถึงจะบอกอย่างไร ๆ เขาก็จะต้องซักถามอยู่

อย่างนี้ตลอดไป ไม่รู้จักจบจักสิ้นได้เลย เพราะเขาไม่หายสงสัย ทำไมจึงเป็นเช่นนั้นเล่า เพราะไม่เคยเห็น ทำไมจึงไม่เคยเห็น เพราะบอดมาแต่กำเนิดฉันใด ข้อนี้ก็ฉันนั้นเหมือนกัน

สมัยทุกวันนี้ คนเกือบทั่วโลก เอาความรู้ขั้นต่ำ ๆ เพียงสุตมยญาณ ก้าวก่ายไปวินิจฉัยมรรค ผล นิพพาน อันเป็นภูมิแห่งภาวนามยญาณ ดังนั้น จึงไม่เข้าใจและเกิดความสงสัยตลอดไป ช่างไกลกันมากเหลือเกิน ฟ้ากับแผ่นดินก็ยังใกล้กว่า เพราะยังมองเห็นด้วยตาเนื้อได้อันนี้อยู่ไกลกันคนละมุมโลกทีเดียว ถ้าใครขืนเอาความรู้ขั้นต่ำ ๆ นี้ไปวินิจฉัย หรือขืนคิดให้เลยไปโดยปราศจากหลักวิชา ดังที่กล่าวมาแล้วนั้น พระพุทธองค์ทรงตรัสไว้ในพระไตรปิฎก เล่มที่ ๒๑ ว่า "เป็นผู้เมาขึ้น และเป็นผู้มีส่วนแห่งความคับแคบใจ คือ คิดไม่ตก เป็นปัญหาโลกแตก"

ถาม ข้อนี้พูดเอาเองหรืออย่างไร ถ้าไม่พูดเอาเอง ขอหลักฐานประกอบด้วย?

ตอบ หามิได้ มีหลักฐานในพระไตรปิฎกเล่ม ๒๕ หน้า ๒๑ บรรทัดต้น พระองค์ทรงถาม และตอบเองว่า

"โก อิมํ ปฐวึ วิเจสฺสติ ยมโลกญฺจ อิมํ สเทวกํ โก ธมฺมปทํ สุเทสิตํ กุสโล ปุปฺผมิว ปเจสฺสติ"

ความว่า "ใครเล่า" จักรู้แจ้งแผ่นดินนี้ ใครเล่า จักรู้แจ้งยมโลกนี้ ใครเล่า จักรู้แจ้งมนุษย์โลกนี้ พร้อมทั้งเทวโลก ใครเล่า จักรู้แจ้งแทงตลอดบทพระธรรมที่เราแสดงไว้ดีแล้ว ดุจนายมาลาการผู้ฉลาดเลือกเก็บดอกไม้ในป่า ฉะนั้น" พระพุทธองค์ทรงตอบว่า

"เสโข ปฐวึ วิเจสฺสติ ยมโลกญฺจ อิมํ สเทวกํ เสโข ธมฺมปทํ สุเทสิตํ กุสโล ปุปฺผมิว ปเจสฺสติ"

ความว่า "พระเสขบุคคลเท่านั้น จึงจักรู้แจ้งแผ่นดินนี้ จักรู้แจ้งยมโลกนี้ จักรู้แจ้งมนุษย์โลกนี้ พร้อมทั้งเทวโลก จักรู้แจ้งแทงตลอดบทพระธรรมที่เราแสดงไว้ดีแล้ว ดุจนายมาลาการผู้ฉลาด เลือกเก็บดอกไม้ป่า ฉะนั้น"

ถาม พระพุทธพจน์นี้ มีความหมายอย่างไร ?

ตอบ ท่านพระอรรถกถาจารย์ ให้อรรถาธิบายไว้ในธัมมปทัฏฐกถา ภาค ๓ หน้าที่ ๒ ว่า ผู้ที่รู้จักแผ่นดิน คือรูปนามนี้ ๑ ผู้ที่รู้จักอบายภูมิทั้ง ๔ นี้ ๑ ผู้ที่รู้จักมนุษยโลกนี้ ๑ ผู้ที่รู้จักเทวโลก ๒๖ ชั้นนี้ ๑ ผู้ที่รู้จักบทพระธรรม คือ โพธิปักขิยธรรม ๓๗ ประการนี้ ๑ ได้แก่พระเสขบุคคล ๗ จำพวก นับตั้งแต่พระโสดาปัตติมรรค โสดาปัตติผล คือผู้ปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานผ่านญาณ ๑๖ ไปแล้วจนถึงพระอรหัตตมรรค ดังบาลีสาธกไว้ว่า

โสตาปตฺติมคฺคฏฺฐํ อาทึ กตฺวา ยาว อรหตฺตมคฺคฏฺฐา สตฺตวิโธ เสกฺโข เป็นอาทิ

แปลว่า "พระเสขบุคคล ๗ จำพวก นับตั้งแต่พระโสดาปัตติมรรคเป็นต้นไป จนถึงพระอรหันตมรรคนี้แหละ คือท่านผู้ที่รู้จักแผ่นดิน คือรูปนาม รู้จักอบายภูมิ ๔ รู้จักมนุษย์ เทวโลก พรหมโลก และพระนิพพานอย่างแท้จริงและเด็ดขาด โดยไม่ต้องเชื่อต่อใคร ๆ อีกแล้ว

หมายเหตุ ๑. อบายภูมิ ๔ คือ นรก เปรต อสุรกาย สัตว์ดิรัจฉาน

๒. เทวโลก ๒๖ ชั้น คือ เทวดา ๖ ชั้น รูปพรหม ๑๖ ชั้น อรูปพรหม ๔ ชั้น ดังต่อไปนี้ คือ:-

เทวดา ๖ ชั้น คือ-

๑. จาตุมหาราชิกา ๒. ดาวดึงษ์ ๓. ยามา ๔. ดุสิต ๕. นิมมานรดี ๖. ปรนิมมิตวสวัสดี

รูปพรหม ๑๖ ชั้น คือ

๑. พรหมปริษัท ๒. พรหมปโรหิต ๓. มหาพรหม ๔. ปริตตาภา ๕. อัปปมาณาภา ๖. อาภัสสรา ๗. ปริตตาสุภา ๘. อัปปมาณาสุภา ๙. สุภกิณณา ๑๐. เวหัปผลา ๑๑. อสัญญสัตว์ ๑๒. อวิหา ๑๓. อตัปปา ๑๔. สุทัสสา ๑๕. สุทัสสี ๑๖. อกนิฏฐา

อรูปพรหม ๔ ชั้น คือ

๑. อากาสานัญจายตนะ ๒. วิญญาณัญจายตนะ

๓. อากิญจัญญายตนะ ๔. เนวสัญญานาสัญญายตนะ

รวมเป็นเทวโลก ๒๖ ชั้น

๓. โพธิปักขิยธรรม ๓๗ ประการ คือ

๑. สติปัฏฐาน ๔ ได้แก่ กาย, เวทนา, จิตต, ธัมมานุ ปัสสนาสติปัฏฐาน

๒. สัมมัปปธาน ๔ ได้แก่:–

๑. สังวรปธาน เพียรระวังไม่ให้บาปเกิดขึ้นในสันดาน

๒. ปหานปธาน เพียรละบาปที่เกิดขึ้นแล้วให้เสื่อมไป

๓. ภาวนาปธาน เพียรบำเพ็ญกุศลให้เกิดให้มีขึ้นในตน

๔. อนุรักขนาปธาน เพียรรักษากุศลที่เกิดขึ้นมิให้เสื่อมไป

๓. อิทธิบาท ๔ ได้แก่:–

๑. ฉันทะ พอใจรักใคร่ในสิ่งนั้น

๒. วิริยะ หมั่นประกอบในสิ่งนั้น

๓. จิตตะ เอาใจฝักใฝ่ต่อสิ่งนั้นไม่ทอดธุระ

๔. วิมังสา หมั่นพิจารณาเหตุผลในสิ่งนั้น

๔. อินทรีย์ ๕ ได้แก่

๑. สัทธินทรีย์ อินทรีย์ คือ ศรัทธา

๒. วิริยินทรีย์ อินทรีย์ คือ วิริยะ

๓. สตินทรีย์ อินทรีย์ คือ สติ

๔. สมาธินทรีย์ อินทรีย์ คือ สมาธิ

๕. ปัญญินทรีย์ อินทรีย์ คือ ปัญญา

๕. พละ ๕ ได้แก่

๑. สัทธาพละ กำลัง คือ ศรัทธา
๒. วิริยพละ กำลัง คือ ความเพียร
๓. สติพละ กำลัง คือ สติ
๔. สมาธิพละ กำลัง คือ สมาธิ
๕. ปัญญาพละ กำลัง คือ ปัญญา

๖. โพชฌงค์ ๗ ได้แก่

๑. สติสัมโพชฌงค์
๒. ธัมมวิจยสัมโพชฌงค์
๓. วิริยสัมโพชฌงค์
๔. ปีติสัมโพชฌงค์
๕. ปัสสัทธิสัมโพชฌงค์
๖. สมาธิสัมโพชฌงค์
๗. อุเบกขาสัมโพชฌงค์

๗. มรรค ๘ ได้แก่:-

๑. สัมมาทิฏฐิ	เห็นชอบ	ปัญญา
๒. สัมมาสังกัปปะ	ดำริชอบ	
๓. สัมมาวาจา	วาจาชอบ	ศีล
๔. สัมมากัมมันตะ	การงานชอบ	
๕. สัมมาอาชีวะ	เป็นอยู่ชอบ	
๖. สัมมาวายามะ	เพียรชอบ	สมาธิ
๗. สัมมาสติ	ระลึกชอบ	
๘. สัมมาสมาธิ	ตั้งใจชอบ	

---

๑. สัมโพชฌงค์-องค์แห่งปัญญา เป็นเครื่องตรัสรู้พร้อม

๘. พระเสขบุคคล ๗ จำพวกคือ :-

๑. พระอริยบุคคลผู้ตั้งอยู่ในโสดาปัตติมรรค
๒. ,, ,, ,, โสดาปัตติผล
๓. ,, ,, ,, สกทาคามิมรรค
๔. ,, ,, ,, สกทาคามิผล
๕. พระอริยบุคคลผู้ตั้งอยู่ในอนาคามิมรรค
๖. ,, ,, อนาคามิผล
๗. ,, ,, อรหัตตมรรค

ถาม นอกจากนี้ ยังมีหลักฐานอื่นอีกหรือไม่ ที่พระองค์ได้ทรงยืนยันรับรองไว้ว่า มรรค ผล นิพพาน นั้น ถ้าบุคคลปฏิบัติถูกทางแล้ว สามารถบรรลุได้ตลอดกาลทุกเมื่อ?

ตอบ มีอยู่มากมายหลายแห่ง จะยกมาเฉพาะที่จำเป็นเท่านั้น, เช่นในพระไตรปิฎกเล่มที่ ๑๐ หน้า ๑๗๕ ๑๗๖ บันทัดที่ ๑๕ เป็นต้นว่า

"อิมสฺมิญฺจ โข สุภทฺท ธมฺมวินเย อริโย อฏฺฐงฺคิโก มคฺโค อุปลพฺภติ สมโณปิ ตตฺถ อุปลพฺภติ ฯปฯ อิเม จ สุภทฺท ภิกฺขุ สมฺมา วิหเรยฺยุํ อสุญฺโญ โลโก อรหนฺเตหิ อสฺส" ฯ

ใจความว่า "ดูกรสุภัททะ" ในพระธรรมวินัยนี้ ถ้ายังมีอัฏฐังคิกมรรคอันประเสริฐอยู่ตราบใด แม้พระโสดา สกิทาคา อนาคา อรหันต์ ก็ยังมีอยู่ตราบนั้น ฯลฯ ดูกรสุภัททะ ถ้าภิกษุทั้งหลาย พึงพากันประพฤติปฏิบัติอยู่โดยชอบ โลกก็พึงไม่ว่างเปล่าจากพระอรหันต์" ดังนี้

ถาม หลักฐานอื่นนอกจากนี้ยังมีอยู่อีกหรือไม่ ที่ยืนยันได้ว่า สมัยไหนจะเป็นอย่างไร ถ้ามีขอให้ยกมาแสดงเป็นหลักฐานด้วย?

ตอบ ยังมีอยู่อีกมาก เช่น ท่านพระอรรถกถาจารย์ได้กล่าวไว้ในสุมังคลวิลาสินีอัฏฐกถาทีฆนิกายปาฏิกวรรคภาค ๓ หน้า ๑๑๑—๑๑๒ บันทัดที่ ๒๑ และบันทัดที่ ๑-๒ ว่า

ปฏิสมฺภิทปฺปตฺเตหิ วสฺสสหสฺสํ อฏฺฐาสิ พันปีที่ ๑ เป็นยุคของพระอรหันต์ผู้แตกฉานในปฏิสัมภิทา

ฉฬภิญฺเญหิ วสฺสสหสฺสํ พันปีที่ ๒ เป็นยุคของพระอรหันต์ผู้ได้อภิญญา

เตวิชฺเชหิ วสฺสสหสฺสํ พันปีที่ ๓ เป็นยุคของพระอรหันต์ผู้ได้วิชชา ๓

สุกฺขวิปสฺสเกหิ วสฺสสหสฺสํ พันปีที่ ๔ เป็นยุคของพระอรหันต์ผู้เจริญวิปัสสนาล้วน

ปาฏิโมกฺเขหิ วสฺสสหสฺสํ อฏฺฐาสิ พันปีที่ ๕ เป็นยุคของพระอนาคามี พระสกิทาคามี พระโสดา ดังนี้ ๆ

ถาม หายสงสัยแล้ว รู้สึกโล่งอกโล่งใจเป็นอันมาก แต่อยากทราบว่า ผู้ที่ปฏิบัติธรรมนั้น จะได้อานิสงส์อย่างไรบ้าง?

ตอบ ข้อนี้ต้องตอบเป็นขั้น ๆ คือ ขั้นต่ำ ขั้นกลาง และขั้นสูง

ขั้นต่ำที่สุด ผู้ปฏิบัติจะได้รับอานิสงส์ คือ ได้ความรู้ความเข้าใจในวิธีปฏิบัตินั้น ๆ ซึ่งเมื่อก่อนอาจจะได้ยินแต่ชื่อ แต่ไม่รู้ว่าเขาปฏิบัติกันอย่างไร เมื่อลงมือปฏิบัติต่อไป อานิสงส์ในขั้นต่อ ๆ ไปก็จะเกิดขึ้นอีก คือ จะเกิดญาณที่ ๑ เรียกว่า นามรูปปริจเฉทญาณ และญาณที่ ๒ เรียกว่า ปัจจยปริคคหญาณ ถ้าจัดตามวิสุทธิ ๗ ถึงวิสุทธิข้อที่ ๔ คือ กังขาวิตรณวิสุทธิ ถ้าท่านผู้ใดปฏิบัติถึงนี้แล้ว ท่านผู้นั้นย่อมได้ความเบาใจ ได้ที่พึ่งที่อาศัยในพระพุทธศาสนา มีคติอันเที่ยง เป็นจูฬโสดาบัน ดังหลักฐานรับรองไว้ในปกรณ์วิเศษ ชื่อว่าวิสุทธิมรรค ภาค ๓ หน้า ๒๒๙ บันทัดที่ ๑๖ ว่า

"อิมินา ปน ญาเณน สมนฺนาคโต วิปสฺสโก พุทฺธสาสเน ลทฺธสฺสาโส ลทฺธปติฏฺโฐ นิยตคติโก จูฬโสตาปนฺโน นาม โหติ"

ความว่า "ผู้ที่เจริญวิปัสสนาถึงญาณที่สองนี้แล้วได้ความเบาใจ ได้ที่พึ่งที่อาศัยในพระพุทธศาสนา มีคติอันเที่ยง ชื่อว่า เป็นจูฬโสดาบัน" ดังนี้

ถาม ขอถามแทรกนิดหน่อยว่า การเจริญวิปัสสนากับ การเจริญสติปัฏฐาน ๔ เป็นอันเดียวกันหรือเป็นคนละอัน?

ตอบ เป็นอันเดียวกัน

ถาม ถ้าเช่นนั้น พระองค์ทรงยืนยันและรับรองว่า เป็นกองแห่งกุศลอันยิ่งใหญ่ไพศาลมีหรือไม่ ถ้ามี ขอหลักฐานประกอบด้วย?

ตอบ มี พระองค์ทรงรับว่า เป็นกองกุศลจริงข้อนี้ มีในพระไตรปิฎก เล่ม ๙ หน้า ๑๙๖ ว่า

"กุสลราสีติ ภิกฺขเว วทมาโน จตฺตาโร สติปฏฺฐาเน สมฺมา วทมาโน วเทยฺย"

ความว่า "ดูกรภิกษุทั้งหลาย เมื่อจะกล่าวว่ากองแห่งกุศล จะต้องกล่าวถึงสติ-ปัฏฐานทั้ง ๔ จึงจะชื่อว่ากล่าวถูกต้อง

"เกวโล หายํ ภิกฺขเว กุสลราสิ ยทิทํ จตฺตาโร สติปฏฺฐานา"

ดูกรภิกษุทั้งหลาย กองกุศลล้วน ๆ นี้ ได้แก่สติปัฏฐานทั้ง ๔" ดังนี้

ถาม อานิสงส์ แห่งการปฏิบัติขั้นกลางเป็นอย่างไรเล่า?

ตอบ ถ้าผู้ปฏิบัติถึงญาณขั้นที่ ๔ คือ อุทยัพพยญาณแล้ว ถึงจะมีชีวิตอยู่เพียงวันเดียว สมเด็จพระผู้มีพระภาคทรงรับรองว่า ประเสริฐกว่าผู้มิได้ทำวิปัสสนา แต่มีชีวิตอยู่ได้ตั้ง ๑๐๐ ปี ดังบาลีในพระไตรปิฎกขุททกนิกาย เล่ม ๒๕ ว่า

"โย จ วสฺสสตํ ชีเว อปสฺสํ อุทยพฺพยํ เอกาหํ ชีวิตํ เสยฺโย ปสฺสโต อุทยพฺพยํ"

ความว่า "ผู้เจริญวิปัสสนากรรมฐาน เห็นความเกิดดับของรูปนามแล้ว ถึงจะมีชีวิตอยู่ได้เพียงวันเดียวก็ประเสริฐกว่าผู้ที่ไม่ได้เจริญวิปัสสนา เห็นความเกิดดับของรูปนาม ซึ่งเป็นอยู่ตั้ง ๑๐๐ ปี" ดังนี้

ถาม นอกจากนี้ จะได้อานิสงส์ ได้ประโยชน์อะไรอีกบ้าง ขอหลักฐานด้วย?

ตอบ ได้อานิสงส์ได้ประโยชน์มากทีเดียว เพราะว่าผู้เจริญวิปัสสนา ได้ชื่อว่ารักษาพระสัทธรรมคำสั่งสอนของพระพุทธองค์มิให้เสื่อม พระสัทธรรมจะเสื่อมก็เพราะขาดการปฏิบัติวิปัสสนานี้เอง ดังที่ท่านพระอานนท์กับท่านพระภัททิยะถามกัน ซึ่งปรากฏอยู่ในพระไตรปิฎก เล่ม ๑๙ หน้า ๒๓๐ ว่า

"ดูกรอานนท์ อะไรเป็นเหตุ เป็นปัจจัย ให้พระสัทธรรมเสื่อม อะไรเป็นเหตุ เป็นปัจจัย ให้พระสัทธรรมเจริญ"

ท่านพระอานนท์ตอบว่า "จตุนฺนํ โข อาวุโส สติปฏฺฐานานํ อภาวิตตฺตา อพหุลีกตตฺตา สทฺธมฺมปริหานํ โหติ"

"ดูกรท่าน พระสัทธรรมจะเสื่อมก็เพราะบริษัททั้ง ๔ ไม่เจริญ ไม่ปฏิบัติตามสติปัฏฐานทั้ง ๔ ตรงกันข้ามพระสัทธรรมจะเจริญรุ่งเรือง ก็เพราะบริษัททั้ง ๔ พากันเจริญปฏิบัติตามสติปัฏฐานทั้ง ๔ ดังบาลีว่า

"จตุนฺนํ โข อาวุโส สติปฏฺฐานานํ ภาวิตตฺตา พหุลีกตตฺตา สทฺธมฺมอปริหานํ โหติ"

ดูกรท่าน พระสัทธรรมจะไม่เสื่อม ก็เพราะพุทธบริษัทพากันปฏิบัติตามสติปัฏฐานทั้ง ๔" ดังนี้

ถาม ผู้ที่บูชาด้วยเครื่องสักการะ กับผู้ที่บูชาด้วยการเจริญวิปัสสนากรรมฐานใครจะดีกว่ากัน ขออย่าได้ตอบตามอัตโนมัติ ให้ยกหลักฐานมาประกอบด้วย

ตอบ ผู้ที่บูชาด้วยสักการะ ก็ดีอยู่ไม่น้อย ส่วนผู้ที่บูชาด้วยการเจริญวิปัสสนากรรมฐานก็ยิ่งดีกว่านั้น เพราะมีพระบาลีที่พระพุทธองค์ได้ตรัสไว้ ปรากฏในพระไตรปิฎก เล่ม ๑๐ หน้า ๑๖๐-๑๖๑ รับรองความข้อนี้อยู่ว่า

"โย โข อานนฺท ภิกฺขุ วา ภิกฺขุนี วา อุปาสโก วา อุปาสิกา วา ธมฺมานุธมฺมปฏิปนฺโน วิหรติ สามีจิ ปฏิปนฺโน อนุธมฺมจารี โส ตถาคตํ สกฺกโรติ ครุกโรติ มาเนติ ปูเชติ ปรมาย ปูชาย"

ความว่า "ดูกรอานนท์ ผู้ใดจะเป็นภิกษุ ภิกษุณีก็ตาม เป็นอุบาสก อุบาสิกาก็ตาม เป็นผู้ปฏิบัติธรรม สมควรแก่ธรรม ปฏิบัติชอบยิ่ง ปฏิบัติตามโลกุตตรธรรม ผู้นั้นชื่อว่า **สักการะ เคารพ นับถือ บูชา ตถาคต** ด้วยการบูชาอย่างสูงยิ่ง"

ถาม ผู้ที่ปฏิบัติธรรมนี้ คนส่วนมากเห็นว่า เป็นผู้ตัดช่องน้อยไปแต่ตัวผู้เดียว คิด ๆ ดูแล้วก็ชอบกลอยู่ ดูเหมือนจะยิ่งทำให้พระศาสนาอับรัศมีลงเสียด้วยซ้ำไปข้อนี้จะเป็นอย่างไร ขอฟังหลักฐานด้วย?

ตอบ ที่เข้าใจเช่นนั้น ผิดมากทีเดียว เพราะพระศาสนา **สอนให้แก้ตัวเอง** มิได้สอนให้แก้คนอื่น สมมติว่ามีคนอยู่ ๕ คนด้วยกัน คนที่หนึ่งก็จะคิดแก้คนที่สอง คนที่สองก็คิดจะแก้คนที่หนึ่ง ต่างฝ่ายต่างก็จะคิดแก้กันและกันอยู่อย่างนี้ตลอดไป แม้คนที่สาม ที่สี่ ที่ห้า ก็จะคิดโดยทำนองเดียวกันนี้ มิได้คิดแก้ตัวเอง คอยจับผิดแต่ผู้อื่นอยู่ หารู้ไม่ว่า มือ ๕ นิ้วที่ชี้ไปหาผู้อื่นนั้น อันที่จริงไปเพียงนิ้วเดียวเท่านั้น ที่เหลืออีก ๔ นิ้วกลับชี้เข้ามาที่ตัวของเราทั้งนั้น ถ้าไม่เชื่อลองชี้ดูก็แล้วกัน ทั้งนี้ ก็เพราะความผิดของเรามีมากกว่าผู้อื่นหลายหมื่นหลายแสน แต่เรามองไม่เห็นต่างหาก เข้าหลักที่ว่า "**โทษของผู้อื่นเห็นได้ง่าย ฝ่ายของตนเห็นได้ยาก**" ผลที่สุดคนทั้ง ๕ คนนั้นก็หาคนดีเสียมิได้แม้สักคนเดียว ถ้าทั้ง ๕ คนนั้นคิดแก้ตัวเองคิดฝึกตัวเอง สร้างตัวเองให้เป็นแม่พิมพ์ที่ดีของผู้อื่นก่อนแล้ว จึงค่อยสอนผู้อื่นต่อภายหลัง มิใช่ตัดช่องน้อยไปแต่ผู้เดียว การปฏิบัติอย่างนี้แหละ ยิ่งเป็นการทำให้พระศาสนาแผ่รัศมี เจริญรุ่งเรืองยิ่งใหญ่ไพศาลทวีคูณขึ้นโดยลำดับ ๆ ดุจพระจันทร์เพ็ญลอยเด่นอยู่กลางนภา ฉะนั้น ข้อนี้จึงสมด้วยพระบาลี ที่สมเด็จพระชินสีห์ได้ตรัสไว้แล้วว่า

"ยาว หิ อิมา จตสฺโส ปริสา มํ อิมาย ปฏิปตฺติ ปูชาย ปูเชสฺสนฺติ ตาว มม สาสนํ นภมชฺเฌ ปุณฺณจนฺโท วิย วิโรเจสฺสติ"

ความว่า "ถ้าบริษัททั้ง ๔ นี้ จักบูชาเราด้วยการปฏิบัตินี้อยู่เพียงใด ศาสนาของเราจักเจริญรุ่งเรืองประดุจพระจันทร์เพ็ญลอยเด่นอยู่ท่ามกลางท้องฟ้าเพียงนั้น" ดังนี้

ถาม พุทธบริษัทจะพากันปฏิบัติอย่างไร จึงจะเห็นพระพุทธเจ้า?

ตอบ ต้องปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน จนได้ดวงตาเห็นธรรม จึงจะเห็นพระ-พุทธเจ้า ดังที่พระองค์ได้ตรัสกับพระวักกลิไว้ว่า

"โย โข วกฺกลิ ธมฺมํ ปสฺสติ โส มํ ปสฺสติ โย มํ ปสฺสติ โส ธมฺมํ ปสฺสติ"

ความว่า "ดูกรวักกลิ ผู้ใดเห็นธรรม ผู้นั้นชื่อว่าเห็นเรา ผู้ใดเห็นเรา ผู้นั้นชื่อว่าเห็นธรรม" อธิบายว่า ถ้าไม่เห็นธรรมแล้ว ถ้าจะจับชายจีวรของพระพุทธองค์

อยู่จนตลอดชีวิต ก็ชื่อว่าไม่ได้เห็นพระองค์ ถึงพระองค์เสด็จนิพพานไปแล้วก็ตาม ถ้าท่านผู้ใดได้เห็นธรรม ท่านผู้นั้นชื่อว่า ได้เห็นพระองค์แน่นอน

ถาม พุทธบริษัทจะพากันปฏิบัติอย่างไร จึงจะได้ชื่อชื่อว่า เป็นผู้มีความจงรักภักดี มีความเคารพรักใคร่ในพระพุทธองค์ ขอยกตัวอย่างประกอบด้วย?

ตอบ ต้องปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน จึงจะได้ชื่อว่าเป็นผู้มีความจงรักภักดี มีความเคารพรักใคร่ในพระองค์ข้อนี้พระองค์ได้ตรัสกับท่านพระติสสเถระก่อนหน้าปรินิพพานอีก ๔ เดือน ปรากฏในธัมมปทัฏฐกถาภาค ๖ หน้า ๑๒๓ บันทัดที่ ๑๗—๑๘—๑๙ ว่า

"ภิกฺขเว มยิ สเสฺนโห ติสฺสสทิโส ว โหตุ คนฺทมาลาทีหิ ปูชํ กโรนฺตาปิ เนว มํ ปูเชนฺติ ธมฺมานุธมฺมฏิปชฺชมานาเยว ปน มํ ปูเชนฺติ"

ความว่า "ดูกรภิกษุทั้งหลาย ผู้ที่มีความรักในเราจงเป็นเช่นกับพระติสสะเถระเถิด แม้บริษัททั้ง ๔ กระทำการบูชาเรา ด้วยของหอมและดอกไม้นานัปประการ ก็ยังไม่ชื่อว่าได้บูชาเรา ส่วนบริษัททั้งหลายที่ปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรมนั้น จึงนับว่าได้บูชาเรา" ดังนี้

ถาม ถ้ามีคนตำหนิว่า "ท่านพูดอะไรก็มีแต่เรื่องกรรมฐาน หายใจออก–เข้าก็เป็นกรรมฐานไปทั้งนั้น ช่างแก่กรรมฐานเหลือเกิน" ดังนี้ นั้นจะเป็นการตำหนิที่ถูกต้องหรือไม่?

ตอบ ถ้าฟังหูเดียว ดูตาเดียว อาจจะเกิดการเพ่งโทษและคอยจับผิดท่านผู้นั้นก็ได้ แต่ข้าพเจ้าเข้าใจว่า คนไทย ๔๒ ล้านคน พากันนับถือพระพุทธศาสนาด้วยกันเกือบทั้งสิ้น ผู้ที่จะพูดตำหนิติเตียนเช่นนี้ คงไม่มีเป็นแน่ ถ้าหากจะมีเกิดขึ้นโดยเหตุบังเอิญจริง ๆ แล้วไซร้ ขอท่านผู้ใฝ่ต่อสันติจงตั้งตนอยู่ในพรหมวิหารทั้ง ๔ เถิด โดยนึกถึงพุทธโอวาทที่ตรัสอุปมายุปมัยเปรียบกับดอกบัว ๔ ประเภทไว้ ดังต่อไปนี้:—

ดอกบัวประเภทที่ ๑ สูงพ้นน้ำแล้ว พอถูกแสงพระอาทิตย์ก็จะบานในวันนี้ทันที เปรียบเหมือนคนที่มีบุญญาธิการมาก พอฟังธรรมเพียงย่อ ๆ ก็จะได้บรรลุผล คือได้

ดวงตาเห็นธรรมทันที เรียกว่า **อุคฆฏิตัญญูบุคคล** แปลว่า ผู้อาจรู้ธรรมเร็ว เพราะมีปัญญาเฉียบแหลมเช่นท่านพระสารีบุตร เมื่อครั้งเป็นปริพพาชก พอได้ฟังธรรมที่พระอัสสชิแสดงให้ฟังเพียงย่อ ๆ ว่า

"เย ธมฺมา เหตุปฺปภวา เตสํ เหตุํ ตถาคโต"

ธรรมเหล่าใดเกิดแต่เหตุ พระตถาคตตรัสเหตุแห่งธรรมเหล่านั้น ท่านก็ทราบชัดด้วยปัญญาทันทีว่า พระพุทธศาสนานี้ ถือว่าสิ่งทั้งปวงประกอบด้วยเหตุและผล เกิดขึ้นเพราะเหตุ ดับไปเพราะสิ้นเหตุ ท่านก็ได้บรรลุโสดาปัตติผล เห็นธรรมในขณะนั้น

ดอกบัวประเภทที่ ๒ สูงขึ้นมาพอเสมอน้ำ จะบานในวันพรุ่งนี้และวันต่อไป เปรียบเหมือนบุคคลผู้อาจจะรู้ธรรมต่อเมื่อได้อธิบายความแห่งหัวข้อนั้น ๆ เรียกว่า **วิปจิตัญญูบุคคล** เช่น พระปัญจวัคคีย์ทั้ง ๕ ต่อเมื่อได้สดับพระธรรมเทศนา ชื่อว่า **อนัตตลักขณสูตร** แสดงถึงความเป็น อนัตตาแห่งสังขาร ที่ไม่เป็นไป ตามอำนาจ แห่งผู้ใด จึงได้สำเร็จเป็นพระอรหันต์

ดอกบัวประเภทที่ ๓ อยู่ใต้พื้นน้ำ จักบานในวันต่อ ๆ ไป เปรียบเหมือนบุคคลที่พอจะแนะนำได้ เรียกว่า **เนยบุคคล** ได้แก่ผู้มีปัญญาเยี่ยงสามัญชนเรา พอจะทำการฝึกฝนอบรมต่อไปได้

ดอกบัวประเภทที่ ๔ ยังจมอยู่ในดิน และเพิ่งผุดขึ้นจากดินอันจักเป็นภักษาแห่งปลาและเต่า เปรียบเหมือนบุคคลผู้มีบทเป็นอย่างยิ่ง เรียกว่า ปทปรมะ ได้แก่บุคคลผู้ยังมีกิเลสหนา ปัญญาหยาบ ไม่มีอุปนิสัยที่จะรู้ธรรมได้ ถึงฟังธรรมก็สักแต่ว่าฟังเหมือนทัพพีไม่รู้รสแกง ฉะนั้น

บุคคล ๔ จำพวกนี้ ปรากฏในพระญาณแห่งพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ตอนตรัสรู้ใหม่ ๆ เมื่อตกลงพระทัยใคร่จะทำการสั่งสอนเวไนยสัตว์ เพื่อประกาศพระศาสนาต่อไป

เมื่อเราน้อมนึกระลึกถึง พุทธโอวาทได้เช่นนี้ ก็จะเกิดความรักใคร่ และสงสารท่านผู้นั้นขึ้นเป็นอันมาก ดังนั้น เรียกว่า ฟังสองหู ดูสองตา ย่อมจะนำมาแต่ความไม่ทะเลาะวิวาทกัน ไม่เบียดเบียนกัน ทำให้โลกคือหมู่มนุษย์ได้รับความร่มเย็นเป็นสุขอยู่ทุกหย่อมหญ้า

มรดกอันสำคัญยิ่งในพุทธศาสนานี้ มีอยู่เพียง ๒ ประการเท่านั้น คือ เรียนและปฏิบัติตาม นี้แหละที่สมเด็จพ่อของพวกเรา มอบไว้ให้เราผู้เป็นลูก การเรียน คือ คันถธุระ นั้น เปรียบเหมือนกองเงิน การปฏิบัติคือ วิปัสสนาธุระ นั้นเปรียบเหมือนกองทองคำ ผู้เรียนและผู้ปฏิบัติธรรม ก็เหมือนลูกที่รักของพ่อ เป็นผู้เปี่ยมไปด้วยความรัก ความเคารพ ความนับถือต่อสมเด็จพ่อยิ่งกว่าชีวิต แล้วถนอมมรดกอันมีค่าที่สมเด็จพ่อมอบไว้ให้นั้น ด้วยกตัญญูกตเวทิตาธรรมอย่างแรงกล้า นักปราชญ์ทั่วโลกยอมรับรองแล้วว่า เป็นทางถูกต้องและแน่นอน ดังนั้น ผู้เป็นนักปฏิบัติธรรมจึงกระหยิ่มได้ทุกเมื่อว่า อันความดีที่เราได้ทำไว้แล้ว ถึงใครจะว่าอย่างไรก็อย่าร้อนใจ คงดีและเด่นอยู่ทุกเวลา นี้เป็นวิสัยของนักปราชญ์ผู้ฉลาดในหลักธรรม นำตนให้พ้นทุกข์ถึงสุขทุกทิวา ขอปวงประชาจงทราบโดยนัย ดังที่ได้วิสัชนามานี้เถิด

ถาม อยากทราบว่า ผู้ปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานนี้จะเรียกว่า สงฆ์ ได้หรือไม่ เพราะเหตุไร ?

ตอบ ผู้ปฏิบัติวิปัสสนานี้ จะเป็นเด็กเป็นผู้ใหญ่เป็นอุบาสก อุบาสิกาก็ตาม เป็นภิกษุ สามเณรก็ตาม เรียกว่าสงฆ์ได้ทั้งนั้น เพราะคำว่า สงฆ์ นั้นมี ๓ ประเภทคือ:–

ก. สมมติสงฆ์ ได้แก่ภิกษุผู้ทรงศีล ๒๒๗ ตั้งแต่ ๔ รูปขึ้นไป

ข. ปรมัตถสงฆ์ ได้แก่สงฆ์ผู้อยู่กับรูปนาม คือท่านผู้เจริญวิปัสสนากรรมฐาน

ค. อริยสงฆ์ ได้แก่ท่านผู้ผ่านการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน ขั้นปฐมโสฬสญาณไปแล้ว

คำว่า สงฆ์ นี้ ศัพท์เดิมมาจากบาลีว่า "สงฺฆ" แยกเป็น สํ ศัพท์หนึ่ง, ฆ ศัพท์หนึ่ง สํ ย่อมาจาก สงฺกิเลส ฆ ย่อมาจาก หน, แปลง หน เป็น ฆ แปลงว่า ฆ่า ประหาร ทำลายเบียดเบียน รวมเป็น รูปวิเคราะห์ว่า สงฺกิเลเส หึสตีติ สงฺโฆ ผู้ใด ย่อม เบียดเบียน หรือทำลาย สังกิเลส ๑๐ คือ ความโลภ ความโกรธ ความหลง ความถือตัว ความเห็นผิด ความสงสัยลังเลใจ ความหดหู่ท้อถอย ความฟุ้งซ่าน ความไม่ละอายต่อการทำบาป ความไม่สะดุ้งกลัวต่อบาป ผู้นั้นชื่อว่า "สงฆ์" ดังนี้

ถาม ถ้าเช่นนั้น ผู้ที่ไม่เคยได้โกนผม นุ่งเหลือง ห่มเหลืองมาเลย แต่ได้ทำวิปั่สสนากรรมฐาน ผ่านการปฏิบัติขั้นปฐมโสฬสญาณไปแล้ว ก็คงเรียกว่า ภิกษุหรือพระได้ละซี ?

ตอบ แน่นอนทีเดียวได้ชื่อว่าเป็นภิกษุหรือเป็นพระจริง ๆ เสียด้วย คือ เป็นพระอริยเจ้า อย่างไรเล่า

ถาม ที่ว่านี้ ว่าตามอัตโนมัติหรือด้นเดานึกคิดเอาเอง หรือว่าตามหลักฐาน ถ้ามี ขอทราบด้วย ?

ตอบ ว่าตามหลักฐานจริง ๆ มิได้ว่าตามอัตโนมัติหรือด้นเดานึกคิดเอาเองเลย ในอรรถกถาทีฆนิกาย หน้า ๔๗๓–๔๗๔ บรรทัดที่ ๓–๔ ว่า

"โย จ อิมํ ปฏิปตฺตึ ปฏิปชฺชติ โส ภิกฺขุ นาม โหติ" บุคคลใดปฏิบัติตามข้อปฏิบัตินี้ บุคคลนั้นชื่อว่า เป็นภิกษุ

"ปฏิปนฺนโก หิ เทโว วา โหตุ มนุสฺโส วา ภิกฺขุติ สงฺขยํ คจฺฉติเยว" จริงอยู่ ผู้ที่ผ่านการปฏิบัติแล้ว จะเป็นเทวดาหรือมนุษย์ก็ตาม นับว่าเป็นภิกษุได้ทั้งนั้น ฉะนั้น ขอท่านจงได้ไปเปิดดูหน่อยเถิด อย่ามัวแต่นอนเฝ้าหนังสืออยู่ หรืออย่ามัวแต่ให้หนังสือดูท่านอยู่ อย่ามัวแต่ไปคอยจับผิดผู้อื่นอยู่ รีบเดินทางเสียแต่บัดนี้ ประเดี๋ยวเกวียนของท่านจะชำรุดทรุดโทรม ต่อไปท่านจะต้องเสียทั้งทุน สูญทั้งกำไร

ถาม ถ้าตามหลักนี้ ผู้ที่บวชแล้ว แต่ไม่ได้ปฏิบัติวิปั่สสนากรรมฐาน กิเลสก็คงไม่หมดไปได้ ดูเหมือนยิ่งจะเพิ่มพูนขึ้นอีกใช่ไหม หรืออย่างไร ขอฟังด้วย ?

ตอบ ถูกแล้ว เพราะกิเลสนั้นมีอยู่ ๓ อย่าง คือ อย่างหยาบ อย่างกลาง และอย่างละเอียด อย่างหยาบ เพียงรักษาศีลก็พอข่มไว้ได้ อย่างกลาง ต้องได้ฌานจึงจะข่มไว้ได้ ถึงกระนั้นก็ข่มได้เพียงชั่วคราวเท่านั้น ยังกำเริบได้อยู่ เปรียบเหมือนหินทับหญ้า อย่างละเอียด ต้องปราบด้วยวิปั่สสนากรรมฐานทางเดียวเท่านั้น ดังนั้น องค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า จึงตรัสไว้ในสติปั่ฏฐานสูตรว่า

"เอกายโน อยํ ภิกฺขเว มคฺโค สตฺตานํ วิสุทฺธิยา โสกปริเทวานํ สมติกฺกมาย ทุกฺขโทมนสฺสานํ อตฺถงฺคมาย ญายสฺส อธิคมาย นิพฺพานสฺส สจฺฉิกิริยาย ยทิทํ จตฺตาโร สติปฏฺฐานา"

แปลว่า "ดูกรภิกษุทั้งหลาย ทาง คือ สติปัฏฐานทั้ง ๔ นี้ เป็นทางสายเดียว ที่เป็นไปพร้อม เพื่อความบริสุทธิ์ ของสัตว์ทั้งหลาย เพื่อก้าวล่วงความเศร้าโศกเสียใจ ปริเวทนาการต่าง ๆ เพื่อดับทุกข์ ดับโทมนัส เพื่อบรรลุมรรค ผล นิพพาน"

ถาม ผู้ที่บวชเข้ามาแล้วก็ยังรักษาศีลอยู่ เช่นสามเณรรักษาศีล ๑๐ ภิกษุรักษาศีล ๒๒๗ อุบาสกอุบาสิกาผู้ไม่ได้บวช ก็รักษาศีล ๕ ศีล ๘ อยู่ใช่ไหม ถ้าเช่นนั้น จะถือว่าท่านไม่ได้ปฏิบัติ ถูกหรือไม่ เพราะเหตุไร ?

ตอบ ใช่ ๆ ถือว่าไม่ได้ปฏิบัติก็ถูก เพราะท่านยังไม่ได้เจริญสมถะและวิปัสสนา จนได้มรรค ผล นิพพาน กิเลสยังเหลืออยู่เป็นก่ายเป็นกอง ถือว่าปฏิบัติก็ถูก เพราะท่านปฏิบัติอยู่ แต่ปฏิบัติขั้นต่ำ ๆ ยังไม่ถึงจุดแห่งการปฏิบัติอย่างแท้จริง เพราะการปฏิบัตินั้น เพื่อพ้นทุกข์ ผู้ที่จะพ้นทุกข์ ต้องละกิเลสอย่างละเอียดที่จะนำไปก่อภพ ก่อชาติอีกต่อไป การที่จะละกิเลสอย่างละเอียดนั้น ต้องเจริญวิปัสสนากรรมฐานอย่างเดียวเท่านั้น ส่วนการรักษาศีลนั้น เป็นเพียงรักษากาย วาจา เท่านั้น ใจก็รักษาไม่ได้ ศีลนั้นท่านก็ยังแบ่งออกเป็นขั้น ๆ คือ ;–

ก. หานภาคิยศีล ผู้ที่รักษานั้นทำให้ขาดตกบกพร่อง ทำให้ด่างพร้อยไป เช่น รักษาศีล ๕ ศีล ๘ ศีล ๑๐ ศีล ๒๒๗ ก็มักง่าย ชอบล่วงเกินสิกขาบทที่ตนได้สมาทานไปแล้วนั้น

ข. ฐิติภาคิยศีล รักษาไว้ได้ดีบริบูรณ์ มิได้ล่วงละเมิดแม้แต่น้อย แต่มิได้เจริญสมถะต่อไป

ค. วิเสสภาคิยศีล รักษาไว้ได้ดี มิได้ล่วงละเมิดแล้วยังได้ไหว้พระ สวดมนต์ เจริญสมถกรรมฐานอยู่เนืองนิตย์

ฆ. นิพเพธภาคิยศีล ศีลของท่านที่ได้รักษาไว้อย่างสมบูรณ์ แล้วยังได้เจริญวิปัสสนากรรมฐานจนได้บรรลุมรรคผลต่อไปด้วย

ถาม ผู้ที่ปฏิบัติวิปัสสนา ผ่านปฐมโสฬสญาณนั้นละอะไรได้บ้าง จึงพ้นจากอบายภูมิได้

ตอบ ละได้หลายอย่าง คือ :-

ก. ถ้าจะว่าถึงสังโยชน์ ๑๐ แล้ว ละได้ ๓ คือ สักกายทิฏฐิ เห็นขันธ์ ๕ ว่าเป็นตัว เป็นตน เป็นเรา เป็นเขา ๑ วิจิกิจฉา สงสัยในพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ และข้อปฏิบัติ ๑ สีลัพพตปรามาส ปฏิบัติผิด เช่น รักษาศีล ก็ปฏิบัติตามแบบโคเป็นต้น

ข. ถ้าจะว่าถึงอกุศลกรรม ๑๐ ละได้ ๕ คือ ปาณาติบาต อทินนาทาน กาเมสุมิจฉาจาร มุสาวาท มิจฉาทิฏฐิ

ค. ถ้าจะว่าถึงอกุศลจิต ๑๒ ละได้ ๕ คือ ทิฏฐิสัมปยุตตจิต ๔ (โลภะ ๔) วิจิกิจฉา ๑ (โมหะ ๑)

ฆ. ถ้าจะว่าถึงอุปกิเลส ๑๖ ละได้ ๖ คือ มักขะ ลบหลู่บุญคุณท่าน ปลาสะ ตีเสมอ คือ ยกตนเทียมท่าน อิสสา ริษยาผู้อื่น เห็นเขาได้ดีทนอยู่ไม่ได้ มัจฉริยะ ตระหนี่ มายา เจ้าเล่ห์ สาเถยยะ โอ้อวด

ถาม ความเป็นพระเจ้าจักรพรรดิ์ก็ดี ความเป็นราชาในแผ่นดินก็ดี การไปเกิดบนสวรรค์ก็ดี การปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานก็ดี อย่างไหนจะประเสริฐกว่ากัน เพราะเหตุไร?

ตอบ ประเสริฐทุก ๆ อย่าง แต่ประเสริฐที่สุด คือการเจริญวิปัสสนากรรมฐาน เพราะ ๓ ข้อข้างต้น ไม่พ้นอบายภูมิได้ ส่วนข้อสุดท้ายนี้ ถ้าใครถึงแล้ว ปิดทางไปอบายได้อย่างเด็ดขาดทีเดียว

ถาม น่าสงสัยอยู่มาก เพราะผู้ที่ผ่านวิปัสสนาญาณ ๑๖ แล้ว นับว่าเป็นพระอริยะบุคคลชั้นโสดาบัน ใช่ไหม?

ตอบ ใช่

ถาม โสดาบันละสังโยชน์ได้เพียง ๓ เท่านั้น ยังเหลืออยู่ถึง ๗ อย่าง ถ้าจะว่าถึงอกุศล ๑๒ ก็ละได้เพียง ๕ เท่านั้น ยังเหลืออีกตั้ง ๗ ทำไมจึงไม่ไปสู่อบายเล่า?

ตอบ เพราะกิเลสที่จะนำไปอบายนั้น เรียกว่า อปายคมนียโลภะ ท่านผู้ผ่านญาณ ๑๖ นั้น ละได้เด็ดขาดแล้ว ที่เหลืออยู่เป็น ทุพพละ มีกำลังน้อย ไม่สามารถนำไปอบายได้ เหมือนกันกับเราฆ่าหัวหน้าโจรตายไป ๓ เหลืออยู่ ๗ แต่เป็นเพียงลูกน้องทั้งเครื่องอาวุธยุทธภัณฑ์ก็อ่อนกำลังเต็มที จึงไม่สามารถทำความเดือดร้อนต่อไปได้ ท่านผู้ผ่านปฐมโสฬสญาณนั้น มีเรือคือนิพพาน เป็นเครื่องรองรับแล้ว อุปมาเหมือนกันกับเราทิ้งก้อนหินลงไปในน้ำ ถึงก้อนหินนั้น จะเป็นก้อนเล็ก ๆ ก็ตาม ถ้าไม่มีเรือรองรับต้องจมแน่นอน ถ้ามีเรือรองรับแล้ว ถึงก้อนใหญ่ ๆ ก็ไม่จม ข้อนี้ก็เหมือนกันท่านผู้เจริญวิปัสสนาผ่านญาณ ๑๖ แล้ว ถึงพระนิพพานครั้งหนึ่งแล้ว ละกิเลสที่จะนำไปอบายได้แล้วอย่างเด็ดขาด เป็น อกุปปธรรม คือ ไม่กำเริบอีกแล้ว ได้เรือ คือ พระนิพพานเป็นที่รองรับแล้ว ถึงอกุศลยังมีเหลืออยู่ ก็ไม่ไปอบาย คือ ปิดทางไปอบายได้อย่างแน่นอนแล้ว

ถาม เท่าที่กล่าวมานี้ ตามความเข้าใจของตนเองที่เรียกว่า ตามอัตโนมัติหรือหรือมีหลักฐานรับรองอยู่ ถ้ามีจงยกมาประกอบด้วย ขอให้บอกมาโดยละเอียดจึงจะหายสงสัย ?

ตอบ หามิได้ แสดงตามหลักธรรมในพระพุทธศาสนา มีหลักฐานยืนยันอย่างสมบูรณ์ทั้งพุทธพจน์ และอรรถกถา ดังจะพรรณนาให้ทราบโดยละเอียด จงตั้งใจฟังให้ดี อย่าง่วงนอนก็แล้วกัน เรื่องนี้มาจากธัมมปทัฏฐกถา ตอนปลาย ภาค ๖ ข้อ ๑๖๔ หน้า ๕๔–๕๕ ว่า:–

เมื่อพระบรมศาสดา ประทับอยู่ที่พระเชตวันมหาวิหารปรารภบุตรของนายอนาถ-บิณฑิกเศรษฐี ชื่อนายกาล จึงได้ตรัสเรื่องนี้ไว้ มีใจความดังต่อไปนี้ เล่าลือสืบกันมาว่าท่านเศรษฐีเป็นผู้มีศรัทธามาก แต่ลูกชายไม่มีศรัทธาไม่ปรารถนาจะไปเฝ้าพระพุทธเจ้าถึงพระองค์เสด็จมาถึงบ้านก็ไม่ต้องการเห็น ไม่ต้องการฟังธรรม ไม่ต้องการปฏิบัติพระสงฆ์ ท่านเศรษฐีผู้บิดาจะแนะนำพร่ำสอนอย่างไรก็ไม่เชื่อฟัง ท่านเศรษฐีจึงคิดว่าลูกเรามีความเห็นผิดมาก ตายแล้วต้องไปตกอเวจีนรกแน่นอน การที่ลูกของเราจะไปตกนรกทั้งที่เราได้ทราบอยู่นี้ ไม่สมควรเลย เราจะจ้างด้วยทรัพย์ให้ได้ พอคิดเสร็จ

จึงได้พูดกับลูกว่า ลูกที่รักของพ่อ วันนี้ขอให้ลูกไปวัด รักษาอุโบสถ แล้วกลับมาพ่อจะให้เงินประมาณ ๔๐๐ บาท ลูกถามว่า คุณพ่อจะให้แน่นอนหรือ? ให้แน่นอน ให้จริงๆ หรือ? ให้จริงๆ ถ้าดังนั้นลูกจะไปละ เขากราบเรียบร้อย แล้วก็ไปรักษาอุโบสถที่วัด แต่ไม่ต้องการฟังธรรม ไปแอบนอนเสียตามสบาย แล้วกลับมาสู่บ้านแต่เช้าตรู่ ท่านเศรษฐีผู้บิดารีบให้คนนำข้าวมาให้รับประทาน แต่ลูกบอกว่า ถ้าไม่ได้เงินก่อนก็ไม่รับประทานอาหาร ท่านเศรษฐีจึงนำเงินมาให้ประมาณ ๔๐๐ บาท เมื่อเขาได้เงินแล้ว จึงได้รับประทานอาหารต่อไป ต่อมาท่านเศรษฐีกล่าวว่า ลูกที่รักของพ่อ ถ้าลูกสามารถไปยืนอยู่ต่อหน้าพระพุทธเจ้า แล้วเรียนพระธรรมสักบทหนึ่งเท่านั้น พ่อจักให้เงินประมาณ ๔๐๐๐ บาท, ให้แน่นอนหรือคุณพ่อ? แน่นอนซิลูก, เมื่อเขาให้คุณพ่อรับปฏิญญาณแล้ว จึงได้ไปวัด ยืนข้างหน้าของพระพุทธองค์ โดยตั้งใจว่า ถ้าเรียนพระธรรมได้สักบทหนึ่งแล้วจักหนีไป แต่พระพุทธองค์ทรงทำให้เขาจำไม่ได้ เมื่อจำไม่ได้ เขาจึงได้คิดว่า เราจักเรียนต่อๆ ไปอีก แล้วตั้งอกตั้งใจเรียนจริงๆ คนที่ตั้งอกตั้งใจเรียนจริงๆ เช่นนี้ เรียกว่าเรียนโดยความเคารพ ไม่ช้าไม่นาน ก็ได้บรรลุโสดาปัตติผล วันรุ่งขึ้นได้ติดตามพระพุทธองค์ และภิกษุสงฆ์เข้าไปในบ้าน พอท่านเศรษฐีเห็นก็รู้สึกปลื้มอกปลื้มใจเป็นอย่างยิ่งฝ่ายลูกชายครุ่นคิดอยู่ในใจว่า ขอคุณพ่ออย่าให้เงินเราต่อหน้าพระพุทธเจ้าเลย เพราะพระพุทธองค์จะทรงทราบว่าเรารักษาอุโบสถเพราะอยากได้เงิน แต่พระองค์ได้ทรงทราบแล้วตั้งแต่วานนี้ เศรษฐีอังคาส พระสงฆ์มีพระ-พุทธองค์เป็นประมุขเสร็จแล้ว จึงได้นำเงินมาให้ลูกชายประมาณ ๔๐๐๐ บาท ต่อหน้าพระพุทธองค์ พร้อมทั้งบอกว่า เมื่อวันวานนี้ พ่อได้ให้ลูกไปรักษาอุโบสถ ฟังเทศน์เรียนธรรม พ่อรับปากว่าจะให้เงินประมาณ ๔๐๐๐ บาทแก่ลูกนี่เงิน! ขอลูกจงรับเอาเสียเถิด เขาละอายมากไม่กล้ารับต่อหน้าพระพุทธองค์ จึงตอบเชิงปฏิเสธว่า อย่าเลยคุณพ่อลูกไม่ต้องการ ถึงท่านเศรษฐีจะรบเร้าบ่อยๆ ก็ไม่ยอมรับ ท่านเศรษฐีจึงกราบทูลพระพุทธองค์ว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ วันนี้อาการแห่งบุตรของข้าพระองค์ น่ารัก น่าชอบใจมาก เพราะว่าในวันก่อนๆ โน้น เขาไปรักษาอุโบสถเพราะอยากได้เงิน กลับถึงบ้านแล้ว ถ้าไม่ได้รับเงินก่อนเป็นไม่รับประทานอาหาร แต่วันนี้เอาเงินให้ก็ไม่ยอมรับ

กลับปฏิเสธเสียตรงๆ พระพุทธองค์ตรัสว่า ถูกแล้วท่านเศรษฐี วันนี้บุตรของท่านได้บรรลุโสดาปัตติผลแล้ว โสดาปัตติผลเท่านั้น ประเสริฐกว่าสมบัติของพระเจ้าจักรพรรดิ์ ประเสริฐกว่าสมบัติในเทวโลก ประเสริฐกว่าสมบัติในพรหมโลก แล้วพระพุทธองค์จึงได้ทรงแสดงธรรมเทศนาต่อไป ด้วยบาทพระคาถาว่า :–

"ปฐพฺยา เอกรชฺเชน สคฺคสฺส คมเนน วา
สพฺพโลกาธิปจฺเจน โสตาปตฺติผลํ วรํ"

แปลว่า "โสดาปัตติผล ประเสริฐกว่าความเป็นราชาธิราชในแผ่นดิน! กว่าการเกิดในสวรรค์ ๒๖ ชั้น! กว่าความเป็นใหญ่ในเทวโลกทั้งปวง! ดังนี้

ถาม เพราะเหตุไร โสดาปัตติผลประเสริฐกว่าความเป็นราชาธิราชในแผ่นดินเป็นต้นนั้น?

ตอบ เพราะว่าบุคคล ถึงแม้ว่าจะได้เสวยราชสมบัติในแผ่นดินอันกว้างใหญ่ไพศาลเห็นปานนั้น ก็ไม่พ้นจากอบายภูมิได้ ส่วนท่านผู้ปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานผ่านญาณ ๑๖ ครั้งที่หนึ่งไปแล้วนับว่าเป็นผู้ปิดทางไปอบายภูมิได้อย่างเด็ดขาดทีเดียว ถึงจะต่ำกว่าสกิทาคาอนาคาอรหันต์ย่อมไม่เกิดในชาติที่ ๘ เหตุนี้โสดาปัตติผลเท่านั้น จึงประเสริฐกว่า และสูงสุดกว่าความเป็นเอกราชในแผ่นดิน กว่าการเกิดในสวรรค์ และกว่าความเป็นราชาในแผ่นดิน

ถาม ที่กล่าวมานี้ กล่าวตามความเข้าใจของตนเองหรือมีหลักฐานยืนยันรับสมอ้างด้วย?

ตอบ กล่าวตามหลักฐานที่ปรากฏอยู่ในธัมมปทัฏฐกถา ภาค ๖ หน้า ๕๕ บรรทัดที่ ๑๕ ว่า

"ยสฺมา เอตฺตเก ฐาเน รชฺชํ กาเรตฺวาปิ นิรยาทีหิ อมุตฺโต ว โหติ โสตาปนฺโน ปน ปิหิตาปายทฺวาโร หุตฺวา สพฺพทุพฺโลปิ อฏฺฐเม ภเว น นิพฺพตฺตติ ตสฺมา โสตาปตฺติผลเมว วรํ อุตฺตมํ"

แปลว่า "ผู้ที่เสวยราชสมบัติในสถานที่มีประมาณเท่านี้ก็ย่อมไม่พ้นจากอบายภูมิทั้ง ๔ มีนรกเป็นต้นได้เลย ส่วนพระโสดาบัน เป็นผู้ปิดทางไปอบายได้แล้ว ถึงจะต่ำกว่า

พระสกิทาคา อนาคา อรหันต์ ก็ไม่เกิดในชาติที่ ๘ เพราะฉะนั้น โสดาปัตติผลเท่านั้นจึงประเสริฐกว่า และสูงสุดกว่าสมบัติทั้งปวง"

ถาม ผู้ที่ปฏิบัติวิปัสสนา ผ่านญาณ ๑๖ ครั้งที่หนึ่งแล้ว สมเด็จพระประทีปแก้วทรงรับรองไว้ในพระไตรปิฎกว่า "ไม่ไปสู่อบายภูมิ" มีหรือไม่ ถ้ามีขอให้ยกหลักฐานมาประกอบด้วย ?

ตอบ มีมาก เช่น ในพระไตรปิฎกเล่ม ๑๐ หน้า ๑๑๐ ว่า

"ตสฺมาติอานนฺท ธมฺมาทาสํ นาม ธมฺมปริยายํ เทเสสฺสามิ เยน สมนฺนาคโต อริยสาวโก อากงฺขมาโน อตฺตนาว อตฺตนํ พฺยากเรยฺย ขีณนิรโยมฺหิ ขีณติรจฺฉานโยนิ ขีณเปตฺติวิสโย ขีณาปายทุคฺคติวินิ ปาโต โสตาปนฺโนหมสฺมิ อวินิปาตธมฺโม นิยโต สมฺโพธิปรายโน"

ความว่า "ดูกรอานนท์ เราจักแสดงธัมมปริยายอันมีนามว่า **แว่นธรรม** ที่พระอริยสาวกผู้ประกอบด้วยแว่นธรรมนั้นแล้ว ตนเองสามารถพยากรณ์ตนเองได้อย่างเด็ดขาดว่า เราพ้นแล้วจากนรก พ้นแล้วจากสัตว์ดิรัจฉาน พ้นแล้วจากเปรต อสุรกาย เราไม่ไปสู่อบายอีกแล้ว เราเป็นพระโสดาบัน เราไม่ตกไปในฝ่ายชั่วอีกแล้ว เป็นผู้เที่ยงแท้แน่นอน มีมรรค ผล นิพพาน เป็นที่ไปในเบื้องหน้า, ดังนี้ ฯ

ถาม ที่ว่ามีมากนั้น มีเพียงเท่านี้หรือ หรือยังมีอยู่อีก ถ้ามี จงยกมาเป็นหลักประดับความรู้อีกด้วย ?

ตอบ ยังมีอยู่อีก เช่นในพระไตรปิฎกเล่ม ๑๖ ทรงตรัสแก่ท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี ใจความทำนองเดียวกันนี้ ถ้าอยากทราบละเอียดโปรดไปอ่านดูก็แล้วกัน ฯ

ถาม ผู้ปฏิบัติวิปัสสนาผ่านญาณ ๑๖ แล้ว จะชื่อว่าได้ฌานหรือไม่ ยกหลักฐานประกอบด้วย ?

ตอบ เมื่อมัคคจิตเกิด จิตตุปบาทต้องประกอบด้วยองค์ของปฐมฌานเสมอไป ดังหลักฐานในอัฏฐกถาอัฏฐสาลินีว่า

"วิปสฺสนานิยาเมน สุกฺขวิปสฺสกสฺส อุปฺปนฺนมคฺโคปิ ปฐมชฺฌานิโก โหติ"

ความว่า "ตามธรรมเนียมของวิปัสสนา มีหลักอยู่ว่า มรรคที่เกิดขึ้นแก่ท่านที่เจริญวิปัสสนาๆ ก็ย่อมประกอบด้วยปฐมฌาน" ดังนี้ หมายความว่า มัคคจิตตุปบาทนั้น ต้องประกอบด้วยเจตสิกอันเป็นภาคีย์ของฌาน มีวิตก วิจาร ปีติ สุข เอกัคคตาเป็นองค์ ฯ

ถาม ผู้ที่ผ่านญาณ ๑๖ ต้องเข้าผลสมาบัติได้ใช่ไหม ? คำว่า สมาบัติ นั้นมีกี่อย่าง อะไรบ้าง ? ใครจึงสามารถเข้าได้ ใครไม่สามารถเข้าได้ เพราะเหตุไร อธิบาย ?

ตอบ ใช่. คำว่า สมาบัติ นั้น มี ๓ อย่าง คือ ฌานสมาบัติ ผลสมาบัติ นิโรธสมาบัติ ต่างกันดังนี้ คือ

ก. ฌานสมาบัติ เป็นโลกีย์ ปุถุชนที่ได้ฌานโลกีย์แล้ว เข้าได้ทุกคน

ข. ผลสมาบัติ เป็นโลกุตตระ ผู้ปฏิบัติวิปัสสนา ผ่านญาณ ๑๖ ครั้งที่หนึ่งแล้ว เข้าได้ทั้งนั้น

ค. นิโรธสมาบัติ เป็นโลกุตตระ พระอนาคามีบุคคลจึงเข้าได้ ฯ

ถาม อะไรที่เรียกว่า ผลสมาบัติ พวกไหนเข้าได้ พวกไหนเข้าไม่ได้เพราะเหตุไรตอบอ้างหลักฐานประกอบด้วย ?

ตอบ ตามหลักฐานในพระไตรปิฎกก็มี ในวิสุทธิมรรค ก็มี ว่า

"กา ผลสมปตฺติ ยา อริยผลสฺส นิโรเธอปฺปนา" อัปปมาชวนะในเพราะความดับแห่งอริยผลอันใด อันนั้นแหละ เรียกว่า ผลสมาบัติ

"เก ตํ สมาปชฺชนฺติ" พวกไหนเข้าได้ เข้าได้เพราะเหตุไร ?

"เก น สมาปชฺชนฺติ" พวกไหนเข้าไม่ได้ เข้าไม่ได้ เพราะเหตุไร ?

"อริยา ปน สพฺเพปิ สมาปชฺชนฺติ" พระอริยเจ้าเข้าได้ทุกจำพวก เพราะท่านได้บรรลุมรรค ผล นิพพานแล้ว

"สพฺเพปิ ปุถุชฺชนา น สมาปชฺชนฺติ" ปุถุชนทุกจำพวกเข้าไม่ได้ เพราะตนไม่ได้บรรลุมรรค ผล นิพพาน (โปรดดูความพิสดารในวิสุทธิมรรค และในพระไตรปิฎกเล่ม ๓๑) ฯ

ถาม ผู้ที่เข้าผลสมาบัตินั้น มีความรู้สึกอะไรหรือไม่ขอพึ่งอธิบายด้วย ?

ตอบ รู้ก็มี ไม่รู้ก็มี อธิบายว่า ที่ตอบว่าไม่รู้นั้นคือ ไม่มีโลกีย์ ไม่รู้ทางปัญจทวาร, ที่ว่ารู้นั้น คือ รู้โลกุตตระ เพราะจิตมีพระนิพพานเป็นอารมณ์ ฯ

ถาม ในขณะเข้าผลสมาบัตินั้น ขันธ์ทั้ง ๕ ขันธ์ไหนดับไปบ้าง

ตอบ เวทนา สัญญา สังขาร ๓ ขันธ์ดับไปหมด รูปดับก็มี เช่น กายวิญญัติรูป วจีวิญญัติรูป ในขณะนั้นไม่มีเลย รูปไม่ดับก็มี เช่น ลมหายใจเข้า – ออกยังมีอยู่ ส่วนวิญญาณนั้น มีพระนิพพานเป็นอารมณ์ จะบอกว่าดับก็ได้เพราะพระนิพพานก็แปลว่าดับอยู่แล้ว จะบอกว่ารู้ก็ได้ เพราะรู้พระนิพพาน รู้โลกุตตระ เสวยวิมุตติสุข อันเป็นบรมสุขอย่างแท้จริงอยู่ ปฏิปฺปสฺสทฺธทรถํ มีความกระวนกระวายอันสงบระงับแล้ว อมฺตารมฺมณํ มีพระนิพพานเป็นอารมณ์ วนฺตโลกามิสํ มีอามิสในโลกอันคลายแล้ว สนฺตํ สงบระงับแล้ว สามญฺญผลมุตฺตมํ เป็นสามัญผลอันสูงสุด แต่จะให้รู้เหมือนคนธรรมดาไม่ได้ เพราะเป็นโลกุตตระ ถ้ารู้อย่างคนธรรมดา คือ รู้อยู่ทุก ๆ ขันธ์ก็เป็นโลกียะเท่านั้น จะไม่แปลกจากคนธรรมดาอะไรเลย ถ้าเป็นเพียงเท่านี้ จะไปเข้าเอาประโยชน์อะไร นอนหลับยังสบายดีกว่า ฯ

ถาม ถ้าอย่างนั้น ผู้ที่เข้าผละ จะเรียกว่าเข้าฌานได้ไหม ?

ตอบ ได้. เพราะคำว่า ฌาน นั้น มี ๒ อย่าง คือ อารัมมณูปนิชฌาน เป็นฌานโลกีย์ เพ่งบัญญัติเป็นอารมณ์ นี้อย่างหนึ่ง ลักขณูปณิชฌาน เป็นโลกุตตระ เพ่งพระไตรลักษณ์เป็นอารมณ์ นี้อย่างหนึ่ง ฯ

ถาม บางคนมีความเห็นว่า เวลาเข้าผละนั้น ขันธ์ ๕ ยังอยู่ทุกขันธ์ ดังนี้ จะถูกหรือไม่

ตอบ พอพึงเท่านี้ ถ้าผู้ผ่านญาณ ๑๖ แล้ว ก็รู้ได้ทันทีว่า ท่านผู้นี้เอาปริยัติมาตอบ ท่านผู้นี้ด้นหรือเดาตอบ ท่านผู้นี้ปฏิบัติธรรมยังไม่ผ่านปฐมโสฬสญาณ แต่เก่งปริยัติพอใช้ ขอให้เข้าใจไว้ก่อนว่า เพียงปริยัติอย่างเดียว พิสูจน์ปฏิบัติไม่ได้ หลักใหญ่ ๆ จึงมีอยู่ว่า ปริยัติ ปฏิบัติ ปฏิเวธ ทิ้งกันและกันมิได้ ฯ

ถาม ในขณะที่เข้าผลสมาบัติอยู่นั้น จิตเกิดอยู่ใช่ไหม ?

ตอบ ใช่, เพราะพระบาลีในเอกาทสกนิบาต อังคุตตรนิกายมีรับรองอยู่ว่า

"ยมฺปิ ทิฏฺฐํ สุตํ มุตํ วิญฺญาตํ ปตฺตํ ปริเยสิตํ อนุวิจริตํ มนสา ตตฺราปิ น สญฺญี อสฺส สญฺญี จ ปน อสฺส"

อารมณ์ต่าง ๆ อันใด ที่เคยเห็น เคยได้ยิน เคยได้กลิ่น เคยรู้รส เคยถูกต้อง เคยคิดถึง เคยแสวงหา และเคยเสวยมาแล้ว แม้ในอารมณ์นั้น ๆ ก็ไม่เคยมีความรู้สึกอย่างหนึ่งอย่างใดเลย แต่ในขณะนั้นจิตเกิดอยู่ ฯ

ถาม ถ้าจิตเกิดอยู่ เหตุใดจึงไม่มีความรู้สึก ขอให้อธิบายและยกตัวอย่างประกอบด้วย ?

ตอบ เพราะการเข้าสมาบัตินั้น มีนิพพานเป็นอารมณ์ พระนิพพานนั้นเป็นธรรมอันสุขุมประณีต และเป็นธรรมที่พ้นจากโลก ไม่มีสังขตธรรมใด ๆ ในนิพพานนั้น ฉะนั้น นิพพานนี้จึงได้ชื่อว่า อนิมิตตะ คือ ไม่มีรูป สัณฐาน สีสรร วรรณะ ที่เกี่ยวกับรูปนาม เมื่อผลจิตเกิดขึ้น จับนิพพานเป็นอารมณ์นั้น จะเกิดความรู้สึกขึ้นได้อย่างไร อย่าว่าแต่โลกกุตตรจิตที่มีอสังขตธรรมเป็นอารมณ์ จะไม่มีความรู้สึกเลย แม้แต่โลกียจิตบางพวกที่มีสังขตธรรมเป็นอารมณ์ ก็ไม่มีความรู้สึกอย่างชัดแจ้งได้ เช่นการแบ่งสัตว์ใน ๓๑ ภูมินี้ออกเป็นจำพวก ๆ สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงเทศน์ไว้หลายนัยเป็นต้นว่า กามภูมิ, รูปภูมิ, อรูปภูมิ ๓ นี้แบ่งโดยกำหนดภูมิอันเป็นสถานที่เกิดแห่งสัตว์นั้น ๆ นัยหนึ่ง เอกโวการภูมิ, จตุโวการภูมิ, ปัญจโวการภูมิ, ๓ นี้แบ่งโดยกำหนดแห่งขันธ์อันสัตว์นั้น ๆ ครองอยู่นัยหนึ่ง สัญญีภพ, อสัญญีภพ, เนวสัญญีนาสัญญีภพ, ๓ นี้แบ่งโดยกำหนดแห่งจิตของสัตว์นั้น ๆ อีกนัยหนึ่ง โดยเฉพาะพวกที่กำหนดแห่งจิต คือ สัญญีภพ, หมายถึงภพที่มีนามปรากฏชัด ได้แก่อบายสัตว์ มนุษย์, เทวดา รูปพรหม (เว้นอสัญญสัตว์) อรูปพรหม (เว้นเนวสัญญานาสัญญายตนพรหม) อสัญญีภพ หมายถึงภพที่ไม่มีนามขันธ์ปรากฏเลย ได้แก่อสัญญสัตตพรหม เนวสัญญีนาสัญญีภพ หมายถึงภพที่มีนามขันธ์ไม่ปรากฏชัด ได้แก่เนวสัญญานาสัญญายตนพรหม ดังนี้จะเห็นได้ว่าเนวสัญญานาสัญญายตนพรหมนั้นไม่มีความรู้สึกปรากฏชัด

ฉะนั้น แม้แต่โลกียจิต บางพวกที่มีสังขตธรรมเป็นอารมณ์ ยังไม่สามารถจะมีความรู้สึกปรากฏชัดแล้ว โลกุตตรจิตซึ่งมีอสังขตธรรมเป็นอารมณ์ จะมีความรู้สึกชัดเจนถึงรู้อะไร ๆ ได้อย่างไร

ที่กล่าวว่า "จิตเกิดอยู่ ต้องมีความรู้สึกเสมอนั้น" ก็อยากจะกลับย้อนถามเพียงโลกียะก่อนว่า ในขณะที่นอนหลับสนิทนั้น ท่านมีความรู้สึกหรือเปล่า และในขณะนั้นกล่าวได้ไหมว่า จิตไม่เกิด หรือผู้ที่ถูกฉีดยาให้สลบเวลานั้น ชวนะจิตก็ย่อมเกิดแก่ผู้นั้นอยู่ แต่ผู้นั้นมีความรู้สึกหรือไม่ ขอให้ท่านพิจารณาดูคำถามนี้ เมื่อท่านเกิดความรู้ขึ้นแล้ว ความรู้ของท่านนั้นแหละจะเป็นคำตอบต่อคำถามของท่านได้เป็นอย่างดี

อนึ่ง ธรรมดาผู้ที่เป็นศาสนิกชนโดยแท้นั้น จะต้องมีความเชื่อมั่นในพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ เชื่อในกรรมและผลของกรรม โลกนี้ โลกหน้า ถ้ายังไม่มีความเชื่อมั่นอย่างแท้จริงแล้ว แม้ว่าจะทำงานการต่าง ๆ ที่เกี่ยวกับพุทธศาสนาก็ตาม ก็ยังไม่นับว่าเป็นพุทธศาสนิกชนโดยแท้ พระพุทธเจ้าทรงตั้งชื่อจำพวกนี้ว่า เป็นมหาโจรในศาสนา ฉะนั้น เรื่องที่เกี่ยวกับการเข้าผลสมาบัติ ก็เช่นเดียวกับที่มีความขัดแย้งโต้เถียงกันอยู่ว่า ผู้ที่เข้าผลสมาบัตินั้น จะต้องมีความรู้สึก ถ้าไม่มีความรู้สึกแล้วก็ไม่เรียกว่าเข้าผลสมาบัติ ผู้ที่มีความเห็นความเข้าใจอย่างนี้ นับว่าเป็นความเห็นความเข้าใจที่ตรงกันข้าม พุทธภาษิตอันเป็น พระธรรม และความเป็นอยู่ของผู้ที่เข้าผลสมาบัติอันเป็นพระสงฆ์ ราวกับผู้นั้นตั้งใจเจตนาจะทำลายปฏิบัติศาสนาและปฏิเวธศาสนาซึ่งไม่น่าเป็นเช่นนั้น เพราะหลักฐานซึ่งเป็นพุทธภาษิตอันเป็นประจักรสิทธิ์ก็มีอยู่แล้ว คืออังคุตตร-นิกาย และถ้าสัปบุรุษผู้เป็นบัณฑิตทั้งหลายทราบเรื่องราวอย่างนี้แล้ว ก็จะคิดสังเวชสลดใจว่า บุคคลจำพวกนี้ ถ้ายังไม่มีความเข้าใจในปริยัติและปฏิบัติดีพอตนยังไม่มีความเชื่อ ก็ควรจะอยู่นิ่ง ๆ ดีกว่า การคัดค้านพุทธภาษิตนั้นเป็นกรรมหนักมาก ไม่ต้องโต้เถียงกัน เพราะการถกเถียงกันอยู่เช่นนี้ ก็เท่ากับว่าบุคคลจำพวกนี้กำลังทำลายปฏิบัติศาสนาและปฏิเวธศาสนาทั้ง ๒ ประการ เป็นการกระทำที่น่ากลัวที่สุดในพระพุทธศาสนา จะเป็นมหาอริยุปวาทโดยไม่รู้สึกตัว แล้วยังจะห้ามมรรค ผลนิพพานต่อไปอีกด้วย การโต้เถียงกัน การคัดค้านกัน โต้แย้งกัน กีดกันกัน เป็นของไม่มีประโยชน์ มีแต่โทษฝ่ายเดียว

เกิดขึ้นในผู้ใดก็ฆ่าผู้นั้นเอง ดังมีเรื่องปรากฏอยู่ในพระธัมปทัฏฐกถา ภาค ๖ หน้า ๒๑ ใจความว่า

เมื่อสมเด็จพระผู้มีพระภาค ประทับอยู่ที่พระเชตวันมหาวิหาร ปรารภพระกาลเถระเป็นต้นเหตุ นัยว่า หญิงคนหนึ่งในกรุงสาวัตถีเป็นโยมอุปฐากท่าน คนในเรือนของหญิงนั้น ไปฟังธรรมของพระศาสดา เมื่อกลับมาถึงบ้านแล้วต่างก็พากันยกย่องสรรเสริญว่า แม้ชื่อว่าพระพุทธเจ้าทั้งหลาย น่าอัศจรรย์จริง! พระธรรมเทศนาก็ไพเราะจับใจจริง! พอโยมอุปฐากของท่านได้ฟังคำสรรเสริญเช่นนั้น จึงกราบเรียนท่านว่า ท่านเจ้าขาดิฉันอยากจะไปฟังพระธรรมเทศนาของพระบรมศาสดา เธอห้ามว่า อย่าไปที่นั้นเลยโยมในวันรุ่งขึ้นโยมก็ขออีก พระเถระก็ห้ามอีกถึง ๓ ครั้งเหตุไฉนเธอจึงห้ามไว้? เพราะกลัวว่าโยมอุปฐากจะไปติดธรรมของพระพุทธองค์แล้วจะแยกจากท่านไป ท่านจึงได้ห้ามไว้ ถึงกระนั้นโยมก็ไม่ฟัง พยายามไปฟังธรรมและเจริญวิปัสสนากรรมฐานจนได้บรรลุมรรค ผล นิพพานตามวาสนาบารมีของตน

พอพระเถระได้ทราบว่า โยมไปหาพระพุทธเจ้า ก็ทุรนทุรายกระวนกระวายใจเป็นอย่างยิ่ง นึกว่า บัดนี้โยมอุปฐากแยกจากเราเสียแล้ว จึงรีบกุลีกุจอไปสู่สำนักพระศาสดา กราบทูลว่า พระเจ้าข้า หญิงคนนี้เขลามาก ไม่เข้าใจธรรมอันละเอียด อย่าเทศน์ธรรมอันละเอียดลึกซึ้ง เช่น ขันธ์ อายตนะ เป็นต้นเลย ขอให้เทศน์เพียงธรรมะต่ำ ๆ เช่น ทาน ศีล ก็พอแล้ว

สักการะ ย่อมฆ่าคนถ่อย

พระศาสดาทรงทราบอัชฌาสัยของเธอแล้ว ตรัสว่าเธอเป็นคนปัญญาโฉด อาศัยทิฏฐิอันชั่วช้า คัดค้าน ห้ามปรามคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า เธอพยายามเพื่อฆ่าตนเอง แล้วตรัสพระคาถานี้ว่า

"โย สาสนํ อรหตํ อริยานํ ธมฺมชีวินํ
ปฏิกฺโกสติ ทุมฺเมโธ ทิฏฺฐึ นิสฺสาย ปาปิกํ
ผลานิ กณฺฏกสฺเสว อตฺตฆญฺญาย ผลฺลติ"

บุคคลใด ปัญญาโฉด อาศัยทิฏฐิอันชั่วช้าเลวทรามคัดค้านคำสั่งสอนของพระอริยบุคคลผู้ไกลจากกิเลส มีปกติเป็นอยู่โดยธรรม บุคคลนั้นย่อมเกิดมาเพื่อฆ่าตัวเอง เหมือนขุยแห่งไม้ไผ่ฉะนั้น

อธิบายความตามอรรถกถา

บุคคลใด ปัญญาโฉด อาศัยทิฏฐิอันเลวทราม ห้ามปรามคัดค้านบุคคลอื่นผู้จะทำความดีมีให้ทานรักษาศีล ฟังธรรม เจริญกรรมฐาน เป็นต้น เพราะกลัวลาภสักการะของตนจะเสื่อม ชื่อว่า โต้แย้งคัดค้าน คำสั่งสอน ของพระอริยบุคคล ผู้เป็นพระอรหันต์ เป็นอยู่โดยธรรมคือ สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า การโต้แย้ง และทิฏฐิอันเลวทรามของบุคคลนั้น ย่อมเป็นเสมือนขุยไผ่ เพราะว่าไม้ไผ่นั้น เมื่อตกขุย ย่อมตกเพื่อฆ่าตนเองเท่านั้น ฉันใด แม้บุคคลนั้นก็ย่อมเกิดมาเพื่อฆ่าตนเอง เพื่อผลาญตนเองฉันนั้นเหมือนกัน ข้อนี้สมจริงตามคำที่สมเด็จพระผู้มีพระภาคได้ตรัสไว้ว่า

"ผลํ เว กทลึ หนฺติ ผลํ เวฬุํ ผลํ นฬํ
สกฺกาโร กาปุริสํ หนฺติ คพฺโภ อสฺสตรึ ยถา"

ผลนั่นแล ย่อมฆ่าต้นกล้วยเสีย ผลนั่นแลย่อมฆ่าไม้ไผ่เสีย ผลนั่นแล ย่อมฆ่าไม้อ้อเสีย ลูกในท้องย่อมฆ่า แม่ม้าอัศดรเสีย ฉันใด สักการะก็ย่อมฆ่าบุรุษถ่อยเสียฉันนั้นเหมือนกัน ดังนี้ ฯ

ถาม บางคนเห็นนักปฏิบัติเข้าผลสมาบัติ ชอบวิพากย์วิจารณ์ไปต่าง ๆ ตามอัตโนมัติ เช่นว่า สมาธิลึกบ้างเป็นสมถะบ้าง เป็นโลกียฌานบ้าง เป็นวิธีสะกดจิตบ้าง ไม่ถูกทางบ้าง ทำไมจึงเป็นเช่นนั้น อะไรพาไปให้เห็นเป็นอย่างนั้น ?

ตอบ ถูกแล้ว, ถ้าผู้ยังไม่ได้ปฏิบัติวิปัสสนาจนผ่านญาน ๑๖ ครั้งที่หนึ่ง ยังไม่เคยเข้าผลสมาบัติด้วยตนเอง ย่อมเห็นเป็นอย่างนั้น อันเป็นหลักธรรมดา เพราะท่านผู้นั้นเอาสุตมยญาณ ไปวิพากย์วิจารณ์ภาวนามยญาณ คือเอาความรู้ชั้นโกลียะ ไปวิพากษ์วิจารณ์ความรู้ชั้นโลกุตตระอยู่ไกลกันคนละมุมโลก จะรู้กันได้อย่างไร อุปมา เช่นเราไม่เคยไปเมืองพม่า จะมาด้นเดาว่า เมืองพม่าเป็นอย่างนั้น อย่างนี้ ถ้าพันคนก็จะ

มีความเห็นไปคนละอย่างไม่เหมือนกันเลย ตกลงก็ต้องเถียงกันแน่ เพราะต่างฝ่ายก็เข้าใจว่า ของตนนั่นแหละถูก ถ้าเคยไปด้วยกันทุกคนแล้ว ไม่เถียงกันเลย ข้อนี้ก็ฉันนั้น ถ้าผู้ใดหาอยู่ ยังสงสัยอยู่ ผู้นั้นยังไม่พบ ยังไม่เห็น ถ้าเดินทางไปพบด้วยตนเองเสียแล้ว ย่อมหายความข้องใจ ความสงสัยหมดสิ้น หมายความว่า ถ้ายังปฏิบัติไม่ถึง ก็สงสัยตลอดไป ดังนั้น เพื่อกันมิให้ไปวิพากษ์วิจารณ์ในเรื่องนี้ สมเด็จพระชินสีห์จึงได้ตรัสไว้ในพระไตรปิฎก เล่มที่ ๒๑ หน้า ๑๐๔ บรรทัดที่ ๔ ว่า

"จตฺตารีมานิ ภิกฺขเว อจินฺเตยฺยานิ น จินฺเตตพฺพานิ" เป็นต้น ความว่า ดูกรภิกษุทั้งหลาย สิ่งที่ไม่ควรคิด ๔ อย่างเหล่านี้ คือ :–

๑. พุทธวิสัย วิสัยของพระพุทธเจ้า ใคร ๆ อย่าคิด ถ้าใครคิด เป็นผู้มีส่วนแห่งความเป็นบ้า มีส่วนแห่งการคับแค้นใจ

๒. ฌานวิสัย วิสัยของผู้ได้ฌาน

๓. กัมมวิบาก กรรมและผลกรรม

๔. โลกจินตา คิดเรื่องโลก

ทั้ง ๔ ข้อนี้ ก็เหมือนกัน ใคร ๆ อย่าคิด ถ้าใครขืนคิดเป็นผู้มีส่วนแห่งความเป็นบ้า มีส่วนแห่งความคับแค้นใจ ฯ ตามนัยนี้ แสดงให้เห็นว่า ถึงจะคิดว่าวิพากษ์วิจารณ์สักเท่าไร ๆ ก็ไม่มีความสิ้นสุด และไม่ทำผู้นั้นให้หายสงสัยได้ ถ้าลงมือทำเอง จึงจะหายข้องใจ เช่นผู้ที่จะหยั่งทราบพุทธวิสัย ต้องบำเพ็ญคุณธรรม คือ บารมี ๓๐ ทัศให้เต็มเปี่ยมอย่างพระพุทธเจ้า จึงจะวิพากย์วิจารณ์ได้ ผู้ที่จะหยั่งทราบเรื่องการเข้าฌานเข้าผลสมาบัติตนเองก็ต้องปฏิบัติธรรมจนได้ผลขั้นเดียวกันก่อน เช่นท่านเข้าผลสมาบัติได้ ๕ นาที ๑๐ นาที ๒๐–๓๐–๔๐–๕๐ นาที ๑–๒–๓–๔–๕–๖ ชั่วโมง จนถึง ๒๔ ชั่วโมง เราก็ต้องเข้าให้ได้เช่นเดียวกันกับท่าน จึงจะรู้กันได้ เรียกว่า เดินทางถึงขั้นเดียวกัน การที่จะหยั่งทราบผลกรรมของบุคคลและสัตว์ต่าง ๆ ของ การที่จะหยั่งทราบเรื่องโลกก็ดี เป็นวิสัยของพระพุทธเจ้า ถ้าจะพากันขืนคิดไปก็ตายเปล่าไม่มีอันสิ้นสุดยุติลงได้ ฉะนั้น จึงมีหนทางอยู่ว่า ถ้าเราเชื่อต่อพระบัญญาตรัสรู้ของพระองค์เป็นทุนอยู่แล้ว จงลงมือปฏิบัติตามเถิด จะเกิดผลแน่นอน ดีกว่าเราจะลังเลสงสัยอยู่ อย่างต่ำ

ที่สุดแม้เพียงศีล ๕ ศีล ๘ ก็รักษาให้บริสุทธิ์จริง ๆ เถิด โลกนี้จะเป็นโลกที่เต็มไปด้วยความร่มเย็น เป็นสุขอย่างหาที่เปรียบไม่ได้ ชาวโลกทั้งผองเดือดร้อน ก็เพราะชาวโลกพากันไม่เชื่อพระ ดังนั้น โบราณจึงได้กล่าวไว้ว่า "ถ้าใครเชื่อคน ผู้นั้นไม่ใช่พระ ถ้าใครเชื่อพระ ผู้นั้นอย่างน้อยก็ยังเป็นคนดีได้" ดังนี้

ถาม คำบาลีว่า "สีเลน นิพฺพุตึ ยนฺติ" ถึงนิพพานได้เพราะศีล ข้อนี้ชวนให้สงสัยว่า บุคคลรักษาศีล ๕ ศีล ๘ ศีล ๑๐ ศีล ๒๒๗ ดูก็เหมือนจะไปสู่พระนิพพานได้เช่นเดียวกัน ต่างแต่จะช้าหรือเร็วเท่านั้น ถ้าถือตามหลักนี้ ไม่เห็นมีความจำเป็นอะไรเลย ที่จะต้องไปเข้าปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานให้เสียเวลาเปล่า ๆ หรืออย่างไร ขอฟังด้วย ?

ตอบ ความเข้าใจเช่นนั้น เป็นความเข้าใจที่ผิดมากทีเดียว เพราะบาลีบทนี้หมายเอาศีลในองค์มรรค ท่านเรียกว่า อธิศีล อย่างไรเล่า ขณะที่เจริญอยู่นั้น ไตรสิกขาต้องอยู่ด้วยกัน เช่นในขณะกำหนดรูปนาม มี พอง ยุบ เป็นต้น มีสติอยู่ นั่นเป็นศีล เรียกว่า สติสังวรศีล ไม่เผลอจากรูปนาม นั่นเป็นสมาธิ เรียกว่า สมาธิสิกขา เห็นความเกิดดับของรูปนามตามความเป็นจริง นั่นเรียกว่า ปัญญาสิกขา เมื่อเจริญนาน ๆ เข้า ทำบ่อย ๆ ซ้ำ ๆ ซาก ๆ ให้ทวีคูณขึ้น เรียกว่า อธิ แปลว่า ยิ่งใหญ่ ทับ ซ้อน เมื่อทับกันซ้อนกันมากเข้า จนถึงมรรคญาณ ผลญาณแล้ว นั่นแหละ เรียกว่า อธิศีล แท้ อธิศีลแท้นี้เอง ได้กับพระบาลีว่า "สีเลน นิพฺพุตึ ยนฺติ" ศีลชนิดนี้จึงจะกำจัดอนุสัยกิเลสได้อย่างเด็ดขาด ส่วนศีล ๕ ศีล ๘ ศีล ๑๐ ศีล ๒๒๗ นั้น กำจัดกิเลสอย่างหยาบเพียงที่กายกับวาจาเท่านั้น เป็นชั้นต่ำมาก สำหรับวิปัสสนาเป็นขั้นสูงสุด ดังนั้นจึงจำเป็นต้องเจริญวิปัสสนา เพื่อกำจัดกิเลสอย่างละเอียด ผลสุดท้ายเราก็จะได้พ้นทุกข์ถึงสันติสุขอย่างแท้จริง ทางมีอยู่ ขอพี่น้องชาวพุทธ จงรีบเดินทางเสียเถิด จะไม่เกิดเสียใจภายหลัง ท่านทั้งหลายได้ฟังพระธรรมเทศนาโดยปุจฉาวิสัชนามานานพอสมควรกาลเวลาแล้ว ขอยุติไว้เพียงเท่านี้ ฯ

ท้ายที่สุดนี้ ขอเชิญชวนมวลพุทธบริษัท จงพากันลงมือปฏิบัติธรรมกันเถิด จะได้ไม่เสียทีที่เกิดมาประสบพบพระพุทธศาสนา แม้องค์สมเด็จพระบรมศาสดา เมื่อพระ-

พุทธองค์จะเสด็จดับขันธ์หันพระพักตร์เข้าสู่ปรินิพพานด้วยความกรุณาสงสารต่อเราทั้งหลาย จึงตรัสตักเตือนไว้เป็นครั้งสุดท้ายว่า :–

"อปฺปมาเทน สมฺปาเทถ"

ท่านทั้งหลาย จงยังความไม่ประมาทให้ถึงพร้อม

วุฑฺฒิ วิรุฬฺหึ เวปุลฺลํ ปปฺโปนฺตุ พุทฺธสาสเน

ขอพี่น้องชาวพุทธทั้งหลาย จงถึงความเจริญ งอกงาม ไพบูลย์ ในพระพุทธศาสนา คือ ขอจงพากันได้บรรลุมรรค ผล นิพพาน ด้วยกันทุกท่านเทอญ ฯ

อิทํ เม ธมฺมทานํ นิพฺพานสฺส ปจฺจโย โหตุ.

อิทํ เม ปุญฺญภาคํ สพฺพสตฺตานํ เทมิ.

เตรียมตัวก่อนตาย

เตรียม สร้างทางชอบไว้ หวังกุศล
ตัว สุขส่งเสริมผล เพิ่มให้
ก่อน แต่มฤตยูดล เผด็จชีพ เชียวนา
ตาย พรากจากโลกได้ สถิตย์ด้าว แดนเกษม ฯ

หาบไปได้และไม่ได้

ยศและลาภหาบไปไม่ได้แน่
เว้นเสียแต่ต้นทุนบุญกุศล
ทั้งสมบัติทั้งหลายให้ปวงชน
ร่างของตนเขายังเอาไปเผาไฟ

เตรียมตัวก่อนตาย

บุคคลเราทุกคนจะเดินทางไปใกล้หรือไปไกลก็ต้องเตรียมตัวด้วยกันทุกคน แม้ถึงจะอยู่กับบ้านไม่ได้เดินทางไปไหนมาไหนก็ต้องเตรียมตัวทั้งนั้น เช่น เตรียมอาหารประจำวัน เตรียมเสื้อผ้า เงินทอง หยูกยา เป็นต้น ก่อนที่เราจะตายจากโลกนี้ไปสู่โลกหน้านั้น เป็นการสมควรอย่างยิ่งที่จะต้องเตรียมตัวให้มาก และให้ดีที่สุดเท่าที่จะดีได้ เพราะเวลาจะตายเราไม่มีโอกาสจะขอผ่อนผันกับพระยามัจจุราชได้เลย เราจะขอให้คอยสัก ๒-๓ นาที เพื่อลาพ่อแม่ หรือเพื่อเตรียมตัวเขาก็ไม่ให้โอกาสแก่เราเป็นแน่ ๆ ดังนั้น เราจึงต้องเตรียมตัวก่อนตายไว้พร้อมเสมอ มาเมื่อไรก็ไปเมื่อนั้น และก็ไปอย่างยิ้มแย้มแจ่มใสด้วย

การเตรียมตัวก่อนตายนั้น เราต้องรู้ทางเดินแห่งชีวิตเสียก่อนว่า ชีวิตของคนเราในโลกนี้เมื่อแตกตายทำลายขันธ์แล้ว มีทางเดินอยู่ ๗ สายเท่านั้น คือ :-

๑. ทางไปนิพพาน สายนี้ไปเพราะเจริญสติปัฏฐาน ๔ หรือเจริญวิปัสสนากรรมฐาน ดังพระบาลีว่า

เยเนว ยนฺติ นิพฺพานํ พุทฺธา เตสญฺจ สาวกา

เอกายเนน มคฺเคน สติปฏฺฐานสญฺญินา ฯ

พระพุทธเจ้าและเหล่าพระสาวกไปสู่พระนิพพานด้วยทางสายใด ทางสายนั้นอันเป็นนักปราชญ์รู้ทั่วถึงกันว่า ได้แก่สติปัฏฐาน ๔ ซึ่งเป็นทางสายเอก เป็นทางเดียวเท่านั้นที่จะนำสรรพสัตว์ไปสู่พระนิพพาน

๒. ทางไปพรหมโลก สายนี้ไปเพราะอำนาจฌาน ผู้ประสงค์จะไปต้องเจริญสมถกรรมฐาน จนได้บรรลุปฐมฌานเป็นต้นจึงจะไปได้

๓. ทางไปสวรรค์ ๖ ชั้น สายนี้ไปเพราะมหากุศล เช่น ให้ทาน ฟังธรรม เรียนธรรม สร้างโบสถ์ วิหาร วัดวาอาราม ทอดกฐิน ทอดผ้าป่า สร้างสะพาน เช่น มฆมาณพ ธัมมิกอุบาสก นางปติปูชิกา เป็นตัวอย่าง

๔. ทางไปมนุษย์ สายนี้ไปเพราะศีล ๕ กุศลกรรมบถ ๑๐

๕. ทางไปเป็นสัตว์ดิรัจฉาน สายนี้ไปเพราะโมหะ คือความหลง เช่น พระ-ติสสะหลงจีวร ตายไปเกิดเป็นเล็นเป็นต้น

๖. ทางไปเป็นเปรตอสุรกาย สายนี้ไปเพราะโลภะ คือความห่วงสมบัติ

๗. ทางไปนรก สายนี้ไปเพราะโทสะคือความโกรธ เช่น ทุฏฐกุมารโกรธให้พระปัจเจกพุทธเจ้าตายแล้ว ตกเอวจีนรกเป็นต้น

เมื่อเรารู้แผนที่เช่นนี้แล้ว ก็สามารถตรวจดูได้แล้วว่า เราจะต้องเดินทางไปไหน ถ้าอยากไปนรก เปรตอสุรกาย สัตว์ดิรัจฉาน ก็ให้เตรียม สร้างโลภะ โทสะ โมหะ ไว้มาก ๆ ถ้าอยากจะไปเกิดเป็นคน ก็จงรักษาศีล ๕-๘ กุศลกรรมบถ ๑๐ ให้ดี ถ้าอยากจะไปเกิดสวรรค์ก็จงหมั่นทำบุญสร้างความดีให้มาก ๆ ถ้าต้องการไปเกิดพรหมโลก ก็จงเจริญสมถกรรมฐานให้ได้ฌาน ถ้าต้องการสู่พระนิพพาน ก็รีบเจริญวิปัสสนากรรมฐาน อย่าประมาท อย่านอนใจอยู่

วิธีเตรียมตัวก่อนตายย่อ ๆ

ก่อนนอน

๑. ให้ไหว้พระก่อนนอน สวดมนต์ก่อนนอนทุก ๆ วัน

๒. ไหว้พระสวดมนต์เสร็จแล้ว ให้ระลึกถึงบุญกุศลที่ตนได้ทำไว้ตั้งแต่เล็กจนโต เท่าที่จำได้ทุก ๆ วัน

๓. ให้เจริญสมถกรรมฐาน หรือเจริญวิปัสสนากรรมฐานทุก ๆ วัน

๔. เวลานอนก็ให้ใจระลึกอยู่กับบุญกุศลและอยู่กับพระกรรมฐานอย่างนี้จนหลับไปด้วยกันทุก ๆ วัน

ตื่นนอน

เมื่อตื่นนอนก็ให้ปฏิบัติโดยทำนองเดียวกันและอย่างนี้ เมื่อมีโอกาสก็ควรจะได้สละเวลาไปเข้ากรรมฐานประมาณสัก ๗ วัน ๑๕ วัน หรือ ๑ เดือน โดยติดต่อกันจริง ๆ พอให้รู้แนวทางก่อนแล้วจึงค่อยมาทำประจำที่บ้านก็ยิ่งจะเป็นการดี เพราะการทำอะไร

ทุก ๆ อย่าง ต้องมีครูสอนจึงจะดี เช่น ตาม ร.ร. ต่าง ๆ ก็มีหนังสือพิมพ์ไว้สำหรับขายให้นักเรียนซื้อไปอ่านไปเรียน ถึงอย่างนั้นก็ต้องทิ้งครูสอนไม่ได้ ทำกรรมฐานก็เช่นกันจะต้องมีครูสอนจึงจะได้ผลดี โบราณท่านสอนไว้ว่า "สิบรู้ไม่เท่าชำนาญ" และท่านยังสอนให้เตรียมตัวก่อนตายอีกว่า

เตรียม ตัว ก่อน ตาย

เตรียม　สร้างทางชอบไว้　หวังกุศล
ตัว　สุขส่งเสริมผล　เพิ่มให้
ก่อน　แต่มฤตยูดล　เผด็จชีพ　เทียวนา
ตาย　พรากจากโลกได้　สถิตด้าว　แดนเกษม ฯ

คำถาม – คำตอบ

เรื่อง

กตัญญูกตเวที

ถ. บุคคลที่หาได้ยากในโลกมีกี่จำพวก คือใครบ้าง ?

ต. มี ๒ จำพวก คือ

๑. ปุพพการี บุคคลผู้ทำอุปการะก่อน

๒. กตญฺญูกตเวที บุคคลผู้รู้อุปการะที่ท่านทำแล้วและตอบแทน

ถ. บุคคลผู้ทำอุปการะก่อนนั้น มีเท่าไร ใครบ้าง ?

ต. มีอยู่มาก แต่เมื่อจะกล่าวโดยส่วนใหญ่ ๆ แล้วมีอยู่ ๔ จำพวก คือ

๑. มารดาบิดา เป็นผู้มีอุปการะต่อบุตรธิดา

๒. ครูอาจารย์ เป็นผู้มีอุปการะต่อศิษย์

๓. พระมหากษัตริย์ เป็นผู้มีอุปการะต่อพสกนิกร

๔. พระพุทธเจ้า เป็นผู้มีอุปการะต่อพุทธบริษัท

๑. มารดาบิดากับบุตรธิดา

ถ. คำว่า "มารดา" ศัพท์นี้ได้แก่แม่ ซึ่งใคร ๆ ก็ทราบกันดีอยู่แล้ว แต่อยากทราบให้ละเอียดยิ่งกว่านั้นตามหลักของภาษาจะมีความหมายอย่างไรบ้าง ?

ต. มีความหมายหลายประการ จะยกมาพอเป็นตัวอย่างคือ

๑. มารดา หมายความว่า "ผู้นับถือลูก" คือนับถือผู้ที่ตนคลอดออกมานั้นว่าเป็นลูกของตน ยอมเสียสละทุก ๆ อย่างเพื่อลูกของตน

๒. มารดา หมายความว่า "ผู้รักษาลูก" คือรักษาลูกของตัวให้ได้รับความสุขกายสุขใจ รักษาลูกให้ได้พ้นภัยพิบัติอุปัทวะอันตรายทั้งมวลเท่าที่ตนสามารถจะทำได้แม้ชีวิต

และเลือดเนื้อก็ยอมสละได้เพื่อลูก ขอแต่ให้ลูกมีความสุขก็พอใจแล้ว แม่จะอดหลับอดนอนก็ไม่ว่า ขอแต่ให้ลูกนอนหลับได้ก็สุขใจแล้ว

๓. มารดา หมายความว่า "ผู้ยังลูกให้ดื่ม" คือยังลูกให้ดื่มนม ดื่มน้ำ ดื่มเครื่องดื่ม ตลอดจนยังลูกให้ดื่มรสพระธรรมเป็นต้น เช่น ให้บวชเรียนเขียนอ่านในพระพุทธศาสนา ให้ประพฤติปฏิบัติธรรมวินัย เข้าใจดีในหลักธรรมทางพระพุทธศาสนา น้อมนำมาประพฤติปฏิบัติตาม จนเกิดปสาทะศรัทธาอันแก่กล้ายอมสละชีวิตในพระพุทธศาสนาเป็นตัวอย่าง

๔. มารดา หมายความว่า "ผู้อันลูกพึงนับถือ" คือลูกทุก ๆ คนต้องเคารพนับถือบูชามารดาของตนยิ่งกว่าใครทั้งหมด เพราะท่านเป็นผู้มีพระคุณแก่ตนมาก

สรุปความ คำว่า มารดา หมายความได้ ๔ อย่าง คือนับถือลูก ๑ ผู้รักษาลูก ๑ ผู้ยังลูกให้ดื่ม ๑ ผู้อันลูกพึงนับถือ ๑ ดังบรรยายมาฉะนี้

ถ. คำว่า "บิดา" ศัพท์นี้ทุกคนก็ทราบดีอยู่แล้วว่าได้แก่พ่อ แต่อยากทราบความหมายตามมูลรากของศัพท์อย่างละเอียดกว่านั้น จะมีความหมายเป็นอย่างไรบ้าง?

ต. มีความหมายมากอยู่ จะยกมาพอเป็นตัวอย่างดังนี้ คือ

๑. บิดา หมายความว่า "เป็นที่ตั้งแห่งความยินดีของสัตวโลกทั้งมวล" คือสัตวโลกได้แก่ผู้ที่เกิดขึ้นมาในโลกทุกตัวตนต้องมีพ่อด้วยกันทั้งนั้น เมื่อเห็นพ่อต่างก็พากันดีใจ พอใจ ชื่นใจ รู้สึกมีความอบอุ่นกายและใจเป็นอย่างดียิ่ง ถ้าได้อยู่กับพ่อดูเหมือนจะไม่มีความหวาดกลัวอะไรทั้งสิ้น คล้าย ๆ กับว่าพ่อสามารถจะป้องกันอันตรายให้ทุก ๆ อย่าง และลูกต้องการอะไรจากพ่อก็ดูเหมือนจะได้ทุก ๆ อย่าง

๒. บิดา หมายความว่า "ผู้รักษาลูก" คือพ่อของลูกทุกคนต้องรักษาคุ้มครองป้องกันลูกของตนจากอุปสรรคอันตราย ภัยพิบัติทุกอย่าง ด้วยกำลังกาย กำลังความสามารถ กำลังสติปัญญาของท่านทุกวิถีทาง ทั้งนี้ ก็เพื่อให้ลูกได้มีความสุขสบายปลอดภัยทุกประการ มีความเกษมสำราญอยู่ภายใต้บารมีของพ่อ

๓. บิดา หมายความว่า "ผู้รักลูก" คือพ่อทุกคนต้องมีความรักลูก เอ็นดูลูก สงสารลูก โดยตั้งอยู่ในพรหมวิหารธรรม มีเมตตา กรุณาเป็นต้น

ถ. คำว่า มารดาบิดา ตามความหมายของรูปศัพท์ก็พอจะเข้าใจได้ดีแล้ว แต่อยากทราบว่า ท่านมีอุปการะต่อบุตรธิดาอย่างไรบ้าง ยกหลักฐาน ?

ต. ท่านมีอุปการะคุณต่อบุตรธิดามากมายเหลือเกินจนไม่สามารถจะนับจะประมาณได้ แต่เมื่อจะกล่าวโดยย่อ ๆ และตามหลักอันมีปรากฏอยู่ในมงคลทีปนีและพระไตรปิฎกแล้ว ย่อมประมวลลงมาได้ดังนี้ คือ

๑. เมื่อปรารถนาบุตร อยากให้บุตรของตนเป็นคนดีย่อมพากันไหว้วอนคุณพระ-ศรีรัตนตรัย และไหว้วอนเทวดาเพื่อให้บุตรที่จะมาเกิดเป็นคนดี ทั้งนี้ ก็เพราะมารดาบิดาตั้งจิตที่ดีไว้ต่อลูก หวังจะทะนุถนอมตั้งแต่จะมาถือปฏิสนธิในครรภ์ โดยมุ่งหวังจะได้ลูกที่ดีเป็นสง่าราศีสืบตระกูลต่อ ๆ ไป

๒. ย่อมพากันถามฤกษ์ยาม ฤดู ปี ที่ลูกเกิด ยอมเสียดอกไม้ธูปเทียน ข้าวของเงินทองไปเสาะแสวงหาโหราจารย์ให้ทำนายทายทัก บอกฤกษ์งามยามดี หวังให้เกิดสิริมิ่งมงคลแก่ลูกของตน นี้ก็เป็นเครื่องชี้บอกถึงความเป็นผู้มีเมตตาธรรมต่อลูกตั้งแต่ยังไม่เกิด

๓. ฝ่ายผู้เป็นมารดา เวลาลูกถือปฏิสนธิก็เกิดอาการแพ้ท้องต่าง ๆ นานา เช่น อยากทานอาหารมีรสแปลก ๆ บ้าง อยากทำบุญบ้าง คลื่นไส้บ้าง

๔. เป็นหญิงมีหทัยดีต่อลูก ถึงจะแพ้ท้องหรือเป็นอย่างไรก็ตาม มารดาก็พยายามที่จะรักษาสุขภาพพลานามัยของตนอย่างเต็มที่ พยายามรับประทานอาหารที่เป็นประโยชน์ให้มาก ๆ เพื่อจะได้เป็นปัจจัยแก่ลูกในท้อง บางทีดึกดื่นเที่ยงคืนยังลุกขึ้นมารับประทานขนมบ้าง อาหารอย่างอื่นมีซุปเป็นต้นบ้างถึงจะไม่อยากลุกก็ฝืนใจลุก ไม่อยากรับประทานก็ฝืนใจรับประทาน ทั้งนี้ก็เพราะมีความมุ่งหวังตั้งใจให้อาหารนั้นไปเป็นประโยชน์ต่อลูก ดุจคนปลูกต้นไม้ขยันใส่ปุ๋ยเพื่อให้ต้นไม้เติบโตอ้วนอวบมีผลดกฉะนั้น

๕. บริหารครรภ์ รักษาครรภ์เป็นอย่างดี เช่นเวลาตั้งครรภ์แล้วมารดาจะต้องประคับประคองครรภ์ของตนมาก ไม่ยกของหนัก ไม่รับประทานอาหารเผ็ด ระมัดระวังไม่ให้หกล้มเป็นต้น รวมความว่า ระวังตัวอยู่ทุกขณะที่ยืน เดิน นั่ง นอน ทั้งนี้ก็เพื่อ

รักษาบุตรถนอมบุตรผู้อยู่ในครรภ์ ไม่ให้ได้รับความกระทบกระเทือน ไม่ให้แท้งนั่นเอง ข้อนี้ก็เป็นพระคุณของมารดาผู้บังเกิดเกล้าเช่นกัน

๖. เวลาจะคลอดก็ต้องลำบากด้วยกันทั้งมารดาและบิดา คือเวลาครรภ์แก่จะทำงานหนักไม่ได้ ต้องพึ่งสามีเป็นส่วนมาก ผู้ที่อยู่ชนบทยิ่งเห็นชัด เพราะผู้หญิงชาวบ้านต้องตักน้ำ ตำข้าว ทำอาหาร และทำงานบ้านแทบทุกอย่าง ครั้นมีครรภ์แก่ต้องตกเป็นภาระของสามี สามีจะต้องรับภารธุระแทนแทบทุกอย่างเริ่มตั้งแต่ตักน้ำ ตำข้าว เก็บผัก เก็บฝืน เลี้ยงวัวควาย หาอาหาร ทำอาหารเองเป็นต้น เพราะผู้อยู่ชนบทห่างไกลความเจริญต้องพึ่งตัวเอง ทำอะไรเองทั้งนั้น น้ำก็ต้องไปตักในบ่อไกล ๆ ฟืนก็ต้องไปหาในป่า อาหารก็ต้องไปแสวงหาไกล ๆ ทั้งนั้น ส่วนผู้อยู่ในแหล่งที่เจริญก็ค่อยยังชั่วเพราะน้ำอยู่ใกล้ ฟืน ไฟ อาหาร แพทย์หยูกยาสารพัดมีอยู่ใกล้ ๆ แต่ถึงกระนั้นก็ต้องเตรียมเงินไว้ เพราะจะต้องใช้จ่ายเป็นแน่ ๆ นี้ก็เป็นพระคุณของมารดาบิดาอีกประการหนึ่ง

๗. เวลาคลอดจริง ๆ ก็ลำบาก ต้องเลือดตกยางออก บางรายต้องผ่า บางรายพิการ บางรายพอคลอดลูกแล้วก็เป็นบ้าไปก็มี ข้อนี้ข้าพเจ้าได้เห็นมากับตาแท้ ๆ บางรายเป็นบ้าแก้ผ้าแก้ซิ่นออกไม่รู้ตัวจะรักษาเท่าไร ๆ ก็ไม่หายจนตายไปก็มี บางรายตายไปในขณะที่กำลังจะคลอดก็มี บางรายต้องวางยาสลบจึงคลอดได้ก็มี ในระหว่างนี้ทั้งมารดาบิดาและญาติมิตรต่างก็ต้องเฝ้าดูปรนนิบัติอุปฐากอย่างสุดความสามารถด้วยกัน แม้คลอดออกมาแล้วสุขภาพก็ยังไม่ดีในทันที บางรายแพทย์ห้ามไม่ให้อุ้มลูกตั้งเดือนก็มี เพราะจะเป็นอันตรายแก่แม่ กว่าสุขภาพจะปกติก็ใช้เวลานานอยู่ ถึงกระนั้นท่านก็มิได้รังเกียจลูกกลับเพิ่มความรัก ความเอ็นดูขึ้นไปอีกเป็นทวีคูณ นี้ก็เป็นพระคุณของมารดาบิดาอีกประการหนึ่ง

๘. ปลอบโยนบุตรผู้ร้องไห้ด้วยน้ำนม ด้วยเพลงขับ ด้วยเครื่องกกคืออวัยวะของตน ให้ลูกได้รับไออุ่นจากการสัมผัสกับอวัยวะของมารดา แล้วนอนหลับไปกับทรวงอกมารดาอย่างเป็นสุข ฝ่ายบิดาก็เช่นเดียวกันเวลามารดาไปธุระลูกร้องไห้ก็ต้องอุ้ม

เอามากกไว้กับทรวงอกหรืออ้อมแขน แล้วปากก็พูดปลอบไปต่าง ๆ นานาเพื่อให้ลูกหยุดร้องไห้ บางครั้งก็ต้องพาเดินไป ๆ มา ๆ อยู่ภายในบ้านนั่นแหละ จะพยายามทำทุกวิถีทางเท่าที่ตนสามารถ ทั้งนี้ก็เพื่อให้ลูกหยุดร้องไห้ รอคอยจนกว่ามารดาของลูกจะกลับมา

๙. ไม่ให้ลมและแดดถูกลูก พยายามปกปักรักษาเป็นอย่างดี ถูกไอแดด ถูกละอองฝนก็ไม่ดี เพราะกลัวลูกจะเป็นหวัดคัดจมูก มดก็มิให้ไต่ ไรก็มิให้กัด ปรนนิบัติอย่างเต็มที่ มิได้แกล้งทำ เกิดมาจากดวงใจอันเต็มเปี่ยมไปด้วยความรัก ความสงสารแท้ ๆ ถ้าจ้างไปทำให้คนอื่นอย่างทำให้แก่ลูกนี้ คงจะได้รับค่าจ้างรางวัลสูงอยู่ แต่ท่านมิได้มุ่งหวังอะไรตอบแทนเลยแม้แต่น้อย ขออย่างเดียวแต่เพียงให้ลูกได้รับความสุขเท่านั้นท่านก็สุขใจ ชื่นใจแล้ว

๑๐. ตบผ้าขี้ ตีผ้าเยี่ยว เคี้ยวข้าวป้อน นอนไฟ เด็ก ๆ ยังไม่เดียงสา อยากร้องไห้ก็ร้อง อยากขี้อยากเยี่ยวเมื่อไรเขาก็ทำตามอำเภอใจของเขาทั้งสิ้น เพราะยังไม่เดียงสา ดังนั้น ภาระต่าง ๆ เช่นผ้าขี้ผ้าเยี่ยว ฟอกซักผัดเปลี่ยนเป็นหน้าที่ของมารดาทั้งสิ้น แม้อาหารก็ต้องระมัดระวัง นอกจากดูดน้ำนมจากหัวอกของแม่แล้ว ยังจะต้องหาอาหารอย่างประณีตอย่างอื่น ๆ อีก มาอุปถัมภ์บำรุงเพื่อให้อ้วนพี มีสุขภาพพลานามัยแข็งแรงดี สติปัญญาก็จะได้เฉลียวฉลาดดีไปตามกันด้วย โบราณท่านกล่าวสอนไว้ว่า

> "พ่อแม่สู้ถนอมกล่อมเกลี้ยงบำรุงเลี้ยงฟูมฟักเป็นหนักหนา ถึงยามหิวก็หาอาหารมาให้ ถึงยามไข้ก็บำรุงปรุงจนหาย ทั้งเปรี้ยวหวานสารพัดจัดหามาไม่วายจะเที่ยงสายบ่ายเย็นมิได้ว่า" ดังนี้ เป็นต้น

๑๑. คุ้มครองป้องกันทรัพย์สมบัติของตนไว้เพื่อลูก หมายความว่า ท่านมีนาสวน เงิน ทอง สมบัติพัสถานต่าง ๆ ท่านก็พยายามคุ้มครองป้องกัน ทำหลักฐาน ทำพินัยกรรมไว้เพื่อลูกทั้งนั้น โดยมุ่งหวังจะให้ลูกไม่อดอยากยากแค้น มุ่งหวังจะให้ลูกตั้งเนื้อตั้งตัวได้ จะได้ไม่น้อยหน้าต่ำตาคนอื่น ๆ เขา ลูกได้ดีมีสุขพ่อแม่ก็พลอยสบาย ลูกยากจนได้ทุกข์พ่อแม่จะทุกข์ด้วย จนถึงกับนอนไม่หลับ รับประทานไม่ได้เพราะห่วงลูกก็มี

๑๒. นอกจากนี้ องค์สมเด็จพระชินสีห์ยังได้ทรงแสดงไว้ในพระไตรปิฎก เล่มที่ ๒๐ หน้าที่ ๑๖๘ บรรทัดที่ ๔ เป็นต้นไปว่า

"พหุการา ภิกฺขเว มาตาปิตโร ปุตฺตานํ อาปาทกา โปสกา อิมสฺส โลกสฺส ทสฺเสตาโร" ดูกรภิกษุทั้งหลาย มารดาบิดาเป็นผู้ที่มีอุปการคุณต่อลูกมาก เป็นผู้บำรุงเลี้ยงดู รักษา และแสดงโลกนี้แก่ลูก ดังนี้แล้วพระพุทธองค์ได้ทรงเทศน์เป็นบาทพระคาถาสอนปวงประชาต่อไปอีกว่า

พฺรหฺมาติ มาตาปิตโร ปุพฺพาจริยาติ วุจฺจเร
อาหุเนยฺยา จ ปุตฺตานํ ปชาย อนุกมฺปกา

มารดาบิดาเป็นผู้ที่เลี้ยงดูลูก อนุเคราะห์ลูก นักปราชญ์มีพระพุทธเจ้าเป็นต้นทรงเรียกมารดาบิดาว่า "พระพรหมของลูก บุพพเทวดาของลูก บุพพาจารย์ของลูกอาหุเนยยบุคคล คือเป็นพระของลูก" ดังนี้

ถ. ข้อที่ว่า มารดาบิดา เป็นพระพรหมของลูกนั้น หมายความว่าอย่างไร ขอฟังอธิบาย?

ต. ข้อที่ว่า มารดาบิดา เป็นพระพรหมของลูกนั้น หมายความว่า ท่านประกอบไปด้วยธรรมเป็นเครื่องอยู่ของพระพรหมครบบริบูรณ์ทั้ง ๔ ข้อ คือ มีเมตตา กรุณา มุทิตา อุเบกขา ต่อบุตร

๑. เมตตา ความรักใคร่บุตร เมื่อบุตรอยู่ในท้องมารดาบิดา ย่อมมีจิตประกอบด้วยความรักใคร่เกิดขึ้นในบุตรว่า เมื่อไหร่หนอเราจึงจะได้เห็นลูกน้อยของเราพร้อมทั้งคลอดออกมาโดยไม่มีโรคภัยไขเจ็บเบียดเบียน นี้เรียกว่าท่านมีความเมตตาต่อลูก

๒. กรุณา ความสงสาร เมื่อใดบุตรนั้นยังอ่อนนอนหงายอยู่บนผ้าอ้อม ถูกสัตว์ต่างๆเช่น เล็น ยุง บุ้ง ริ้น กัด หรือนอนไม่สบายร้องไห้อยู่ เมื่อนั้นมารดาบิดาย่อมเกิดความสงสารในบุตร เพราะได้ยินเสียงบุตรร้องไห้รีบกุลีกุจอไปจัดการปกปักรักษาไม่เป็นอันหลับอันนอน ลูกตื่นก็ตื่นด้วย กล่อมให้หลับด้วยสัททสำเนียงเสียงอันไพเราะเพราะพริ้งจับจิตติดใจของลูกจริงๆ บางครั้งก็ให้ลูกนอนอยู่ในระหว่างถัน ให้ลูกได้รับ

ความอบอุ่นจากร่างกายของแม่จนหลับไปอย่างแสนสุขแสนสบาย หญิงชายอื่นใดหนอจะเสมอเหมือนดวงใจของแม่ ข้อนี้สมด้วยถ้อยคำที่นักประพันธ์ได้ผูกขึ้นไว้แทนดวงใจของแม่ว่า

อุ่นอะไร หรือจะอุ่น เท่าอกแม่
อุ่นแท้ ๆ แม่จ๋า หาไหนเหมือน
อกคนอื่น หมื่นแสน อาจแชเชือน
อกของแม่ มิเขยื้อน จากลูกเลย

แม่จ๋า พระคุณนั้นสุดจะหาสิ่งใดเหมือน
น้ำใจแม่โชติช่วงเหมือนดวงเดือน เตือนให้ลูกกตัญญูมิรู้วาย ฯ
รักอะไรหรือจะแท้เท่าแม่รัก ผูกสมัครสายเลือดไม่เหือดหาย
รักอื่นยังประจักษ์ว่ารักคลาย จืดจางง่ายไม่จีรังดังมารดา ฯ
จะเปรียบเทียบสิ่งใดย่อมไม่ได้ พระคุณแม่นั้นใช่ร้ามากนักหนา
เมื่อแม่อยู่อุ่นใจลูกทุกเวลา ได้เห็นหน้าแสนชื่นระรื่นใจ ฯ

๓. มุทิตา ความพลอยยินดีต่อบุตรน้อยของตนในเวลาบุตรตั้งอยู่ในวัยงาม กำลังน่ารัก น่าเอ็นดู น่าดู น่าชม วิ่งเล่นไป ๆ มา ๆ อยู่ต่อหน้าแม่ พ่อ แม่ย่อมมีใจอ่อนโยนเบิกบาน บันเทิงอยู่ เพราะได้มองดูบุตรน้อย ๆ นั้น ยามพ่อแม่ไปธุระกลับมาก็วิ่งมาต้อนรับสวมกอดแสดงความดีใจอย่างสุดซึ้ง ถึงยามกินก็ให้อยู่ให้กินกับมือของตน ยามร้องไห้ก็ปลอบโยนเอาใจ ยามหลับใหลแม่ก็จับเปลไกว ยามทุกข์แม่ก็พลอยทุกข์ด้วย ยามสุขแม่ก็พลอยสุขด้วย ผิดแม่ก็ให้อภัย ยามเจ็บแม่ก็เหมือนเจ็บด้วยช่วยรักษา เพราะมารดามีพระคุณต่อลูกมากอย่างนี้ปวงเมธีจึงประพันธ์ถ้อยคำไว้พร่ำสอนบุตรอีกต่อไปว่า

ยามกินแม่ให้กินกับมือแม่ ยามอ้อแอ้แม่รักจักถนอม
ยามไห้แม่ก็ใส่ใจประนอม ขะมุกขะมอมแม่สระชำระกาย
ยามหลับแม่คอยจับเปลไกวกวัด สารพัดเพลงการงานขยาย
กล่อมเจ้าให้เข้านิทราสบาย ทุกข์หรือภัยแต่สักนิดคอยกีดกัน

เจ้าอยู่สุขแม่สุขพลอยตามเจ้า ครั้นทุกข์เล่าแม่ทุกข์สุขหายหัน
ขวนขวายรนหาสุขทุกคืนวัน แม้ชีวันแม่จะขาดมิขลาดเลย
พร้อมที่จะอภัยให้ทุกเมื่อ รักไม่เบื่อเกลียดไม่ลงเพราะสงสาร
นึกเมื่อตอนอุ้มท้องต้องทรมาน ให้ดื่มธารจากทรวงอกฟกช้ำมา
ความรักของผู้อื่นดาษดื่นนั้น ย่อมมีวันจืดจางอย่างน้ำท่า
แต่ความรักของท่านผู้มารดา สุดจะหาจืดหมดสิ้นรสร้าง
ชั่วก็รักดีก็รักหนักเป็นห่วง รักดังดวงจิตจริงไม่ทิ้งขว้าง
มีเมตตาการุณหนุนเป็นทาง มิใช่อย่างรักละเมอหลงเพ้อไป
ตั้งแต่น้อยอุปถัมภ์ค้ำชูลูก ให้ความสุขถนอมนักเลี้ยงรักษา
ยามกินแม่คอยป้อนโภชนา ยามนิทรากล่อมเห่ใส่เปลไกว
ยามเจ็บไข้ยากเย็นแม่เป็นทุกข์ ลูกมีสุขแม่จึงปลื้มลืมทุกข์ได้
รักลูกแสนแหนหวงเหมือนดวงใจ ติด่าก็เพื่อให้ลูกได้ดี ฯ

๔. อุเบกขา ความวางเฉย เมื่อบุตรนั้นแต่งงานแล้วสามารถเลี้ยงภรรยา เลี้ยงบุตร แยกครองเรือน ตั้งเนื้อตั้งตัวได้ ไม่ยากจนค่นแค้น พ่อแม่ก็วางตนเป็นกลาง คือ เฉย ๆ โดยคิดว่า บัดนี้ลูกของเราสามารถเลี้ยงตัว เลี้ยงครอบครัวได้ตามลำพังของตนแล้ว นี้เรียกว่าท่านมีอุเบกขาต่อลูก ซึ่งเป็นคุณธรรมของท่านข้อสุดท้าย

อาศัยเหตุดังพรรณนามานี้ พ่อแม่ทั้งสองนั้น สมเด็จพระจอมธรรม์จึงตรัสว่า เป็นพระพรหมของลูก เพราะท่านมีความประพฤติเหมือนกันกับพระพรหม บนพรหมโลกโน้น คือท่านดำรงตนอยู่ในพรหมวิหารธรรมทั้ง ๔ ได้แก่ เมตตา กรุณา มุทิตา อุเบกขา ในบุตรทั้งหลายครบบริบูรณ์ตามกาลอันสมควร เพราะฉะนั้น มารดาบิดาจึงเป็นผู้มีพระคุณต่อลูกมากเหลือที่จะนับจะประมาณได้ จะเอาท้องฟ้ามหาสมุทรมาเปรียบก็มิได้ ดังนั้น นักปราชญ์ทั้งหลายจึงประพันธ์ถ้อยคำเตือนใจลูกว่า

อันพระคุณมารดาหาใดเปรียบ บมิได้เทียบเทียมเท่าล้นเกล้าอยู่
สุดที่จะคณนาด้วยตราชู สุดหยั่งรู้หนักเบาว่าเท่าไร

มหาสมุทรสุดผึ้งยังหยั่งรู้ ความลึกคูกว้างยาวสืบสาวได้
อีกขุนเขาโขดเขินและเนินไพร ความกว้างใหญ่วัดขนาดตามมาตรา
อันพิภพว่ากว้างเวิ้งว้างแสน จบดินแดนเลขคำนวณสอบสวนหา
กำหนดได้ครบครันด้วยปัญญา มิใช่ว่าสุดคำนวณประมวลวัด
อีกทั้งห้วงเวหานภากาศ ยังสามารถหยั่งทำเขตจำกัด
อาทิตย์จันทร์ดาราสารพัตร ทุกส่วนสัดสอบดูรู้ประมาณ
แต่พระคุณมารดาสุดหาช่อง ที่จะป้องกำหนดจดกล่าวขาน
รู้แต่ว่ายิ่งใหญ่ใดมิปาน สุดจะทานเทียบทำกำหนดนับ
ฉะนี้แน่แม่ของเราเผ้านับถือ อย่าดึงดื้อฟังว่าอย่าสับปรับ
อย่าถือโทษโกรธขึ้งถึงสำทับ กล่าวบังคับขู่เข็ญเช่นใคร ๆ

ถ. ข้อที่ว่า มารดาบิดา เป็นบุพพเทวดาของลูกนั้น หมายความว่าอย่างไร อธิบาย?

ต. ข้อที่ว่า มารดาบิดา เป็นบุพพเทวดาของลูกนั้น หมายความว่า ท่านเป็นเทวดาองค์แรกก่อนกว่าเทวดาทั้งหลายของลูก อธิบายว่า เทวดานั้นเมื่อกล่าวโดยย่อ มี ๓ จำพวก คือ สมมติเทพ ๑ อุปปัตติเทพ ๑ วิสุทธิเทพ ๑

๑. สมมติเทพ เทวดาโดยสมมติ ได้แก่บุคคลผู้ดีมีตระกูลสูง ทรงความดีมีคุณธรรมสูง คือ ทาน ศีล บริจาค ความซื่อตรง ความอ่อนโยน ไม่โกรธ ไม่เบียดเบียน ขันติ ตบะ และไม่พิโรธ เพราะอาศัยคุณงามความดีของตนทั้งภพก่อนและภพนี้ ประชาชนจึงได้พากันสมมติให้เป็นผู้ประเสริฐ คือเป็นใหญ่กว่าพวกเขาทั้งหลาย ได้แก่ พระราชา พระราชินี และพระราชโอรส พระราชธิดา เป็นตัวอย่าง

๒. อุปปัตติเทพ เทวดาโดยกำเนิด ได้แก่ท่านผู้ประกอบด้วยคุณธรรมอันดีงาม เช่น บริจาคทาน รักษาศีล เจริญเมตตาภาวนา สดับตรับฟังพระสัทธรรมเทศนา ประพฤติดีปฏิบัติชอบ มีหิริ ความละอายบาป มีโอตัปปะ ความสะดุ้งกลัวต่อบาป เมื่อแตกกายทำลายขันธ์ แล้วจึงได้ไปบังเกิดเป็นเทวดาในเทวโลกและพรหมโลก นี้เรียกว่าเทวดาโดยกำเนิด

๓. วิสุทธิเทพ เทวดาโดยความบริสุทธิ์ หมายเอาท่านผู้หมดจดจากกิเลสอาสวะทั้งปวง มีขันธสันดานอันบริสุทธิ์ผ่องแผ้ว เป็นผู้ประเสริฐสุดกว่าเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย ได้แก่พระอรหันตขีณาสพ ที่เป็นเช่นนี้ก็เพราะท่าน ได้เจริญวิปัสสนากรรมฐานอันเป็นหลักธรรมที่ล้ำเลิศในพระพุทธศาสนานั่นเอง นี้เรียกว่าวิสุทธิเทพ แปลว่าเทวดาผู้บริสุทธิ์ ได้แก่พระอรหันต์ธรรมดาพระอรหันต์ย่อมไม่คำนึงถึงความผิดอันพวกชนพาลทำแล้ว หวังแต่ความดี ความเจริญ และปฏิบัติเพื่อประโยชน์ เพื่อความสุขแก่ชนเหล่านั้นโดยส่วนเดียว ย่อมทำเครื่องสักการบูชาของชนเหล่านั้นให้มีผล มีอานิสงส์มาก เพราะท่านเป็นพระทักขิเณยยบุคคล ฉันใด มารดาและบิดาก็ฉันนั้น ท่านย่อมไม่คำนึงถึงความผิดของลูกทั้งหลายปฏิบัติเพื่อประโยชน์ เพื่อความสุขแก่ลูกของตนโดยส่วนเดียว เป็นผู้สมควรแก่เครื่องสักการบูชาของลูก ถ้าลูกผู้ใดนำเครื่องสักการบูชาไปให้ท่าน ลูกผู้นั้นย่อมจะได้รับผลานิสงส์เป็นอันมาก

ลูกจะรู้จักเทวดาเหล่านี้ ก็เพราะมารดาบิดาเป็นผู้แนะนำพร่ำสอน ตลอดจนนำพาให้ได้ประพฤติปฏิบัติตามคุณธรรมนั้น ๆ เช่น ทาน ศีล ภาวนา เป็นต้น เพื่อให้ลูกได้ตั้งอยู่ในคุณธรรมที่สามารถทำตนให้เป็นเทวดาได้ เพราะฉะนั้น มารดาบิดา จึงชื่อว่าเป็นบุพพเทวดาของลูก เพราะเป็นผู้มีอุปการะแก่ลูกก่อนกว่าเทวดาเหล่าอื่นทั้งหมด

ถ. ข้อที่ว่า มารดาบิดาเป็นบุพพาจารย์ของลูก นั้นหมายความว่าอย่างไร อธิบาย?

ต. หมายความว่า ท่านเป็นอาจารย์ของลูกก่อนกว่าอาจารย์ใด ๆ ทั้งสิ้น อธิบายว่า ท่านเป็นผู้แนะนำพร่ำสอนลูกตั้งแต่เกิด เช่น สอนให้นั่ง ให้ยืน ให้เดิน ให้นอน ให้เรียก พ่อ แม่ ปู่ ย่า ตา ยาย น้า อา ลุง เป็นต้น ภายหลังต่อมาอาจารย์อื่น ๆ ตามโรงเรียน ตามวัดเป็นต้น จึงให้ศึกษาศิลปวิชาต่าง ๆ ต่อมาภายหลัง เช่น พุทธิศึกษา หัตถศึกษา จริยศึกษา พลศึกษา ให้สรณคมน์และศีล ให้บรรพชาอุปสมบท ให้เรียนพระพุทธพจน์ ให้เจริญสมถวิปัสสนากรรมฐานเป็นตัวอย่าง อาจารย์เล่านั้นทั้งหมดเรียกว่าปัจฉาจารย์ แปลว่าอาจารย์ที่หลัง ส่วนมารดาบิดาท่านเรียกว่า บุพพาจารย์ แปลว่าอาจารย์ก่อน เพราะฉะนั้น มารดาบิดาจึงได้ชื่อว่าเป็นบุพพาจารย์ของลูก

ถ. ในการศึกษาทั้ง ๔ อย่างนั้น คำว่า จริยศึกษา หมายความว่าอย่างไร มีเท่าไร อะไรบ้าง?

ต. หมายความว่า การศึกษาเกี่ยวกับความประพฤติดี ปฏิบัติชอบทางกาย วาจา ใจ ตามหลักธรรมทางพระพุทธศาสนา ท่านแสดงไว้ ๕ อย่างคือ:–

๑. กุลธมฺโม ความประพฤติธรรมอันเป็นสมบัติประจำตระกูล หรือเรียกอีกนัยหนึ่งว่ามรรยาทประจำตระกูล เช่น ไม่ดื่มน้ำเมา ไม่เล่นการพนัน ไม่สูบฝิ่น กินกัญชา ยึดมั่นอยู่ในกตัญญูกตเวทิตาธรรม นำวงศ์ตระกูลของตนไปสู่เกียรติคุณชื่อเสียง สร้างตัวอย่างอันดีงามไว้ให้อนุชนรุ่นหลังดูแล้วยึดถือปฏิบัติตามต่อ ๆ ไป ชาวจีนนิยมมาก มักจะสอนลูกสอนหลานให้ยึดมั่นอยู่ในคุณธรรมเหล่านี้เสมอ

๒. เทสธมฺโม ความประพฤติปฏิบัติธรรมอันเป็นสมบัติประจำท้องถิ่น หรือมรรยาทประจำท้องถิ่น ประจำประเทศ เช่น อหิสา ความไม่เบียดเบียน และกุรุธรรม เป็นต้น บางชนบทบางประเทศ ถือธรรมคือความไม่เบียดเบียนกันและกันเป็นมรรยาทอันดีงามประจำประเทศเป็นสำคัญ ยิ่งบางประเทศถือกุรุธรรม ๕ เป็นมรรยาทประจำครอบครัว ประจำประเทศ แม้ชีวิตก็ยอมเสียสละได้ เพราะเห็นแก่กุรุธรรมทั้ง ๕ อหิงสาโดยองค์ธรรมได้แก่ความรักใคร่กัน ความเอ็นดูกัน ซึ่งเป็นพระธรรมคำสั่งสอนขององค์สมเด็จพระชินวรสัมมาสัมพุทธเจ้าของเรานั่นเองดังมีพระบาลีรับรองว่า

อหึสา ปรโม ธมฺโม

ความไม่เบียดเบียนกัน เป็นธรรมอันยอดเยี่ยม คือ เป็นยอดพระธรรม

ส่วนกุรุธรรมนั้น แปลว่า ธรรมที่ตัดความชั่วอันจะรั่วออกมาทางกายกับวาจา ได้แก่มนุสสธรรม คือ ศีล ๕ นั่นเอง บางประเทศแต่สมัยโบราณมา ถือกันอย่างเคร่งครัดที่สุด ขนาดปักหลักวัดนาไปถูกรูปูเข้าก็รู้สึกกินแหนงแคลงใจ เกรงว่าศีลของตนจะขาดหรือด่างพร้อยไป ดังนี้เป็นตัวอย่าง

๓. ปาสณฺฑธมฺโม ความประพฤติธรรมอันเป็นสมบัติประจำประเพณีที่นิยมนับถือปฏิบัติสืบ ๆ กันมา เช่น ความนิยมรับประทานเจ จำศีล ทำบุญวันเกิด ทำบุญ

วันขึ้นปีใหม่ ทำบุญทอดกฐิน ทอดผ้าป่า ทำบุญตรุษสงกรานต์ ทำบุญขึ้นบ้านใหม่ เป็นต้น

๔. สมถธมฺโม ความประพฤติปฏิบัติธรรมอันเป็นสมบัติของคนดี ได้แก่การไหว้พระสวดมนต์ เจริญสมถกรรมฐาน ปลูกฝังลูกหลานให้ยึดมั่นอยู่ในคุณธรรมชั้นสูง จูงจิตใจให้เข้าถึงสมาธิ อบรมบ่มนิสัยให้เป็นคนใจบุญสุนทรทาน ปลูกเมตตาปรานีต่อกันและสรรพสัตว์ ถ้าใครมีวาสนาบารมีก็ถือบวชตลอดชีวิตเลย ประเพณีนี้เคยมีมาก่อนพระพุทธเจ้าอุบัติขึ้นในโลกแล้ว เช่นอาจารย์ของพระพุทธองค์คือ อาฬารดาบส และอุทกดาบสก็ได้ประพฤติปฏิบัติมาเป็นอย่างดี จนกระทั่งถึงทุกวันนี้ประเพณีนี้ก็ยังมีผู้นิยมนับถือปฏิบัติกันอยู่แทบทุกประเทศ

๕. วิปสฺสนาธมฺโม ความประพฤติปฏิบัติธรรมอันสูงส่งละเอียดสุขุมคัมภีรภาพ เป็นประโยชน์แก่พุทธบริษัทอย่างยอดเยี่ยม เป็นมรดกชิ้นเอกเป็นอมตมรรคอันจะหาซื้อที่ไหนไม่ได้ในโลกนี้ มีอยู่ในพระพุทธศาสนาเท่านั้น องค์สมเด็จพระบรมศาสดาได้ทรงประทานไว้ ให้พุทธบริษัทได้ประพฤติปฏิบัติตาม เป็นจริยธรรมขั้นสูงสุด เป็นยอดของจริยธรรมบรรดามีในโลก เพราะกำจัดอนุสัยกิเลสได้เป็นสมุจเฉทประหาน มีพระนฤพานเป็นยอดปรารถนา

คำว่า จริยศึกษา หมายถึงการศึกษาให้เข้าใจดีในจริยธรรม ๕ ประการนี้ น้อมนำไปประพฤติปฏิบัติตาม จะเกิดประโยชน์โสตถิผลอันดีงามแก่ตน ครอบครัว ประเทศชาติ ศาสนา เป็นอย่างดียิ่ง

ถ. ข้อที่ว่า มารดาบิดาเป็นอาหุเนยยบุคคลของลูก คือ เป็นพระของลูกนั้น หมายความว่าอย่างไร ขอฟังอธิบาย ?

ต. หมายความว่า มารดา บิดา เป็นผู้ควรแก่การบูชา ควรแก่การกราบไหว้ ควรแก่การเคารพนับถืออย่างสูงของลูก เพราะฉะนั้น ท่านจึงเป็นผู้สมควรรับไทยธรรม คือ ปัจจัย ๔ ได้แก่อาหาร เครื่องนุ่งห่ม ที่อยู่อาศัย ยาแก้ไข้ ของลูก เหมือนกันกับพระภิกษุสงฆ์ สมควรรับจตุปัจจัยไทยธรรมของชาวบ้านฉะนั้น ข้อนี้มีวัตถุนิทานเป็นเครื่องสาธกยกมาเป็นตัวอย่างดังต่อไปนี้ คือ

ในอดีตกาล มีทายกคนหนึ่งนอนเจ็บอยู่ที่บ้าน ลูกเอากล้วยมาบ่ม ครั้นสุกแล้วก็ใส่ถาดไปถวายพระที่วัด พระท่านบอกว่าให้นำกลับไปถวายพระอยู่ที่บ้านก่อนบุตรก็นำกล้วยกลับมาที่บ้านแต่ไม่พบพระสักองค์ จึงนำกลับไปถวายพระที่วัดอีก พระท่านก็บอกมาอีกโดยทำนองนี้ถึง ๓ ครั้ง ครั้งสุดท้ายจึงตัดสินใจเอากล้วยไปให้พ่อที่นอนป่วยอยู่นั้นแล้วนำกลับไปถวายพระที่วัด พระจึงได้รับกล้วยนั้นไว้ ลูกจึงได้ทราบว่า พ่อนี้เป็นพระของลูกดุจพระองค์หนึ่ง เป็นเหตุให้ลูกได้เพิ่มความเคารพคารวะระลึกถึงพระคุณของมารดาบิดาเพิ่มขึ้นอีกเป็นร้อยเท่าพันทวี ตั้งอกตั้งใจปรนนิบัติอุปฐากมารดาบิดาของตนดุจพระภิกษุสงฆ์ผู้ทรงศีลจนตลอดชีวิต ครั้นดับจิตแล้วก็ได้ไปบังเกิดในสวรรค์

นิทานเรื่องนี้สอนให้รู้ว่า มารดาบิดาเป็นพระของลูก ท่านเป็นผู้ควรแก่การเคารพบูชาสักการะของลูกดุจพระฉะนั้น เพราะเหตุนั้น มารดาบิดา องค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าจึงได้ตรัสว่า เป็นอาหุเนยยบุคคลของลูก

สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้ตรัสไว้ในพระไตรปิฎก เล่มที่ ๒๐ หน้าที่ ๑๖๘ ว่า

"พฺรหฺมาติ ภิกฺขเว มาตาปิตูนเมตํ อธิวจนํ ปุพฺพเทวาติ ปุพฺพาจริยาติ อาหุเนยฺยาติ ภิกฺขเว มาตาปิตูนเมตํ อธิวจนํ" เป็นต้น ความว่า

ดูกรภิกษุทั้งหลาย คำว่า พรหม นั้นเป็นชื่อของมารดาบิดา คำว่า บุพพเทวดา คำว่า บุพพาจารย์และคำว่า อาหุเนยยบุคคล นั้นเป็นชื่อของมารดาบิดาเพราะเหตุไร ? เพราะท่านเป็นผู้มีอุปการะ มีบุญคุณต่อลูกมาก เป็นผู้บำรุงเลี้ยงลูก และแสดงโลกนี้แก่ลูกดังนี้

ถ. ข้อที่ว่า มารดาบิดา เป็นผู้อนุเคราะห์ลูกนั้นหมายความว่าอย่างไร ?

ต. หมายความว่า ท่านยอมฆ่าสัตว์ตัดชีวิตของสัตว์เหล่าอื่นมีปลา กบ เขียด เป็นต้นบ้าง สละทรัพย์สมบัติพัสดุอย่างใดอย่างหนึ่งของตนเพื่อเลี้ยงดูบุตร และเพื่อประคับประคองป้องกันรักษาบุตรของตนไว้ให้มีอายุยืนยาวนาน ให้มีสรีระร่างกายแข็งแรงให้มีกำลังกายกำลังใจอันเข้มแข็ง เหตุนั้นท่านจึงได้ชื่อว่า เป็นผู้อนุเคราะห์ลูก

ถ. พระคุณของมารดาบิดานั้น มีมากมายเหลือที่จะนับจะประมาณได้ แต่เมื่อจะกล่าวโดยย่อ ๆ พอเหมาะแก่ผู้มีสติปัญญาน้อยจะได้จำไว้แล้วน้อมนำไปปฏิบัติตามจะดีไหม ถ้ามี ๆ เท่าไร อะไรบ้าง ?

ต. เมื่อจะกล่าวโดยย่อ ๆ ก็มีอยู่ คือ พระพุทธองค์ได้ทรงแสดงไว้ในสิงคาโลวาทสูตร พระไตรปิฎก เล่มที่ ๑๑ หน้าที่ ๒๐๓ มีอยู่ ๕ ประการ ดังนี้ :–

๑. ปาปา นิวาเรนฺติ ห้ามบุตรจากความชั่ว

๒. กลฺยาเณ นิเวเสนฺติ ให้บุตรตั้งอยู่ในความดี

๓. สิปฺปํ สิกฺขาเปนฺติ ให้บุตรศึกษาศิลปวิทยา

๔. ปฏิรูเปน ทาเรน สํโยเชนฺติ หาภรรยาที่สมควรให้

๕. สมเย ทายชฺชํ นิยฺยาเทนฺติ มอบทรัพย์ให้ในสมัย

ถ. แต่ละข้อมีอธิบายเป็นประการใดบ้าง ขอฟัง ?

ต. ได้, โปรดตั้งใจฟัง มีอธิบายดังนี้ คือ

ข้อที่ ๑ ห้ามบุตรจากความชั่ว อธิบายว่า มารดาบิดานั้นต้องคอยเอาใจใส่ดูแลบุตรอยู่เสมอ เมื่อรู้เห็นว่าบุตรจะทำความชั่วต้องรีบห้ามปรามโดยเร็ว อย่าปล่อยให้ทำลง ถ้าบุตรทำเสียก่อนเมื่อรู้แล้วต้องแนะนำพร่ำสอน หรือลงโทษตามสมควรแก่ความผิด พอจะว่ากล่าวสั่งสอนโดยดี ก็ว่ากล่าวสั่งสอน พอจะดุด่าเฆี่ยนตี ก็ดุด่าเฆี่ยนตี ถ้าไม่ทำอย่างนี้ เรียกว่าไม่รักบุตรธรรมดา การรักบุตร จะต้องชมเวลาบุตรทำความดี ตำหนิเวลาบุตรทำความชั่ว ความชั่วในที่นี้ได้แก่ ทุจริต ๑๐ ประการ มีการฆ่าสัตว์ ลักทรัพย์ เป็นต้น

วิธีที่จะห้ามนั้น ต้องห้าม ต้องฝึกไปตั้งแต่เด็ก ๆ โบราณท่านสอนไว้ว่า วิธีอบรมลูกนั้นมีอยู่ ๓ ประการ คือ แม่น้ำ ต้นยอ กอไผ่ อธิบายว่า แม่น้ำนั้น หมายความว่า ถ้าลูกทำผิดครั้งแรกให้เตือนดี ๆ ชี้เหตุผลชี้บาปบุญคุณโทษให้เข้าใจก่อน ถ้าทำผิดอีกครั้งที่ ๒–๓ ก็เช่นเดียวกัน พอครั้งที่ ๔ ลองยอดู ชมดูในทางดี พอครั้งต่อไปใช้แม่น้ำและต้นยอไม่ไหวแล้วต้องใช้กอไผ่คือเอาไม้เรียวหวดลงไป เฆี่ยนลงไป อย่าให้บุตรมีนิสัยชั่วติดตัวไป สมตามนัยแห่งภาษิตว่า

"รักบุตรสุดเสน่ห์เอื้อ เอาใจ
ปางผิดบ่แสดงภัย โทษให้
เยี่ยงนี้ก็นับใน ฐานเกลียด บุตรแฮ
ผิวรักควรคร้าม ผิดต้องตีสอน" ดังนี้

ข้อที่ ๒ ให้บุตรตั้งอยู่ในความดี อธิบายว่าความดีนั้นมีอยู่ ๓ ขั้น คือ ดีขั้นต้น ๑ ดีขั้นกลาง ๑ ดีขั้นสูงสุด ๑

๑. ความดีขั้นต้น ได้แก่ความดีในโลกนี้ เช่นความเป็นคนมีน้ำใจเอื้ออารีต่อเพื่อน เคารพเกรงกลัวต่อมารดาบิดา เป็นคนว่านอนสอนง่าย ไม่ดื้อดึง เป็นคนขยัน เป็นคนรู้จักเก็บรักษาทรัพย์สมบัติ เป็นคนรู้จักคบเพื่อน คือเลือกคบแต่คนดี และรู้จักเลี้ยงชีวิตแต่พอดี พอเหมาะพอควรกับทรัพย์สมบัติของตน คือรู้จักประหยัดมัธยัสถ์

๒. ความดีขั้นกลาง ได้แก่ความเป็นคนมีศรัทธาเชื่อบาป บุญ คุณ โทษ ประโยชน์ มิใช่ประโยชน์ เป็นคนมีศีล คือรักษากายวาจาให้เรียบร้อย เฉพาะอย่างยิ่งศีล ๕ ต้องมั่นอยู่เป็นนิตย์ เป็นคนรู้จักบริจาคทำบุญทำทานหัดนิสัยสันดานให้เป็นคนดีในทางศาสนาเป็นนักเสียสละแต่เล็กแต่น้อย และเป็นคนมีปัญญาในทางคดีโลก ทางคดีธรรมพอสมควร ตลอดจนรู้จักไหว้พระสวดมนต์ ฟังธรรม นั่งเจริญสมถกรรมฐาน

๓. ความดีขั้นสูงสุด ได้แก่ความเป็นผู้ไม่ประมาทฉลาดในการไหว้พระสวดมนต์ เจริญวิปัสสนากรรมฐาน

มารดาบิดาต้องฝึกฝนอบรมบุตรของตนให้ตั้งอยู่ในความดีทั้ง ๓ ขั้นนี้ บุตรจึงจะเป็นหัวแก้วหัวแหวนดังความมุ่งมาตรปรารถนาของมารดาบิดาได้

ข้อ ๓ ให้บุตรศึกษาศิลปวิทยา ได้แก่ให้บุตรได้เล่าเรียนวิชาความรู้ทางโลกตามสมควรแก่กาลสมัยและให้ได้ศึกษาเล่าเรียนความรู้ในทางธรรมอีกด้วย เพราะถ้ามีแต่โลกขาดธรรม จะเป็นเหมือนคนหัวโตขาลีบ ยืนไม่อยู่คือปกครองตัวไม่ได้ เพราะไม่มีหลักยึด ไม่มีที่พึ่ง ดังนั้นในขณะที่กำลังศึกษาศิลปวิชาในทางโลกอยู่ มารดาบิดาต้องฉลาดหาโอกาสให้ลูกได้บวชเป็นสามเณรในระหว่างโรงเรียนปิดเทอม จะได้รู้ขนบธรรมเนียมมรรยาทอันดีงามของพระภิกษุสามเณร ตลอดจนให้เด็กได้มีโอกาสเจริญวิปัสสนา-

กรรมฐาน ถ้ามารดาบิดาเข้าใจอบรมลูก นำลูกให้ถูกทางอย่างนี้ เราจะได้พลเมืองดีอย่างน่าภาคภูมิใจมากทีเดียว เพราะศีลธรรม วัฒนธรรม เข้าไปจับมั่นอยู่ในนิสัยสันดานตั้งแต่เล็กแต่น้อยจนกระทั่งถึงเป็นผู้ใหญ่เป็นพ่อคนแม่คน เมื่อพ่อพิมพ์แม่พิมพ์ดี หน่อดีพืชดีอย่างนี้ ลูก หลาน เหลน โหลน หลอน ก็จะได้สืบพันธุ์อันดีเป็นแน่นอน

ข้อที่ ๔ หาภรรยาที่สมควรให้ อธิบายว่า ถ้าเป็นลูกผู้ชาย มารดาบิดาต้องคอยสอดส่องหาสตรีที่ดีด้วยตระกูลความรู้ ความประพฤติ รูปร่าง ลักษณะ สมควรที่จะเป็นแม่เรือนที่ดีได้ สมกับตำราของโบราณว่า "รูปสวย รวยทรัพย์ นับวิชา มรรยาทชาติผู้ดี มีศีลธรรม" ดังนี้ต้องให้เป็นผู้หญิงแท้ รู้จักเรือน ๓ น้ำ ๔ ไม่ใช่เป็นแม่ผู้ยังแม่กระชังก้นรั่ว แม่ตูดตะกั่ว แม่ขนครัวลงล่าง แม่ย่างม้าเหาะ แม่ซุกหัวต่างขอนแม่นอนลาดฟาด หรือเป็นแม่ลิง แม่เลง อย่างโบราณท่านว่าไว้

ถ้าเป็นลูกผู้หญิงก็เหมือนกัน แปลกแต่มารดาบิดาไม่ต้องแสวงหา เพียงแต่เลือกดูผู้ที่จะมาติดต่อกับธิดาของตนเมื่อเห็นสมควรว่าเป็นพ่อผู้ชายแท้ไม่ใช่พ่อผู้แช่ พ่อผู้เชือนหรือพ่อผู้ชุ่ย ก็ยกให้ เมื่อไม่เห็นสมควรก็บอกปฏิเสธไป ดังนี้เป็นต้น

แต่สมัยใหม่นี้ โดยมากบุตรธิดาเป็นผู้เลือกเอาเองแต่จะอย่างไรก็ตาม จำเป็นอยู่เองที่จะพึ่งมารดาบิดาตามลัทธิประเพณีของไทยอยู่นั่นเอง

ข้อที่ ๕ มอบทรัพย์ให้ในสมัย อธิบายว่า สมัยนั้นมี ๔ อย่าง คือ ปฐมสมัย ๑ มัชฌิมสมัย ๑ ปัจฉิมสมัย ๑ สมัยพิเศษ ๑

๑. ปฐมสมัย ได้แก่สมัยเป็นเด็ก มารดาบิดาต้องให้อาหาร เครื่องนุ่งห่ม ค่าเล่าเรียน ยาแก้ไข้ เป็นต้น จนกว่าลูกจะเรียนจบ มีการงานเป็นหลักฐาน

๒. มัชฌิมสมัย ได้แก่สมัยตั้งตัว คือ ตอนแต่งงานเพื่อเป็นฝั่งเป็นฝา เป็นพ่อบ้านแม่เรือน สร้างฐานะของตัวต่อไป

๓. ปัจฉิมสมัย ได้แก่สมัยตอนปลาย ตอนหลัง ๆ ตอนนี้ควรให้อริยทรัพย์ให้มาก แนะนำให้รู้จักเข้าวัดฟังธรรม ปฏิบัติธรรม เจริญกรรมฐานเป็นพิเศษ

๔. สมัยพิเศษ ได้แก่เวลาตัดจุก วันเกิด เจ็บหนักเป็นต้น เพื่อให้บุตรได้ทำบุญ

สรุปความว่า มารดาบิดาเป็นผู้มีบุญคุณต่อลูกมาก เมื่อย่อลงมาให้จำง่าย ๆ มีอยู่ ๕ อย่าง คือ ห้ามไม่ให้ทำความชั่ว ให้ตั้งอยู่ในความดี ให้ศึกษาศิลปวิทยา หาสามีภรรยา ที่สมควรให้ มอบทรัพย์ให้ในสมัย

ถ. โบราณได้เปรียบพระคุณของมารดาบิดาไว้อย่างไรบ้าง ?

ต. ได้เปรียบไว้ดังนี้ คือ จะเอาท้องฟ้ามาเป็นกระดาษสำหรับจดบันทึกพระคุณของมารดาบิดา เอาแผ่นดินมาเป็นหมึก เอาน้ำในมหาสมุทรมาเป็นน้ำละลายหมึก และเอาภูเขาสิเนรุราชมาเป็นปากกาเขียนก็ไม่สามารถจะจดบันทึกพระคุณของมารดาบิดาให้หมดได้

แม้ในมาตาปิตุคุณสูตร พระพุทธองค์ก็ได้ทรงแสดงไว้ว่า "ลูกจะให้แม่นั่งบนบ่าขวา ให้พ่อนั่งบนบ่าซ้ายถ่ายอุจจาระปัสสาวะรดลงไปบนบ่าลูก ลูกเป็นผู้เช็ดให้หาอาหารมาป้อนให้ จนกระทั่งท่านตาย หรือจนกระทั่งลูกตายไป ลูกก็ไม่สามารถจะตอบแทนบุญคุณค่าข้าวป้อนน้ำนมของท่านได้

ถ. เมื่อมารดาบิดาเป็นผู้มีพระคุณต่อลูกมาถึงขนาดนี้ ลูกจะมีวิธีตอบแทนบุญคุณท่านได้โดยวิธีใดบ้าง ?

ต. การตอบแทนพระคุณของท่านนั้น ลูกพึงปฏิบัติเป็น ๒ ประการ คือ ตอบแทนภายนอก ๑ ตอบแทนภายใน ๑

ก. ตอบแทนภายนอก แบ่งออกเป็น ๕ อย่าง คือ

๑. นอบน้อมด้วยกายแสดงความเคารพด้วยวาจา

๒. สักการะด้วยข้าวต้ม ข้าวสวย เครื่องดื่ม เสื้อผ้า ที่อยู่ที่อาศัย เครื่องอบ เช่น น้ำอบ น้ำหอม น้ำร้อน น้ำเย็น ล้างเท้า นวด ทาน้ำมันเป็นต้น

๓. ปรนนิบัติอุปฐากด้วยหยูกยาในยามไม่สบาย

๔. ท่านได้เลี้ยงเรามาแล้วเลี้ยงท่านตอบ

๕. ทำกิจการงานของท่าน

ข. ตอบแทนภายใน แบ่งออกเป็น ๘ อย่าง คือ :–

๑. ดำรงวงศ์ตระกูล

๒. ประพฤติตนให้สมควรที่จะรับทรัพย์มรดก ได้แก่เว้นจากกรรมกิเลส ๔ และเว้นจากอบายมุข ๖

๓. รักษาน้ำใจท่านให้ดีที่สุดเท่าที่จะทำได้

๔. ชักนำท่านให้ได้ตั้งอยู่ในศรัทธา

๕. ชักนำท่านให้ได้ตั้งอยู่ในศีล

๖. ชักนำท่านให้ได้ฟังธรรม

๗. ชักนำท่านให้ได้เจริญสมถะ และวิปัสสนากรรมฐาน

๘. เมื่อท่านล่วงลับไปแล้วทำบุญอุทิศให้ท่าน

ถ. ในการตอบแทนทั้ง ๘ ข้อนี้ ข้อไหนสำคัญมากเพราะเหตุไร ?

ต. สำคัญมากทุกข้อ แต่ที่สำคัญที่สุด ได้แก่ข้อที่ ๗ เพราะข้อนี้ลูกทำการตอบแทนได้ยากมาก ถ้าลูกคนใดทำได้ลูกคนนั้นนับว่าได้ตอบแทนบุญคุณของมารดาบิดาชั้นดีเลิศแท้ พระพุทธองค์ทรงพระประสงค์เอาข้อนี้เป็นสำคัญ เพราะป้องกันภัยในอบายภูมิให้แก่ท่านได้

ถ. การตอบแทนบุญคุณของมารดาบิดา ตามที่พระพุทธองค์ได้ทรงแสดงไว้ในพระไตรปิฎกนั้น มีใจความเป็นอย่างไรบ้าง ?

ต. ในทุกนิบาตอังคุตตรนิกาย มาตาปิตุคุณสูตร พระพุทธองค์ทรงแสดงไว้ ใจความว่า

ดูกรภิกษุทั้งหลาย เราไม่กล่าวว่าเป็นการกระทำตอบแทนได้ง่ายแก่ท่านทั้งสอง คือ มารดาบิดา บุตรพึงประคับประคองมารดาด้วยบ่าข้างขวา พึงประคับประคองบิดาด้วยบ่าข้างซ้าย ลูกมีอายุเป็นอยู่ตั้ง ๑๐๐ ปี และพึงทำการปรนนิบัติอุปฐากด้วยการอบกลิ่นหอม การนวด การให้อาบ การดัด มารดาบิดาพึงถ่ายอุจจาระปัสสาวะรดบนบ่าทั้งสองนั้น ดูกรภิกษุทั้งหลาย ลูกจะปรนนิบัติถึงเพียงนั้น ก็ยังไม่เป็นอันลูกทำการตอบแทนแล้วแก่มารดาบิดานั้นเลย ดูกรภิกษุทั้งหลาย ถึงแม้ว่าบุตรจะสถาปนามารดา

บิดาไว้ในราชสมบัติ ให้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิเสวยราชสมบัติมีรัตนะ ๗ ประการตั้งมากมาย ถึงอย่างนั้นก็ไม่เป็นอันบุตรกระทำการตอบแทนแล้วแก่ท่านทั้งสองนั้น ข้อนั้นเป็นเพราะเหตุไร ? เป็นเพราะท่านมีอุปการะต่อบุตรมากได้บำรุงเลี้ยงดูแสดงโลกนี้ให้แก่บุตรทั้งหลาย

การตอบแทนที่ประเสริฐที่สุด

ดูกรภิกษุทั้งหลาย บุตรใดยังมารดาบิดาผู้ไม่มีศรัทธาให้ตั้งอยู่ในศรัทธา ผู้ไม่มีศีลให้ตั้งอยู่ในศีล ผู้ตระหนี่ให้ตั้งอยู่ในการบริจาคทาน ผู้ไม่มีปัญญาให้ตั้งอยู่ในปัญญา ข้อนี้หมายเอาภาวนามยปัญญา คือการเจริญวิปัสสนากรรมฐานจนได้บรรลุมรรค ผล นิพพาน ด้วยเหตุเพียงเท่านี้ ชื่อว่าบุตรได้ทำการตอบแทนบุญคุณของมารดาบิดาอย่างสูงที่สุด ดังนี้

แม้การปรนนิบัติด้วยเครื่องสักการบูชา การกราบไหว้เคารพ ยำเกรง อ่อนน้อมสัมมาคารวะเป็นอันดี ก็ชื่อว่าเป็นการปรนนิบัติบำรุงมารดาบิดาเหมือนกัน สมด้วยพระธรรมเทศนาที่องค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้ตรัสไว้ในสพรหมกสูตรว่า

ตสฺมา หิ เน นมสฺเสยฺย สกฺกเรยฺย จ ปณฺฑิโต
อนฺเนน อโถ ปาเนน วตฺเถน สยเนน จ
อุจฺฉาทเนน นหาปเนน ปาทานํ โธวเนน จ

เพราะเหตุดังที่กล่าวมานั้น ลูกที่ฉลาด พึงนมัสการ และสักการบูชามารดาบิดานั้น ด้วยข้าว น้ำ ผ้า ที่นอน การอบกลิ่น คือทำให้มีกลิ่นหอม ไล้ทาด้วยของหอม การให้อาบน้ำและการล้างเท้า

อธิบาย

ลูกพึงไปสู่ที่บำรุงทุกเช้าเย็น นอบน้อมกราบไหว้โดยทำในใจว่า "สองท่านนี้เป็นบุญเขตอันยอดเยี่ยมของเรา" พึงต้อนรับด้วยเครื่องสักการบูชา จัดข้าวยาคู ภัตร ของ เคี้ยว ของดื่ม ๘ อย่าง หรือ ๑๖ อย่าง จัดผ้านุ่ง ผ้าห่ม เตียง ตั่ง และไล้ทาด้วยของหอม ถึงหน้าหนาวต้มน้ำอุ่นให้อาบ ถึงหน้าร้อนจัดหาน้ำเย็นให้อาบ ล้างเท้า

ด้วยน้ำร้อนน้ำอุ่น ทาด้วยน้ำมัน บีบนวดตามอวัยวะร่างกาย ฝ่ามือ เท้า เป็นต้น เพื่อบรรเทาความเมื่อยขบให้ท่านได้พักผ่อนนอนสบาย

ถ้าเป็นพระพึงบำรุงมารดาบิดาด้วยเครื่องสักการอย่างเดียว เพราะโทษในการบำรุงนี้ไม่มีเลย ในอรรถกถาท่านกล่าวไว้ว่า ถ้าภิกษุนำโยมแม่ไปวัดปรนนิบัติได้ทุกอย่าง แต่อย่าถูกต้อง พึงให้ของเคี้ยว ของบริโภคทุกสิ่ง ทุกอย่างด้วยมือของตนเอง ส่วนโยมพ่อนั้น ภิกษุพึงทำกิจทั้งหลายมีการให้อาบน้ำ การนวด เป็นต้น ดุจสามเณรปรนนิบัติพระฉะนั้น

มารดาบิดาเป็นพระเจ้าแผ่นดิน เป็นพระราชินีดำรงอยู่ในราชสมบัติ ภิกษุก็ต้องทำการตอบแทนเช่นกัน ภิกษุจะเอาปัจจัย ๔ ให้แก่มารดาบิดาของตน ก็ไม่เป็นการทำศรัทธาไทยให้ตกไป ข้อนี้สมด้วยบาลีในจัมมขันธกะว่า ก็สมัยนั้น ภิกษุรูปหนึ่งมีจีวรเป็นจำนวนมาก เธอประสงค์จะให้จีวรนั้นแก่มารดาบิดาจึงบอกความประสงค์แก่ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุทั้งหลายทราบความนั้นแล้ว จึงได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์ทรงอนุญาตว่า "ดูกรภิกษุทั้งหลาย เมื่อภิกษุให้สิ่งของ ๆ ตนแก่มารดาบิดาเราจะพึงว่าอะไร เราอนุญาตให้ภิกษุให้สิ่งของ ๆ ตนแก่มารดาบิดา" ดังนี้

สรุปใจความว่า การตอบแทนบุญคุณของมารดาบิดานั้น โดยย่อมีอยู่ ๖ อย่าง คือ

๑. ท่านได้เลี้ยงมาแล้วเลี้ยงท่านตอบ

๒. ทำกิจการงานของท่าน

๓. ดำรงวงศ์สกุล

๔. ประพฤติตนให้เป็นคนควรรับทรัพย์มรดก

๕. แนะนำให้ท่านได้ทำบุญทำทาน สมาทานศีลฟังธรรม เจริญสมถกรรมฐานและเจริญวิปัสสนากรรมฐานจนได้ดวงตาเห็นธรรม นำตนให้พ้นทุกข์ประสบสุขอันไพบูลย์ และ

๖. เมื่อท่านล่วงลับไปแล้วทำบุญอุทิศให้ท่าน

เมื่อจะกล่าวโดยย่อที่สุด มีเพียง ๒ อย่างเท่านั้นคือ ตอบแทนพระคุณท่านด้วยอามิส ๑ ด้วยธรรม ๑

ถ. ลูกมีกี่ประเภทได้แก่ลูกเช่นไรบ้าง และลูกเช่นไรที่พ่อแม่ต้องการมากที่สุด?

ต. มีอยู่ ๔ ประเภทก็มี มี ๓ ประเภทก็มี ลูก ๔ ประเภทนั้น คือ ลูก ลอก เลิก ลาก

๑. ลูก ได้แก่ลูกที่ประพฤติตนเป็นคนดีเชื่อถ้อยฟังคำของมารดาบิดา เป็นผู้ว่านอนสอนง่าย เลี้ยงมารดาบิดา ประพฤติตนเป็นคนดี มีศีลธรรมดี สร้างตัวได้ดี ช่วยทำกิจการงานของมารดาบิดา ปกครองมรดกของมารดาบิดาให้ดี รักษาวงศ์สกุลได้ดี ชักนำมารดาบิดาให้ได้ทำทาน รักษาศีล ฟังธรรม เจริญสมถะ และวิปัสสนา อย่างนี้เรียกว่า "ลูก" คือลูกแท้ลูกหัวแก้วหัวแหวนของมารดาบิดาจริง ๆ

๒. ลอก ได้แก่ลูกที่ว่ายากสอนยาก มีแต่เที่ยว มีแต่เล่น การงานไม่เอาถ่าน การศึกษาไม่ได้เรื่อง ความประพฤติก็ไม่ดี มีหนี้สินติดตัวเป็นก่ายกอง มีเงินทองเท่าไรก็ไม่เหลือ รับไปเท่าไรไม่มีหวังจะกลับมา มีแต่จะผลาญให้ฉิบหายล่มจมไปถ่ายเดียว ไม่รู้จักสร้างตัวมัวเมาประมาท มั่วสุมอยู่กับอบายมุขทั้ง ๖ คือ ดื่มน้ำเมา เที่ยวกลางคืน เที่ยวดูการเล่น เล่นการพนัน คบคนชั่วเป็นมิตร เกียจคร้านทำการงาน ลูกอย่างนี้เรียกว่า "ลอก" คือลอกทรัพย์สมบัติมารดาบิดา มีนา สวน ช้าง ม้า วัว ควาย ก็นำไปจำลองจำนำหมด เพิ่มแต่ความเสื่อม เพิ่มแต่ความเดือดร้อนให้แก่ตัวเองและมารดาบิดาญาติมิตร

๓. เลิก ได้แก่ลูกที่ไม่เอาถ่าน การงานจับจด ไม่เป็นหลักฐาน เที่ยวมาขอแต่เงินทองมารดาบิดา เลี้ยงตัวไม่คุ้ม เลี้ยงครอบครัวไม่คุ้ม พริกก็ขอ เกลือก็ขอ อะไร ๆ ก็ขอแต่กับมารดาบิดา เมื่อมารดาบิดาไม่มีให้ก็โกรธ แนะนำพร่ำสอนก็โกรธ บางคนหอบข้าวของหนีไปอยู่กับคนอื่น บางคนถึงกับหนีไปกินยาตาย หนีไปผูกคอตาย บางคนวิ่งตามผู้ชายไปก็มี ไปแย่งเอาลูกเอาผัวเขาก็มี ไม่กล้ามาเหยียบบ้านมารดาบิดา ลูกชนิดนี้แหละท่านเรียกว่า เลิก

๔. ลาก ได้แก่ลูกที่ประพฤติตนเป็นคนไม่ดี เช่นเป็นโจรผู้ร้าย เที่ยวลักเที่ยวปล้น เที่ยวซุกซ่อนต่าง ๆ นานาถูกเจ้าหน้าที่จับได้ต้องขึ้นศาล มารดาบิดาวงศาคณาญาติพลอยเน่าพลอยเหม็นไปด้วย เสียวงศ์สกุล

อีกประการหนึ่ง ได้แก่ลูกที่แย่งมรดกของมารดาบิดาแย่งสวน แย่งนา แย่งทรัพย์สมบัติของมารดาบิดาของพี่ ๆ น้อง ๆ ฟ้องร้องกันถึงโรงถึงศาล ลูกชนิดนี้ท่านเรียกว่า ลาก คือ ลากมารดาบิดา ลากพี่น้องญาติมิตรขึ้นโรงพักขึ้นศาล เป็นลูกไม่ดีแท้

ถ. ในลูก ๔ ประเภทนี้ ลูกประเภทไหนเป็นลูกดีแท้ควรแก่การยกย่องสรรเสริญของนักปราชญ์ เพราะเหตุไร ?

ต. ลูกประเภทที่ ๑ เพราะเป็นลูกกตัญญูกตเวที รู้จักพระคุณของมารดาบิดา และรู้จักทำการตอบแทนเป็นลูกหัวแก้วหัวแหวนของมารดาบิดา เพียบพร้อมไปด้วยองค์คุณของลูกจริง ๆ ลูกประเภทนี้หาได้ยากมาก มารดาบิดาต้องการเป็นนัมเบอร์หนึ่ง ถ้าใครมีลูกอย่างนี้ดียิ่งกว่าถูกลอตเตอรี่รางวัลที่ ๑ ทีเดียว

ส่วน ลอก เลิก ลาก นั้นมารดาบิดาไม่ปรารถนาเลย ทุกภพทุกชาติ เป็นลูกอัปรีย์จัญไร ไร้วาสนาพาให้มารดาบิดาล่มจมเดือดร้อน ดังนั้น ท่านจึงไม่ต้องการ

ถ. ลูก ๔ ประเภทเท่าที่แสดงมานี้ก็พอเข้าใจดีแล้วแต่อยากทราบลูก ๓ ประเภทต่อไป ?

ต. ลูก ๓ ประเภทนั้น คือ :—

๑. อภิชาตลูก ลูกยิ่งกว่ามารดาบิดา

๒. อนุชาตลูก ลูกเสมอมารดาบิดา

๓. อวชาตลูก ลูกต่ำกว่ามารดาบิดา

องค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้ตรัสไว้ในพระไตรปิฎกว่า

"ตโย เม ภิกฺขเว ปุตฺตา สนฺโต สํวิชฺชมานา โลกสฺมึ อภิชาโต อนุชาโต อวชาโต" เป็นต้น ความว่า ภิกษุทั้งหลาย บุตรในโลกนี้มีปรากฏอยู่ ๓ จำพวก คือ อภิชาตลูก อนุชาตลูก อวชาตลูก

๑. ดูกรภิกษุทั้งหลาย อภิชาตลูกเป็นอย่างไรเล่า ภิกษุทั้งหลาย มารดาบิดาของบุตรใดในโลกนี้ ไม่ถึงพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ เป็นที่พึ่งที่ระลึกไม่งดเว้นจากปาณาติบาต อทินนาทานกาเมสุมิจฉาจารมุสาวาท และไม่งดเว้นจากการดื่มน้ำเมา คือสุราเมรัยอันเป็นที่ตั้งแห่งความประมาทเป็นผู้ทุศีล มีธรรมอันลามก ส่วนลูกของเขาเป็นผู้ถึงพระรัตนตรัยเป็นที่พึ่งที่ระลึก ตั้งมั่นอยู่ในศีล ๕ เป็นธรรมอันดีงาม ดูกรภิกษุทั้งหลาย นี้แหละเรียกว่า "อภิชาตลูก"

๒. ดูกรภิกษุทั้งหลาย อนุชาตลูกเป็นไฉนเล่า? ดูกรภิกษุทั้งหลาย มารดาบิดาของบุตรในโลกนี้ ถึงพระรัตนตรัยเป็นที่พึ่งที่ระลึก มีศีล มีกัลยาณธรรมและลูกของเขาก็เป็นผู้เข้าถึงพระรัตนตรัยมีพระรัตนตรัยเป็นที่พึ่งที่ระลึก มีศีล ๕ เป็นนิจศีล มีกัลยาณ-ธรรม ดูกรภิกษุทั้งหลายนี้แหละเรียกว่า "อนุชาตลูก"

๓. ดูกรภิกษุทั้งหลาย อวชาตลูกเป็นไฉนเล่า? ดูกรภิกษุทั้งหลาย มารดาบิดาของบุตรในโลกนี้ เป็นผู้ถึงพระรัตนตรัยเป็นที่พึ่งที่ระลึก มีศีล ๕ เป็นนิจศีล มีกัลยาณธรรม ส่วนลูกของเขาไม่ถึงพระรัตนตรัยเป็นที่พึ่งที่ระลึก เป็นคนทุศีล มีธรรมอันลามก ดูกร-ภิกษุทั้งหลาย นี้แหละเรียกว่า "อวชาตลูก"

ดูกรภิกษุทั้งหลาย ลูก ๓ จำพวกเหล่านี้แลมีอยู่ในโลก แล้วพระพุทธองค์ได้ตรัสเป็นบาทพระคาถาต่อไปว่า

อภิชาตํ อนุชาตํ ปุตฺตมิจฺฉนฺติ ปณฺฑิตา
อวชาตํ น อิจฺฉนฺติ โย โหติ กุลคนฺธโน
เอเต โข ปุตฺตา โลกสฺมึ เย ภวนฺติ อุปาสกา
สทฺธาสีเลน สมฺปนฺนา วทญฺญู วีตมจฺฉรา
จนฺโทวพฺภฆนา มุตฺโต ปริสาสุ วิโรจเร.

บัณฑิตทั้งหลาย ย่อมปรารถนาอภิชาตลูกและอนุชาตลูก แต่ไม่ปรารถนาอวชาต-ลูก เพราะเป็นผู้ตัดสกุล ลูกทั้ง ๓ จำพวกเหล่านี้มีอยู่พร้อมในโลก ลูกเหล่าใดเป็นอุบาสก มีศรัทธา มีศีล รู้ถ้อยคำของยาจก ปราศจากความตระหนี่ ลูกเหล่านั้นย่อมไพโรจน์ในบริษัททั้งหลาย เหมือนกันกับพระจันทร์พ้นจากก้อนเมฆรุ่งเรืองอยู่ฉะนั้น

ถ. ลูกอกตัญญู มีลักษณะเป็นอย่างไร ให้โทษอย่างไร ยกตัวอย่างประกอบอธิบาย?

ต. ลูกที่ไม่ตั้งอยู่ในคุณธรรม ๖ ประการคือ หรือ ๑๓ ประการ ดังที่ได้บรรยายมาแล้วนั้น เป็นลักษณะของลูกอกตัญญู คือ ลูกไม่รู้จักบุญคุณของผู้มีพระคุณ และไม่รู้จักตอบแทนพระคุณของมารดาบิดา

โทษของความอกตัญญูนั้น มีมากมายหลายประการทั้งภพนี้และภพหน้า จะยกมาพอเป็นตัวอย่าง คือ–

๑. ทำให้เป็นคนยากจนค่นแค้น
๒. เสียชื่อเสียง
๓. ถูกติฉินนินทา
๔. ทำมาค้าขายไม่ขึ้น
๕. มีสิ่งของเงินทองหรือทรัพย์สมบัติใด ๆ ก็ฉิบหายไปด้วยภัยต่าง ๆ เช่น ถูกไฟไหม้ ถูกน้ำท่วม ถูกโจรลัก ถูกโจรปล้น ถูกโกง ถูกริบ ถูกปรับ เป็นต้น
๖. เสื่อมจากประโยชน์ทั้ง ๓
๗. ไม่พ้นภัย ไม่พ้นทุกข์ ไม่เจริญด้วย ลาภ ยศ เป็นต้น
๘. ไม่ได้รับความยกย่องสรรเสริญ
๙. ไม่เป็นสิริมิ่งมงคลแก่ตนเอง
๑๐. เมื่อแตกตายทำลายขันธ์ ก็จะได้เสวยทุกข์ในอบายภูมิ คือ ตกนรกบ้าง เป็นเปรตบ้าง เป็นอสุรกายบ้าง เป็นสัตว์ดิรัจฉานบ้าง

ตัวอย่างประกอบอธิบาย คือ

๑. เรื่องมิตตวินทุ

ในศาสนาของพระกัสสปสัมมาสัมพุทธเจ้า ลูกชายของเศรษฐีคนหนึ่ง ชื่อมิตตวินทุ เป็นผู้ไม่มีศีล ไม่มีศรัทธา ส่วนมารดาบิดาเป็นผู้มีศีล มีศรัทธา ได้เจริญวิปัสนาจนได้เป็นพระโสดาบัน วันหนึ่งลูกชายจะไปค้าขายทางเรือแม่ห้ามไม่ให้ไป ลูกไม่ยอมฟัง แม่จับมือไว้ ลูกสลัดแม่ออก ตีแม่ให้ล้มลงแล้ววิ่งลงเรือไปยังทะเลหลวง พอครบ ๗ วัน

เรือได้หยุดนิ่งไม่เคลื่อนไหว ชาวเรือจึงจับสลากเพราะคิดว่าจักมีคนกาฬกิณีอยู่ในเรือ สลากได้ตกในมือของมิตตวินทุถึง ๓ ครั้ง ชาวเรือจึงจับเขาโยนลงน้ำทะเล เขาอาศัยแผ่นกระดานไปถึงเกาะแห่งหนึ่ง ซึ่งเป็นอุสสุทนรกมีประตู ๔ ด้าน แต่ชายคนนั้นเห็นนรกเป็นเมืองสวรรค์ที่สวยสดงดงามมาก เพราะกำลังแห่งกรรมที่ทุบตีมารดาดลบันดาลให้เขาเห็นเป็นอย่างนั้น เขาเห็นกงจักรเป็นดอกบัว เห็นเครื่องจองจำสัตว์นรกเป็นเครื่องประดับ เห็นเลือดที่ไหลออกจากร่างกายสัตว์นรกเป็นแก่นจันทร์หอม เป็นเครื่องลูบไล้ ได้ยินเสียงสัตว์นรกคร่ำครวญเป็นเสียงเพลงขับที่ไพเราะเสนาะหู เขาถูกกงจักรหมุนอยู่บนศีรษะ ทนทุกข์ทรมานอยู่สิ้นกาลช้านาน ทั้งนี้เพราะโทษที่เขาอกตัญญู และทุบตีมารดาจึงได้รับผลเช่นนั้น

นิทานเรื่องนี้สอนให้รู้ว่า ลูกอกตัญญูไม่รู้จักบุญคุณของพ่อแม่ ไม่เชื่อฟังคำของพ่อแม่เป็นต้น ย่อมจะได้รับทุกข์ทรมานทั้งชาตินี้ชาติหน้า

๒. เรื่องบุรุษปฏิบัติผิดต่อมารดาบิดามีโทษมาก

ในอดีตกาลมีชายคนหนึ่ง ถูกภรรยายุแหย่ เมาเมีย ลืมแม่ ลืมพ่อ จนตกลงปลงใจจะฆ่าพ่อแม่ของตน ซึ่งเป็นคนตาบอดทั้ง ๒ ข้าง ลูกชายที่เมาเมียจึงลวงพ่อแม่ว่าจะพาไปเยี่ยมญาติต่างบ้านต่างเมือง อัญเชิญท่านทั้งสองขึ้นเกวียนตนขับไปเองจนถึงกลางดง พอถึงกลางดงแล้ว บอกให้พ่อแม่ทราบว่า ในดงนี้มีโจรผู้ร้ายมากลูกจักลง แล้ววางเชือกไว้ในมือของพ่อแม่ส่วนตนเองลงจากเกวียนไปแล้วทำเป็นเสียงโจรดังขึ้นทุบตีพ่อแม่ของตน ท่านทั้งสองตาบอดจำลูกไม่ได้จึงคร่ำครวญเพื่อลูกของตนอย่างเดียวว่า ลูกที่รักของพ่อแม่เอ๋ย พวกโจรกำลังจะฆ่าพ่อแม่ ขอให้ลูกรักจงรีบวิ่งหนีไปให้ไกล ๆ เถิด พอลูกได้ยินคำนี้เลยหายเมาเมีย นึกถึงพระคุณของท่านได้ว่า พ่อแม่ของเรานี้ถูกเราทุบตีอยู่ก็ยังคร่ำครวญเพื่อประโยชน์แก่เราฝ่ายเดียว เราทำกรรมหยาบช้าลามกมาก ไม่สมควรแก่เราเลย เขาจึงตัดสินใจปลอบพ่อแม่ เข้ามานวดมือนวดเท้า พูดปลอบว่า คุณพ่อคุณแม่จ๋า พวกโจรหนีไปแล้ว ได้นำท่านทั้งสองกลับมายังเรือนของตนตามเดิมอีก

ด้วยผลกรรมเพียงเท่านี้ เขาตายแล้วได้ไปตกนรกสิ้นกาลช้านาน ด้วยเศษบาป ยังเหลืออยู่จึงถูกโจรทุบตีให้ตายตั้ง ๑๐๐ ชาติ ชาติสุดท้ายชายคนนั้นก็คือพระมหาโมค-คัลลานะนั่นเอง ท่านได้บวชในพระพุทธศาสนา เจริญวิปัสนาจนได้เป็นพระอรหันต์ เป็นอัครสาวกข้างซ้ายของพระศาสดา ถึงกระนั้นกรรมที่ท่านประหารพ่อแม่แต่ปางก่อนโน้นยังตามมาให้ผล คือท่านถูกโจรล้อมทุบตีถึง ๓ ครั้ง จนท่านปรินิพพาน

นิทานเรื่องนี้ สอนให้รู้ว่า ลูกที่ปฏิบัติผิดในพ่อแม่มีโทษมากเหลือที่จะนับประมาณ เพราะเหตุฉะนั้นลูกทั้งหลายจงพากันสังวรระมัดระวังในเรื่องนี้ให้มากจงพากันปรนนิบัติพ่อแม่ให้ดี อย่าประมาท ทำให้สมกับที่ท่านรัก ให้สมกับที่ท่านเมตตา กรุณา มุทิตา อุเบกขาต่อเรา เฝ้าทะนุถนอมกล่อมเกลี้ยงบำรุงเลี้ยงฟูมฟักเป็นหนักหนา ปวงประชาจงจำตามธรรมเทอญ

ถ. ลูกกตัญญูกตเวที คือลูกที่ได้ตั้งอยู่ในคุณธรรม ๑๓ ประการ หรือ ๖ ประการดังที่ได้บรรยายมาแล้วนั้นเข้าใจดีแล้ว แต่อยากทราบว่า ผลที่จะได้รับในโลกนี้ และโลกหน้าจะเป็นอย่างไรบ้าง ยกตัวอย่างประกอบด้วย?

ต. ลูกผู้ประพฤติดีปฏิบัติชอบ ประกอบด้วยความกตัญญูกตเวทีในมารดาบิดานั้น ย่อมจะได้รับผลสุดที่จะนับจะประมาณได้ จะยกมาพอเป็นตัวอย่างดังนี้ คือ:–

๑. เป็นมหากุศล คือเป็นเนื้อนาบุญอันสำคัญของลูก
๒. ลูกจะไม่เสื่อมจากประโยชน์ภพนี้ ประโยชน์ภพหน้า และประโยชน์อย่างยิ่ง
๓. จะพ้นภัยต่าง ๆ มีอุทกภัย โจรภัย อัคคีภัย ทุพภิกขภัย เป็นต้น เช่น สุวรรณสามดาบส
๔. จะพ้นทุกข์ต่าง ๆ มีทุกข์ทางกาย และทุกข์ทางใจ เช่นเร็งโพธิสัตว์เป็นตัวอย่าง
๕. จะได้ลาภ ยศ สรรเสริญ สุข เช่น พระยานกแขกเต้า นายสุตนะเป็นตัวอย่าง
๖. พ้นจากภัยในอบายภูมิ
๗. พ้นจากอันตรายต่าง ๆ เช่น รามบุรุษ เป็นตัวอย่าง

๘. ร้อนถึงเทวดา เช่น นางกัจจานีเป็นตัวอย่าง

๙. เข้าถึงพรหม เช่น ดาบส ๒ พี่น้อง

๑๐. ตายไปมีคนระลึกถึง และสร้างอนุสาวรีย์ให้ เช่น พระยาช้างโพธิสัตว์

๑๑. เป็นพลวปัจจัยให้ได้มรรค ผล นิพพาน

๑๒. นักปราชญ์ มีพระพุทธเจ้าเป็นต้น ทรงรับรองไว้ว่า

ตาย นํ ปาริจริยาย มาตาปิตูสุ ปณฺฑิตา
อิเธว นํ ปสํสนฺติ เปจฺจ สคฺเค ปโมทติ

เพราะการปรนนิบัติมารดาบิดานั้นแล บัณฑิตทั้งหลายจึงยกย่องสรรเสริญลูกในโลกนี้นี่เอง เมื่อเขาตายไปแล้วย่อมบันเทิงในสวรรค์ด้วยสมบัติทิพย์ทั้งหลาย ดังนี้

สรุปใจความว่า ลูกกตัญญูกตเวที บำรุงมารดาบิดาย่อมได้บุญมาก ย่อมพ้นภัย ไม่ตกทุกข์ได้ยากย่อมเจริญรุ่งเรืองในที่ทุกสถานในกาลทุกเมื่อ เช่น สุวรรณสาม ถึงถูกยิงด้วยลูกศรกำซาบด้วยยาพิษก็พ้นจากทุกข์ คือความตายได้ ไปสู่สำนักยักษ์ก็พ้นจากทุกข์ได้ เช่นคนตกยากชื่อสุตนะ แม้ตกไปในสถานที่เขาหวงแหนรักษา ก็พ้นจากทุกข์ได้ เช่นเนื้อชื่อนันทิยะ แม้ติดบ่วงก็พ้นจากบ่วงพ้นจากทุกข์ได้ เช่น พระยาแร้ง พระยานกแขกเต้า แม้ถูกผูกด้วยเครื่องผูกก็หลุดพ้นได้ เช่นพระยาช้างเป็นตัวอย่าง เมื่อจะกล่าวโดยย่อที่สุด ผลแห่งความกตัญญูกตเวทีก็คือให้มนุษย์สมบัติ สวรรค์สมบัติ และนิพพานสมบัตินั่นเอง จะยกตัวอย่างมาประกอบอธิบายดังนี้ คือ

๑. ตัวอย่างลูกแก้วของมารดาบิดา

ในกรุงสาวัตถี ได้มีบุตรเศรษฐีคนหนึ่ง ฟังธรรมเทศนาของพระศาสดา เกิดศรัทธาเลื่อมใส ขอลามารดาบิดาออกบวช ศึกษาเล่าเรียนพระธรรมวินัยเจริญวิปัสนากรรมฐาน ส่วนมารดาบิดาของท่านจำเดิมแต่เวลาที่ลูกบวชแล้ว ทรัพย์สมบัติก็ร่อยหรอลงไปตามลำดับ จนถึงกับต้องขอทานเขาเลี้ยงชีวิต เป็นผู้ที่น่าสงสารอย่างยิ่ง พระลูกชายบวชได้ ๑๒ พรรษา ได้ทราบข่าวว่าบิดามารดายากจน จึงคิดจะลาสึกไปเลี้ยงท่าน ไปทูลลาพระพุทธเจ้า พระองค์ตรัสว่า เป็นพระก็สามารถเลี้ยงมารดาบิดาได้ ตั้งแต่นั้นมา เมื่อ

ท่านบิณฑบาตได้ก็นำไปเลี้ยงมารดาได้ สังฆทานได้ผ้านุ่งผ้าห่มมา ก็นำไปให้แก่มารดาบิดา ท่านมีความกังวลปรนนิบัติมารดาบิดาจนตัวเองซูบผอม มีผิวพรรณหม่นหมอง เมื่อพระพุทธองค์ทรงทราบ ตรัสประทานสาธุการถึง ๓ ครั้งว่า สาธุ สาธุ สาธุ ตรัสต่อไปว่าเธอตั้งอยู่ในหนทางที่เราดำเนินมาแล้ว ทรงเล่าเรื่องสุวรรณสามชาดกให้พระสงฆ์ฟัง ตรัสว่า ภิกษุทั้งหลายการเลี้ยงมารดาบิดาเป็นวงศ์ของบัณฑิตทั้งหลาย แล้วทรงประกาศสัจจะทั้งหลาย ผลสุดท้ายภิกษุผู้เลี้ยงมารดาบิดาได้เจริญวิปัสสนาตาม ได้รู้แจ้งแทงตลอดอริยสัจจธรรมทั้ง ๔ สำเร็จเป็นพระโสดาบัน

นิทานเรื่องนี้ชี้ให้เห็นได้อย่างเด่นชัดแล้วว่า ผู้ที่เลี้ยงมารดาบิดา ย่อมได้รับแต่ความยกย่องสรรเสริญจากนักปราชญ์ และเป็นสิริมิ่งมงคลแก่ตนเอง ทั้งภพนี้และภพหน้า สามารถเป็นพลวปัจจัยให้ผู้นั้นได้สำเร็จมรรคผลนิพพาน ดังภิกษุรูปนี้เป็นตัวอย่าง

๒. เรื่องสุวรรณสามดาบส

พระพุทธเจ้าของเรา เสวยพระชาติเป็นดาบสชื่อสุวรรณสาม อาศัยอยู่ในอาศรมใกล้ฝั่งแม่น้ำชื่อมิคคสัมมตาในกรุงพาราณสี ปฏิบัติมารดาบิดาของตนผู้ตาบอด โดยความเคารพนบนอบเป็นอันดี

ในสมัยนั้น พระเจ้าแผ่นดินกรุงพาราณสี นามว่ากบิลยักษ์ มอบราชสมบัติให้แก่มารดาด้วยความโลภเนื้อ เสด็จไปสู่ป่าหิมพานต์ ทรงฆ่าเนื้อเสวยด้วยพระองค์เอง พอถึงที่อยู่ของดาบส ทรงพบรอยเท้าเนื้อที่ท่าตักน้ำดื่มของสามดาบส ทรงทำซุ้มด้วยกิ่งไม้ซ่อนพระองค์อยู่ ทรงเห็นสามดาบสแวดล้อมไปด้วยหมู่เนื้อมาอาบน้ำ จึงยิงด้วยลูกศรอันกำซาบด้วยยาพิษ พระโพธิสัตว์ล้มลงนอนสอดหาบุคคลผู้ทำผิด ได้กล่าววาจาอย่างอ่อนหวาน

พระราชาทรงสดับวาจานั้น ทรงดำริว่า ผู้นี้แม้ถูกเรายิงล้มลงแล้ว ยังไม่ด่า ยังไม่บริภาษเรา กลับร้องเรียกด้วยถ้อยคำอันไพเราะ น่ารัก น่าสงสาร น่าเอ็นดู แล้วเสร็จไปหาสามดาบสนั้น เห็นสามดาบสประสบทุกข์พระองค์ทรงกรรแสง

ในกาลนั้น เทพธิดาชื่อ วสุนธรี ผู้อยู่ประจำเขาคันธมาศน์ เคยเป็นมารดาของมหาสัตว์ในอัตตภาพที่ ๗ รู้เหตุนั้นแล้วคิดว่า ถ้าเราจักไม่ไป ณ ที่นั้นไซร้ พ่อสามะบุตรของเราจักตาย เมื่อเขาตายแล้ว มารดาบิดาก็จักไม่มีอาหาร จักซูบผอมแล้วตายไปตามกัน แม้พระราชาก็จักมีพระหฤทัยแตก สวรรคต แต่เมื่อเราไปแล้ว พระราชาจักเสด็จไปสู่อาศรม นำมารดาบิดาของพ่อสามะมา ครั้นมารดาบิดามาถึงแล้วจักทำสัจจกิริยา แม้เราก็จักทำบุตรของเราจักรอดชีวิตด้วยอาการอย่างนี้ แม้มารดาบิดาผู้ตาบอดก็จักกลับตาดี พระราชาทรงสดับธรรมเทศนาแล้วเสด็จไปสู่พระนครทรงทำบุญมีทาน ศีล เป็นต้น ครองราชสมบัติโดยธรรม แล้วจักไปเกิดในสวรรค์ ดังนี้แล้วไป ณ ที่นั้นมีกายไม่ปรากฏ ยืนอยู่ในอากาศ กล่าวว่ามหาราชเจ้าพระองค์จงทรงเลี้ยงมารดาบิดาของพ่อสามะทั้ง ๒ ผู้มีตาบอดเหมือนดังพ่อสามะเถิด เมื่อเป็นเช่นนั้นพระองค์จักไปสู่สุคติ

พระราชาสดับคำนั้นแล้ว เสด็จไปยังอาศรม เพื่อบำรุงมารดาบิดาของพ่อสามะนั้น ตรัสบอกเรื่องราวนั้นทั้งหมด เมื่อมารดาบิดาของพ่อสามะทูลว่า มหาราชเจ้า ถ้าอย่างนั้นขอพระองค์โปรดนำข้าพเจ้าทั้ง ๒ ไป ณ ที่นั้นด้วยเถิด พระราชาได้ทรงทำอย่างนั้นแล้วมารดาบิดาได้ทำสัจจกิริยา แล้วยาพิษในกายของลูกก็สูญหายไป ลูกนอนพลิกตัวแล้วนางเทพธิดาได้ทำสัจจกิริยาแล้วยาพิษก็สูญหายไป

ในเวลาจบสัจจกิริยาของเทพธิดานั้น สามดาบสหายโรคลุกขึ้นได้ ความอัศจรรย์ทั้งปวงคือ ความหายโรค ๑ ตาของมารดาบิดาที่บอดกลับเป็นตาดี ๑ อรุณขึ้น ๑ ความที่คนทั้ง ๔ นั้น ปรากฏในอาศรมด้วยอนุภาพเทพดา ๑ ได้มีในขณะเดียวกัน

ลำดับนั้น พระโพธิสัตว์จึงแสดงธรรมแก่พระราชาว่า

โย มาตรํ ปิตรํ วา　　มจฺโจ ธมฺเมน โปสติ
เทวาปิ นํ ติกิจฺฉนฺติ　　มาตาเปติภรํ นรํ
โย มาตรํ ปิตรํ วา　　มจฺโจ ธมฺเมน โปสติ
อิเธว นํ ปสํสนฺติ　　เปจฺจ สคฺเค ปโมทติ

"นรชนใด เลี้ยงมารดาบิดาโดยธรรม เทพดาทั้งหลายก็ช่วยแก้ไขบุคคลนั้น

นรชนใด เลี้ยงมารดาบิดาโดยธรรม นักปราชญ์ทั้งหลายย่อมสรรเสริญนรชนนั้นในโลกนี้เอง นรชนนั้นตายแล้วย่อมบันเทิงอยู่ในสวรรค์"

ผลที่สุดพระราชามีพระราชหฤทัยยินดี ทรงสมาทานศีล ๕ ทรงไหว้พระโพธิสัตว์ ทรงทำบุญมีทานเป็นต้น ทรงครองราชสมบัติโดยธรรม ในเวลาสิ้นพระชนมายุได้เสด็จเข้าถึงสวรรค์ ส่วนพ่อสามะยังฌานอภิญญาให้เกิดแล้ว เข้าถึงพรหมโลกพร้อมกับมารดาบิดา

นิทานเรื่องนี้ สอนให้รู้ว่า ลูกที่ปรนนิบัติมารดาบิดาย่อมพ้นจากความทุกข์ ได้รับความสุขทั้งในชาตินี้และชาติหน้า

๓. เรื่องพระสารีบุตรเถระ

พราหมณ์คนหนึ่ง ชื่อว่า ราธะ อยู่ในกรุงราชคฤห์ บุตรภรรยาไม่นับถือ จึงไปสู่พระเวฬุวันขอบรรพชา ภิกษุบางพวกเห็นว่าพราหมณ์คนนี้แก่ ไม่อยากจะให้บวช

พระศาสดาทรงทราบเหตุนั้นแล้วตรัสว่า ภิกษุทั้งหลายใครระลึกถึงอุปการะของพราหมณ์นั้นได้ พระสารีบุตรกราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ข้าพระองค์ระลึกได้ คือพราหมณ์นี้ได้สั่งให้เขาถวายอาหารแก่ข้าพระองค์ทัพพีหนึ่ง พระเจ้าข้า

พระศาสดาตรัสว่า สาธุ สาธุ สารีบุตร สัตบุรุษทั้งหลายเป็นผู้กตัญญู เป็นผู้กตเวที สารีบุตร ถ้ากระนั้นเธอจงให้พราหมณ์นั้นบวชเถิด จงให้พราหมณ์นั้นอุปสมบทเถิด ท่านพระสารีบุตรให้ราธพราหมณ์นั้นบวชแล้ว พาไปอยู่ในอาวาสของตน ถวายบิณฑบาตอันประณีต ซึ่งเป็นส่วนของตนแก่ท่าน สอนวิปัสสนากรรมฐานให้ ไม่ช้าไม่นานราธะภิกษุก็ได้สำเร็จเป็นพระอรหันต์

ครั้งนั้น พระสงฆ์ได้ประชุมสนทนากันว่า พระสารีบุตรเถระเป็นผู้กตัญญูกตเวที พระศาสดาทรงสดับคำนั้นตรัสว่า สารีบุตรเป็นผู้กตัญญูกตเวทีในชาตินี้เท่านั้นก็หามิได้ แม้ในชาติก่อน สารีบุตรเกิดเป็นช้าง ก็เป็นผู้กตัญญูกตเวทีเหมือนกัน แล้วตรัสอลีนจิตชาดก ในปฐมวรรค ทุกนิบาต

นิทานเรื่องนี้ชี้ให้เห็นได้อย่างเด่นชัดแล้วว่าบุคคลผู้กตัญญูกตเวที เป็นบุคคลหาได้ยากแท้ และเป็นมงคลอันสูงสุดแก่ผู้นั้นเอง นักปราชญ์ทั้งหลายมีพระพุทธเจ้าเป็นต้นก็ได้ยกย่องสรรเสริญไว้ เทวดาก็ชม พรหมก็สรรเสริญ ชื่อว่าเป็นผู้ดำเนินตามวงศ์ของนักปราชญ์

๔. เรื่องพระอานนท์เถรเจ้า

พระเถระมีสัทธิวิหาริกประมาณ ๕๐๐ รูป ภิกษุหนุ่มรูปหนึ่งเป็นผู้มีอุปการะแก่ท่านมาก ขยันปรนนิบัติอุปฐากท่าน คือ กวาดบริเวณ ตั้งน้ำใช้น้ำฉันไว้ ถวายไม้ชำระฟัน น้ำล้างหน้าและน้ำอาบ ชำระเวจกุฎี เรือนไฟ เสนาสนะ นวดมือ นวดเท้า นวดหลัง เป็นต้น

วันหนึ่ง พระเถระไปสอนธรรมในวังของพระเจ้าโกศล พระเจ้าโกศลถวายผ้าสาฎกมา ๕๐๐ ผืน ท่านได้ถวายแก่พระภิกษุหนุ่มรูปนั้นทั้งหมด เพราะเห็นว่าท่านเป็นผู้มีอุปการะมาก

ภิกษุหนุ่มนั้น ได้แบ่งผ้าสาฎกทั้งหมดถวายแก่ภิกษุผู้ร่วมอุปัชฌาย์ของตน ภิกษุเหล่านั้นทำเป็นจีวรนุ่งและห่ม แล้วไปสู่สำนักของพระศาสดา ถวายบังคมแล้วกราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ชื่อว่าการให้เพราะเห็นแก่หน้าของพระโสดาบันยังมีอยู่หรือ ? พระพุทธองค์ตรัสตอบว่า ไม่มีภิกษุทั้งหลาย ภิกษุรูปนั้นกราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ พระอานันทเถระพระอุปัชฌาย์ของข้าพระองค์ได้ให้ผ้า ๕๐๐ ผืน แก่ภิกษุหนุ่มรูปเดียวเท่านั้น ภิกษุนั้นก็ได้ให้ผ้าที่ตนได้แก่ข้าพระองค์

พระศาสดาตรัสว่า ภิกษุทั้งหลายอานนท์มิได้ให้เพราะเห็นแก่หน้า แต่ภิกษุนั้นเป็นผู้มีอุปการะมากแก่เธอ เพราะฉะนั้นเธอจึงให้แก่ภิกษุผู้มีอุปการะมากแก่ตน ที่เป็นเช่นนั้นก็เพราะเหตุ ๓ ประการ คือเพราะมีอุปการะ เพราะคุณงามความดี และเพราะความพอใจ การทำอุปการะตอบแก่ผู้ทำอุปการะย่อมสมควรแท้ เพราะการทำอย่างนั้นเป็นลักษณะของคนกตัญญูกตเวที แม้บัณฑิตในปางก่อน ก็ได้ทำอุปการะแก่เหล่าชนผู้ทำอุปการะแก่ตนเหมือนกัน แล้วตรัสคุณชาดก ในปฐมวรรค ทุกนิบาต

นิทานเรื่องนี้ ชี้ให้เห็นว่า พระอัครสาวกข้างขวา ซึ่งเป็นผู้มีปัญญามาก ก็บำเพ็ญคุณธรรมคือความกตัญญูกตเวทีนี้มาแล้วเป็นอย่างดีเลิศ แม้ท่านพระอานนท์เถระผู้เป็นพุทธอุปฐากก็มีปฏิปทาเช่นเดียวกัน องค์สมเด็จพระจอมธรรมจึงทรงยกย่องสรรเสริญไว้ เพื่อเป็นตัวอย่างอันดีงามแก่อนุชนผู้เกิดมาในสุดท้ายภายหลัง เป็นมงคลอันสูงสุดในพระพุทธศาสนา นำมาแต่ความสุข นำมาแต่สมบัติ ๓ ประการ ดังนิทานที่ได้บรรยายมาฉะนี้

๕. เรื่องคนตกอยากชื่อสุตนะ

ความย่อว่า ยักษ์ไม่กินสุตนะก็เพราะอานิสงส์ที่ได้บำรุงเลี้ยงมารดาบิดา และสามารถอบรมให้ยักษ์ตั้งอยู่ในศีล ๕ จนพระราชาเลื่อมใส ทรงแต่งตั้งให้เป็นเสนาบดี ทรงตั้งอยู่ในโอวาทของพระโพธิสัตว์นั้น ได้เข้าถึงสวรรค์แล้ว

๖. เรื่องเนื้อนันทิยะ

ความย่อว่า เนื้อนันทิยะนั้นบำรุงเลี้ยงมารดาบิดาแล้วสละชีวิตเพื่อท่านทั้ง ๒ นั้น ผลสุดท้ายพระราชาตั้งใจจะยิง แต่ก็ไม่อาจปล่อยลูกศรไปได้ ทรงทิ้งธนูแล้วขอขมาโทษ ตั้งแต่นั้นมาพระราชาก็พระราชทานอภัยแก่เนื้อและแก่สัตว์ทุกจำพวก ตลอดถึงปลาในน้ำ นกในอากาศเนื้อในป่าเป็นต้น

๗. เรื่องแร้ง

แร้งติดบ่วงไม่ถูกเขาฆ่า พ้นภัยออกมาได้ก็เพราะอานิสงส์ที่กตัญญูกตเวที คือได้เลี้ยงมารดาบิดา

๘. เรื่องพระยานกแขกเต้า

พระยานกแขกเต้าไปกินข้าวของชาวนา คาบเอามาเลี้ยงมารดาบิดาถูกเขาดักจับได้ ผลที่สุดถูกปล่อย และได้ลาภ คือ นาข้าวประมาณ ๙ กรีส และนกตัวอื่น ๆ ก็พลอยปลอดภัยไปด้วย นี้ก็เพราะอานิสงส์แห่งความกตัญญูกตเวทีนั่นเอง

๙. เรื่องพระยาช้าง

พระยาช้างเผือกปลอด เลี้ยงมารดาบิดา ถูกเขาจับได้เมื่อพระราชาผู้จับมาทราบว่าเป็นสัตว์ที่เลี้ยงมารดาบิดาก็จำเป็นต้องรีบปล่อยไป ทั้งนี้ก็เพราะอานิสงส์แห่งความกตัญญูกตเวทีนั่นเองเป็นมูลฐานอันสำคัญยิ่ง

๑๐. เรื่องรามบุรุษผู้เลี้ยงมารดา

อุบาสกคนหนึ่ง อยู่ในกรุงสาวัตถี เมื่อบิดาตาย ได้ปรนนิบัติมารดาด้วยกิจทุกอย่าง มีให้น้ำล้างหน้า น้ำบ้วนปาก ไม้ชำระฟัน ข้าวต้ม ข้าวสวย เป็นต้น ผลสุดท้ายได้สำเร็จเป็นพระโสดาบัน นี้ก็เพราะอานิสงส์แห่งความกตัญญูกตเวทีเป็นปัจจัย

๑๑. เรื่องอุบาสกผู้เลี้ยงมารดา

บุรุษชาวเมืองพาราณสี ชื่อรามะ เป็นผู้เลี้ยงมารดาบิดา ฝนตกหนักในเมืองกุมภวดี ระลึกถึงคุณของมารดาบิดา คนอื่น ๆ ถึงความพินาศเพราะอุทกภัยวาตภัยหมดสิ้น ส่วนรามบุรุษปลอดภัยทุกประการ ทั้งนี้ก็เพราะผลานิสงส์แห่งกรรมคือการบำรุงมารดา

๑๒. เรื่องดาบส ๒ พี่น้อง

ดาบส ๒ พี่น้อง ชื่อ โสณบัณฑิต ๑ นันทบัณฑิต ๑ เลี้ยงมารดาบิดาอยู่ในหิมวันตประเทศ ด้วยความเคารพคารวะ ด้วยความกตัญญูกตเวทีเป็นอย่างดียิ่ง ผลสุดท้ายเวลาแตกตายทำลายขันธ์ ได้พากันไปเกิดในพรหมโลก ทั้งนี้ก็เพราะการบำรุงเลี้ยงมารดาบิดาเป็นพลวปัจจัยนั่นเอง

ได้แสดงถึงเรื่องบุพพการี บุคคลผู้อุปการะก่อนคือมารดาบิดา และกตัญญูกตเวที บุคคลผู้รู้อุปการะที่ท่านทำแล้วและตอบแทน คือบุตรธิดา พร้อมทั้งยกตัวอย่างมาประกอบอธิบาย เห็นว่าถ้าประพฤติปฏิบัติได้ตามนี้ก็สามารถจะได้รับความสุขความเจริญทั้งภพนี้และภพหน้าคือสามารถจะได้มนุษย์สมบัติ สวรรค์สมบัติ และนิพพานสมบัติเป็นปริโยสาน จึงสมมติว่ายุติลงคงไว้แต่เพียงเท่านี้ก่อน

มารดาบิดากับบุตรธิดา จบ

๒. ครูอาจารย์กับศิษย์

ถ. คำว่า ครู แปลและหมายความว่าอย่างไร ?

ต. ครู แปล และหมายความได้หลายอย่าง คือ

๑. ครู แปลว่า ไปสูง หมายความว่าผู้ที่จะเป็นครูคนต้องมีคุณธรรมประจำใจสูง โดยมุ่งหวังที่จะถ่ายทอดความรู้ให้แก่ลูกศิษย์จริง ๆ มีใจเต็มไปด้วยเมตตากรุณาต่อศิษย์ รักษาจิตไม่ให้ตกไปในทางต่ำ ไม่ให้ตกไปในทางชั่ว ประพฤติตนเป็นตัวอย่างที่ดีแก่ลูกศิษย์เสมอ

๒. แปลว่า หนัก หมายความว่า ต้องเป็นคนมีใจคอหนักแน่น ไม่ลำเอียง ต้องหลีกเลี่ยงอคติทั้ง ๔ ทำตนให้เป็นที่รัก เคารพต่อศิษย์ หมั่นฝึกฝนอบรมตนเสมอ ๆ

๓. ครู แปลว่า ปรากฏเด่น หมายความว่า เด่นทั้งความรู้ เด่นทั้งความประพฤติปฏิบัติ

๔. ครู แปลว่า เปิดเผย หมายความว่า ไม่ปิดบังอำพรางความรู้แต่ประการใด ๆ มุ่งสอนให้ศิษย์มีความรู้จริง ๆ

ถ. คำว่า อาจารย์ แปลและหมายความว่าอย่างไร ?

ต. แปลและหมายความได้หลายอย่าง คือ

๑. อาจารย์ แปลว่า ผู้บำเพ็ญประโยชน์แก่ศิษย์ หมายความว่า ต้องการจะให้ศิษย์เป็นคนดี คือมีความรู้ดีมีความประพฤติปฏิบัติดี ชี้ประโยชน์ ชี้แนวทาง แห่งการดำเนินชีวิตให้ได้รับความสุขทั้งในโลกนี้และโลกหน้า

๒. อาจารย์ แปลว่า ผู้อันศิษย์พึงประพฤติตามและพึงปฏิบัติอุปฐากโดยเคารพเอื้อเฟื้อ หมายความว่าศิษย์จะต้องเชื่อฟัง เคารพ นอบน้อม ยำเกรง นับถือ บูชา

๓. อาจารย์ แปลว่า ผู้ประพฤติประโยชน์เกื้อกูลต่อศิษย์ หมายความว่าเป็นผู้แนะนำพร่ำสอนให้รู้จักประโยชน์ปัจจุบัน ประโยชน์ภพหน้า ประโยชน์อย่างยิ่งคือพระนิพพาน

๔. อาจารย์ แปลว่า อันผู้ที่มอบกายถวายตัวเป็นศิษยานุศิษย์พึงเคารพเชื่อฟังปฏิบัติอุปฐากตั้งแต่ต้นจนสุดท้าย หมายความว่า เป็นผู้ที่ได้ทำอุปการะแก่ศิษย์ เช่นให้

เรียนดี แนะนำดีเป็นต้น ดังนั้น ศิษย์ทุก ๆ คนจึงต้องเชื่อฟัง คือยอมรับโอวาทด้วยความเต็มใจ

ถ. อาจารย์มีกี่ประเภท ใครบ้าง ?

ต. มีอยู่ ๒ ประเภท คือ อาจารย์ผู้สอนศิลปวิชาต่าง ๆ ในทางโลก ๑ อาจารย์ผู้สอนธรรมวินัย ในทางธรรม ๑

ถ. อาจารย์ในทางโลกนั้นยกไว้ก่อน อยากทราบอาจารย์ในทางธรรมมีอะไร ?

ต. มี ๔ ประการ คือ ปัพพัชชาอาจารย์ ๑ อุปสัมปทาจารย์ ๑ นิสสยาจารย์ ๑ ธัมมาจารย์ ๑

ถ. อาจารย์ ๔ ประเภทนี้ ต่างกันอย่างไร

ต. ต่างกันอย่างนี้ คือ

๑. ปัพพัชชาจารย์ ได้แก่อาจารย์ผู้นำกุลบุตรให้ออกจากฆราวาส ซึ่งเป็นที่คับแคบ เป็นที่เดือดร้อนด้วยเหตุต่าง ๆ ให้ออกบรรพชาเป็นสามเณรในพระศาสนา ซึ่งนับว่าเป็นที่กว้างขวางเยือกเย็นอย่างยิ่ง เป็นที่ปราศจากกังวลน้อยใหญ่ ได้บำเพ็ญกุศลเพิ่มเติมมากมายเช่นรักษาศีล ๑๐ ไหว้พระ สวดมนต์ ศึกษาเล่าเรียนเป็นต้น

๒. อุปสัมปทาจารย์ ได้แก่อาจารย์ผู้ให้อุปสมบท คือยกกุลบุตรขึ้นจากภูมิฆราวาส สู่ความเป็นภิกษุซึ่งเป็นภูมิสูง เป็นเหตุให้ได้บำเพ็ญคุณพิเศษต่าง ๆ คือศีลสมาธิปัญญา เป็นต้น

๓. นิสสยาจารย์ ได้แก่อาจารย์ผู้ให้พึ่งพาอาศัยตามวินัยที่พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติไว้ และเป็นผู้อนุเคราะห์ด้วยปัจจัย ๔

๔. ธัมมาจารย์ ได้แก่อาจารย์ผู้สอนธรรมวินัยให้ คือสอนพุทธพจน์อันปรากฏมีในปิฎกทั้ง ๓ ให้โดยใจความก็คือ เป็นผู้สอนทางไปอบาย ทางไปมนุษย์ ทางไปสวรรค์ ทางไปพรหม และทางไปนิพพานให้

ถ. เมื่อจะกล่าวโดยย่อ ๆ ถือเอาใจความง่าย ๆ แล้ว ครูอาจารย์มีบุญคุณต่อศิษย์อย่างไรบ้าง จึงได้ชื่อว่าเป็นบุพพการี ?

ต. มีบุญคุณต่อศิษย์อย่างนี้ คือ

๑. ให้เรียนดี

๒. แนะนำดี

๓. ห้ามไม่ให้ทำความชั่ว

๔. ให้ตั้งอยู่ในความดี

๕. บอกศิลปวิทยาให้โดยสิ้นเชิง ไม่ปิดบังอำพรางไว้

๖. ยกย่องให้ปรากฏในเพื่อนฝูง

๗. ทำความป้องกันในทิศทั้งหลาย คือจะไปทางทิศใด ๆ ก็ไม่ให้อดอยาก

ถ. เมื่อครูอาจารย์มีบุญคุณต่อศิษย์มากอย่างนี้ ศิษย์จะพึงตอบแทนอย่างไรบ้าง

ต. พึงตอบแทนอย่างนี้ คือ

๑. แสดงความเคารพนับถือ

๒. ด้วยเข้าไปคอยรับใช้

๓. ด้วยเชื่อฟัง

๔. ด้วยทำการปรนนิบัติอุปฐาก

๕. ด้วยเรียนศิลปวิทยาโดยเคารพ

๖. ด้วยไม่ทำความชั่ว

๗. ตั้งตัวอยู่ในความดี

ถ. เมื่อศิษย์ทำการตอบแทนครูอาจารย์ ถูกต้องตามทำนองคลองธรรมแล้ว จะได้รับประโยชน์ หรืออานิสงส์เป็นประการใดบ้าง ยกตัวอย่าง ?

ต. จะได้รับประโยชน์ หรือได้รับอานิสงส์เป็นอเนกประการ จะยกมาพอเป็นตัวอย่าง คือ

๑. เป็นสัตบุรุษ คือเป็นคนดี

๒. เป็นผู้ควรแก่การยกย่องสรรเสริญของนักปราชญ์

๓. เป็นมหากุศล มีผลเป็นสุข

๔. เป็นคนไม่ประมาท

๕. เป็นคนมีแก่นธรรมประจำตน

๖. เป็นคนบำเพ็ญประโยชน์ทั้ง ๓

๗. เป็นคนรักษาสัทธรรม ๓

๘. เป็นคนดำเนินตามวงศ์ของนักปราชญ์

๙. เป็นคนมีที่พึ่งอันประเสริฐ

๑๐. ไม่เสียชาติเกิดมาเป็นคน ย่อมรักษาตนให้พ้นภัย

๑๑. เป็นผู้เลิศด้วยคุณธรรมทั้งขั้นต้น ขั้นกลาง และขั้นสูง

๑๒. เป็นเหตุเป็นปัจจัยให้ได้บรรลุคุณวิเศษต่าง ๆ นับตั้งแต่มนุษย์สมบัติ เป็นต้นไป จนกระทั่งถึงมรรค ผล นิพพาน เป็นปริโยสาน ตัวอย่างประกอบในเรื่องนี้ คือ

ก. ในฝ่ายพระ

๑ พระสารีบุตรเถระเป็นผู้เคารพบูชาครูอาจารย์มาก เวลานอนถ้ารู้ว่าอาจารย์ของท่านอยู่ทางทิศไหน ท่านจะต้องไหว้ไปทางทิศนั้น หันศีรษะไปทางทิศนั้นแล้วจึงนอน

๒. พระราธเถระ เป็นผู้ว่าง่ายสอนง่าย เชื่อฟังคำสั่งสอนของครูอาจารย์ เมื่อครูอาจารย์แนะนำสั่งสอนว่าสิ่งนี้ควรทำสิ่งนี้ไม่ควรทำ ท่านจงทำอย่างนี้ ท่านจงทำอย่างนั้น ไม่เคยโกรธเลย จนถึงกับพระศาสดาต้องตรัสสอนให้ภิกษุทั้งหลายถือเอา เป็นตัวอย่างว่า ท่านทั้งหลายจงเป็นผู้ว่านอนสอนง่ายอย่างราธะเถิด เมื่ออาจารย์ชี้โทษสั่งสอนอย่าถือโกรธ ควรคบแต่บัณฑิตที่ตนเห็นว่าเป็นคนแสดงโทษกล่าวติหรือกล่าวชม ให้เห็นเป็นดุจบุคคลผู้ชี้บอกขุมทรัพย์ให้ เพราะคบกับบัณฑิตเช่นนั้น จะมีแต่คุณอันประเสริฐ จะไม่มีโทษอันลามกเลย

ข. ในฝ่ายนางภิกษุณี

๑. พระนางอุบลวรรณาเถรี เป็นธิดาของเศรษฐีในเมืองสาวัตถี เมื่อเริ่มรุ่นสาวอายุ ๑๕–๑๖ ปี ได้ออกบรรพชา เป็นผู้ว่าง่ายสอนง่าย เชื่อฟังคำสั่งสอนของครูอาจารย์

เป็นอย่างดี ไม่ช้าไม่นานนางก็สำเร็จเป็นพระอรหันต์ พระศาสดาทรงยกย่องว่าเป็นยอดอัคคสาวิกาฝ่ายซ้าย เป็นผู้เลิศในทางสำแดงเดชฤทธิ์ต่าง ๆ

๒. พระนางภัททกาปิลานี ได้ออกบวชอยู่ในสำนักของพระนางปชาบดีโคตมี เป็นผู้ไม่ประมาท รับโอวาทของครูอาจารย์โดยเคารพ ตั้งใจเจริญวิปัสสนากรรมฐาน ไม่ช้าก็ได้สำเร็จเป็นพระอรหันต์

ค. ในฝ่ายอุบาสก

๑. สุทัตตคฤหบดี เป็นทายกผู้ถวายปัจจัยมาก ตั้งอยู่ในโอวาทของครูอาจารย์ เจริญวิปัสสนากรรมฐานจนได้เป็นพระโสดาบัน

๒. จิตตคฤหบดี เป็นผู้ตั้งอยู่ในคำสั่งสอนของครูอาจารย์ ศึกษาเล่าเรียนพระ-ไตรปิฎก จนปรากฏว่ามีความชำนาญ เป็นธรรมกถึกผู้กล่าวธรรมไพเราะเจริญวิปัสสนา จนได้สำเร็จเป็นพระอนาคามี

ฆ. ในฝ่ายอุบาสิกา

๑. พระนางวิสาขามหาอุบาสิกา เป็นโสดาบัน เป็นมหาทายิกาที่ถวายปัจจัยมาก

๒. พระนางอุตตา เป็นโสดาบัน เป็นผู้เจริญฌาน

ง. ในฝ่ายเด็กหญิง

๑. เด็กหญิงสุมนาเทวี ลูกสาวคนเล็กของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี เป็นผู้ตั้งอยู่ในโอวาทของมารดาบิดาครูอาจารย์ ปฏิบัติกรรมฐานจนได้สำเร็จเป็นพระสกิทาคามี

๒. เด็กหญิงสุทัตตี หลานของพระนางวิสาขมหาอุบาสิกา เป็นเด็กหญิงที่ฉลาด ว่านอนสอนง่าย พระนางวิสาขามอบหมายให้ทำการงานเกี่ยวกับ การจัดสถานที่สำหรับพระสงฆ์ฉันภัตตาหาร ปรากฏว่าพระนางวิสาขารักมาก ทั้งนี้ก็เพราะนางเป็นเด็กดี ฉลาด เรียบร้อย ตั้งอยู่ในโอวาทของมารดาบิดา ปู่ ย่า ตา ยาย และตั้งอยู่ในโอวาทของครูอาจารย์นั่นเอง

ถ. คนที่ปฏิบัติผิดในครูอาจารย์ เป็นคนอกตัญญูไม่รู้จักบุญคุณของครูอาจารย์ จะได้รับโทษเป็นอย่างไรบ้าง? ยกตัวอย่าง ๆ

ต. ได้รับโทษตรงกันข้ามจากที่กล่าวมาแล้ว เช่น เสื่อมจากสมบัติ ๓ ประการ ยากจน เข็ญใจ ไปอบายภูมิ เป็นต้น ตัวอย่างคือ -

๑. เรื่องบุรุษดีดพิณ

มีบุรุษคนหนึ่ง เรียนวิชาดีดพิณจากอาจารย์แล้วอาจารย์พาไปฝากฝั่งให้อยู่กับพระเจ้าแผ่นดิน ได้รับความโปรดปรานเป็นอย่างดี แต่ต่อมาลูกศิษย์คิดจะสู้ครู คือ ประกาศจะดีดพิณแข่งกับครู ทำให้ครูของตนเป็นทุกข์นอนไม่หลับ ผลที่สุดลูกศิษย์คนนั้น เมื่อชาวบ้านเขารู้ว่าลูกศิษย์เนรคุณอาจารย์ ถูกประชาทัณฑ์ถึงตาย

๒. เรื่องลูกศิษย์เนรคุณอาจารย์

พระลูกศิษย์ของพระมหากัสสปะองค์หนึ่ง ไม่เคารพอาจารย์ เมื่อทำผิดมา ถูกอาจารย์แนะนำสั่งสอนก็โกรธผลสุดท้ายเผากุฏิอาจารย์ ตัวเองก็เร่ร่อนรอนแรมหนีไปตามสถานที่ต่าง ๆ ไม่มีความสุขเลย ต่อมาก็มรณภาพแล้วไปบังเกิดในอเวจีนรก

๓. พระมหากษัตริย์กับประชาราษฎร์

บุพพการีบุคคล ในคู่นี้ได้แก่พระมหากษัตริย์ กตัญญูกตเวทีบุคคล ได้แก่ประชาราษฎร์

พระมหากษัตริย์เป็นผู้มีพระคุณต่อประชาราษฎร์มากเพราะพระองค์เป็นประมุขของประเทศ เต็มเปี่ยมไปด้วยพระเมตตาคุณ พระขันติคุณ พระมหากรุณาธิคุณต่อประชาราษฎร์ทุกถ้วนหน้า ให้ความร่มเย็นเป็นสุขแก่พสกนิกร เป็นองค์เอกอัครศาสนูปถัมภก ประชาราษฎร์ต้องตอบแทนพระคุณของพระองค์ท่านโดยปฏิบัติตามพระบรมราโชวาท และปฏิบัติตามกฎหมายของประเทศ ตั้งตนอยู่ในศีลธรรม วัฒนธรรม สร้างตัวเองและลูกหลานให้เป็นพลเมืองดีของประเทศชาติ ฉลาด ขยัน ในการทำมาหาเลี้ยงชีพ รีบบำเพ็ญประโยชน์ ๓ รักษานาม เกียรติยศ ชื่อเสียง ของประเทศชาติและพระศาสนา โดยพากันตั้งอยู่ในสุจริตธรรม นำมาแต่อิฏฐวิบูลมนูญผล สร้างแต่สิ่งที่เป็นสิริมิ่งมงคลแก่ตน ครอบครัว ประเทศชาติ และพระศาสนา ปฏิบัติอย่างนี้ ก็สมควรได้นามว่า เป็นผู้กตัญญูกตเวทีต่อพระมหากษัตริย์โดยถูกต้องแท้

๔. พระพุทธเจ้า กับ พุทธบริษัท

พระพุทธเจ้าเป็นผู้มีพระคุณต่อพุทธบริษัทมากมาย เหลือที่จะนับจะประมาณได้ แต่เมื่อจะสรุปกล่าวโดยย่อ ๆ แล้วมี ๓ คือ พระปัญญาคุณ ๑ พระบริสุทธิคุณ ๑ พระมหากรุณาธิคุณ ๑

๑. พระปัญญาคุณ พระพุทธองค์ทรงตรัสรู้เญยยธรรมทั้งปวงโดยชอบและด้วยพระองค์เอง แล้วทรงยังผู้อื่นให้ตรัสรู้ตามด้วย

๒. พระบริสุทธิคุณ พระองค์ทรงบริสุทธิ์หมดจดจากกิเลสทั้งปวง ไม่มีดวงจิตขุ่นมัวแม้แต่น้อย เพราะพระองค์ทรงทำอาสวะให้หมดแล้ว

๓. พระมหากรุณาธิคุณ พระองค์ทรงสงสารสัตวโลก จึงทรงจาริกแสดงพระธรรมเทศนาโปรดอยู่ถึง ๔๕ ปี มีคำสั่งสอนถึง ๘๔๐๐๐ พระธรรมขันธ์ ทรงชี้บอกทางอบาย ทางมนุษย์ ทางสวรรค์ ทางพรหม ทางนิพพาน ไว้อย่างบริสุทธิ์บริบูรณ์สิ้นเชิงหมดแล้ว

พุทธบริษัท จะต้องตอบแทนพระคุณของพระองค์ด้วยบูชา ๒ ประการ คือ อามิสบูชา ๑ ปฏิบัติบูชา ๑

๑. อามิสบูชา ได้แก่การบูชาด้วยสิ่งของ คือสักการะด้วยดอกไม้ ของหอม อาภรณ์ ธูป เทียน ปัจจัย ๔ คือ ผ้า อาหาร เสนาสนะ ยาแก้ไข้ เป็นต้น

๒. ปฏิบัติบูชา บูชาด้วยการปฏิบัติ คือ

ก. ขั้นต้น ถึงพระไตรสรณคมน์ กราบไหว้เคารพนับถือด้วยกาย วาจา ใจ มั่นอยู่ในศีล

ข. ขั้นกลาง ไหว้พระ สวดมนต์ ฟังธรรม เรียนธรรม เจริญสมถกรรมฐาน

ค. ขั้นสูง เจริญวิปัสสนากรรมฐาน

ผลแห่งการตอบแทนที่จะพึงได้รับ มีดังนี้ คือ

๑. เป็นมหากุศล

๒. เป็นการรักษาขนบธรรมเนียม ประเพณีอันดีงามไว้

๓. เป็นผู้มีวัฒนธรรม ศีลธรรม กัลยาณธรรมอันดีงาม

๔. เป็นตัวอย่างอันดีแก่อนุชนรุ่นหลัง

๕. เป็นเหตุให้เกิดความรักใคร่เอ็นดูกัน

๖. เป็นเหตุให้เกิดกรุณาต่อกัน ไม่ริษยากัน

๗. มีสติดี

๘. ไม่มีความเดือดร้อน

๙. ชื่อว่าตนได้เตรียมเสบียงไว้แล้ว

๑๐. ป้องกันภัยในอบายภูมิ

๑๑. เป็นบ่อเกิดแห่งความสุข ๗ ประการ

๑๒. เป็นผู้ยินดีในทางดำเนินของพระอริยเจ้า

๑๓. เป็นเหตุให้ไปสู่สุคติ

๑๔. เป็นเหตุให้ได้ไปเกิดในตระกูลสูง

๑๕. ได้บำเพ็ญสิกขา ๓

๑๖. ได้เดินทางสายกลาง

๑๗. รักษาสัทธรรม ๓

๑๘. ไม่เสื่อมจากสมบัติ ๓

๑๙. ไม่เหินห่างจากสมถะ และวิปัสสนา

๒๐. เป็นไปพร้อมเพื่อมรรค ผล นิพพาน

ตัวอย่างประกอบอธิบาย คือ

๑. มัฏฐกุณฑลีเทพบุตร

บุตรของพราหมณ์คนหนึ่ง ชื่อมัฏฐกุณฑลี ก่อนแต่จะดับจิต ได้เห็นพระพุทธเจ้าแล้วมีสัมมาคารวะทางใจเป็นอย่างดี ครั้นดับจิตก็ได้ไปเกิดในสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ชื่อมัฏฐกุณฑลีเทพบุตร

๒. เรื่องกบฟังธรรม

ขณะที่พระพุทธองค์ทรงแสดงธรรม อยู่ใกล้สระโบกขรณี กบตัวหนึ่งได้ยินเสียงของพระพุทธองค์ตั้งใจฟังเสียงนั้นอยู่ ถูกเด็กน้อยเลี้ยงวัวเอาฆ้อนทุบหัวตาย แล้วได้ไปเกิดในสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ มีนามว่ามัณฑูกเทพบุตรเหาะลงมาฟังธรรม เจริญวิปัสสนาได้สำเร็จเป็นพระโสดาบัน

๓. เรื่องผู้หญิงอุ้มลูกไปฟังธรรม

ผู้หญิงคนหนึ่ง ได้ทราบข่าวว่าจะมีการแสดงธรรมอุ้มลูกเดินทางมาฟังธรรมสิ้นทางไกลประมาณ ๕ โยชน์ นางฟังแล้วเกิดความเลื่อมใส ไม่ประมาท ตั้งใจเจริญวิปัสสนากรรมฐาน ตามโอวาทของพระธรรมกถึก ผลสุดท้ายได้สำเร็จเป็นพระโสดาบัน

๔. เรื่องภิกษุปฏิบัติธรรม

ภิกษุ ๕๐๐ รูป เรียนกรรมฐานจากสำนักของพระพุทธเจ้า แล้วพากันพยายามปฏิบัติเท่าไร ๆ ก็ไม่สำเร็จจึงพากันกลับมาขอเรียนกรรมฐานใหม่อีก ครั้นมาถึงกลางทางได้เห็นพยับแดด ไม่ประมาท ตั้งใจเจริญวิปัสสนากรรมฐาน ไม่ช้าไม่นานก็ได้สำเร็จเป็นพระอรหันต์

๕. เรื่องนายสุมนมาลาการ

นายสุมนมาลาการ ได้เอาดอกมะลิ ๘ กำบูชาพระพุทธเจ้า ได้สมบัติในภพปัจจุบันทันตาเห็น จะไม่ไปสู่ทุคติตลอดแสนกัลป์ จักได้เป็นพระปัจเจกพุทธเจ้านามว่า สุมนะ

๖. เรื่องพระสุธาปิณฑิยเถระ

ในกาลแห่งพระพุทธเจ้านามว่า สิทธัตถะ เมื่อพระพุทธเจ้ายังทรงพระชนม์อยู่ กุลบุตรผู้หนึ่ง ไม่อาจทำบุญได้ เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าปรินิพพานแล้ว มหาชนพากันก่อพระเจดีย์บรรจุพระธาตุของพระพุทธเจ้า ชายคนนั้นได้ใส่ปูนขาวก้อนหนึ่งลงในแผ่นอิฐ

ทั้ง ๒ ด้วยบุญกรรมนั้นเขาได้ท่องเที่ยวไปในเทวโลก มนุสสโลก สิ้น ๔๙ กัลป์ ในศาสนาแห่งพระพุทธเจ้าของเรา ได้บังเกิดในเรือนแห่งสกุลหนึ่งแล้วได้ออกบวช เจริญวิปัสสนากรรมฐาน ไม่ช้าไม่นานก็ได้สำเร็จเป็นพระอรหันต์ มีนามว่า สุธาปิณฑิยเถระ

๗. เรื่องนางโกสาตกี

เมื่อพระเจ้าอชาตศัตรูเชิญพระบรมสารีริกธาตุของพระพุทธเจ้าไปไว้ในพระสถูปและทำการฉลอง อุบาสิกาชาวกรุงราชคฤห์คนหนึ่ง ถือดอกบวบขม ๔ ดอก ด้วยตั้งใจว่าจักบูชาพระสถูปของพระศาสดา มีใจเต็มเปี่ยมไปด้วยศรัทธา ไม่ทันพิจารณาดูอันตรายในทางเดินมุ่งหน้าตรงต่อพระสถูปอย่างเดียว ถูกโคลูกอ่อนวิ่งมาขวิดนางให้ถึงแก่ความตาย นางตายแล้วได้ไปบังเกิดในสวรรค์ชั้นดาวดึงส์

๘. เรื่องพระติสสเถระ

เมื่อพระพุทธเจ้าประทับอยู่ที่เมืองไพศาลี ได้ตรัสว่าภิกษุทั้งหลายต่อจากนี้ไปอีก ๔ เดือน เราจักปรินิพพาน ภิกษุประมาณ ๗๐๐ รูปนั่งเฝ้าอยู่ในที่นั้นผู้ที่เป็นพระอรหันต์พระอนาคามีปลงธรรมสังเวชส่วนผู้ที่เป็นปุถุชนก็ร้องไห้ ประชุมกันเป็นพวก ๆ ว่าพวกเราจักทำอย่างไรหนอ ภิกษุรูปหนึ่งคิดว่าตนยังมีกิเลสอยู่ จึงละหมู่ไปเจริญวิปัสสนากรรมฐานไม่สนทนาปราศรัยกับใคร ๆ เลย พวกภิกษุจึงกราบทูลกิริยาของท่านแก่พระศาสดา พระศาสดารับสั่งให้ท่านเข้ามาเฝ้า ตรัสถามท่าน เมื่อท่านกราบทูลว่า กำลังปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานอยู่ จึงทรงชี้ให้ภิกษุทั้งหลายถือเอาปฏิปทาของท่านเป็นตัวอย่างว่า

ภิกฺขเว ยสฺส มยิ สิเนโห ติสฺสสทิโสว โหตุ คนฺธมาลาทีหิ ปูชํ กโรนฺตาปิ เนว มํ ปูเชนฺติ ธมฺมานุธมฺมํ ปฏิปชฺชมานาเยว ปน มํ ปูเชนฺติ

ดูกรท่านผู้เห็นภัยในวัฏฏสงสารทั้งหลาย ผู้ใดมีความจงรักภักดีในเรา ผู้นั้นจงเจริญวิปัสสนากรรมฐานเหมือนกับพระติสสะนั้นเถิด เพราะว่าถึงชนทั้งหลายจะพากันทำการสักการะบูชาเราด้วยของหอม ระเบียบดอกไม้เป็นต้น ก็ยังไม่ชื่อว่าได้บูชาเราอย่างแท้จริงเลย ส่วนชนทั้งหลายที่ได้ปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม คือได้เจริญวิปัสสนาสมควรแก่มรรค ผล นิพพาน จึงจะชื่อว่า ได้สักการบูชาเราอย่างแท้จริง

๙. เรื่องพระอัตตทัตถเถระ

เมื่อพระพุทธเจ้าประทับอยู่ที่พระเชตวัน ได้ตรัสว่าภิกษุทั้งหลาย ต่อจากนี้ไปอีก ๔ เดือน เราจักปรินิพพาน ภิกษุประมาณ ๗๐๐ รูปพากันเกิดความสังเวชสลดใจไม่ละสำนักของพระพุทธองค์เลย เที่ยวปรึกษากันว่าพวกเราจักทำอย่างไรหนอ ๆ ส่วนพระอัตตทัตถเถระละหมู่อยู่องค์เดียว ตั้งใจเจริญวิปัสสนากรรมฐานอย่างเต็มที่ ภิกษุทั้งหลายจึงกราบทูลกิริยาแด่พระศาสดา พระองค์รับสั่งให้มาเฝ้าตรัสถามดู เมื่อทรงทราบว่าท่านตั้งใจเจริญวิปัสสนา จึงทรงอนุโมทนาสาธุการแก่ท่านว่า สาธุ สาธุ สาธุ แล้วตรัสชี้ให้ภิกษุทั้งหลายถือเอาเป็นตัวอย่างว่า

ภิกฺขเว ยสฺส มยิ สิเนโห อตฺถิ, เตน อตฺตทตฺเถน วิย ภวิตุํ วฏฺฏติ, น หิ คนฺธมาลาทีหิ ปูเชนฺตา มํ ปูเชนฺติ, ธมฺมานุธมฺมปฏิปตฺติยา, ปน มํ ปูเชนฺติ, ยสฺมา อญฺเญนปิ อตฺตทตฺถสทิเสเนว ภวิตพฺพํ

ดูกรท่านผู้เห็นภัยในวัฏฏสงสารทั้งหลาย ผู้ใดมีความรักในเรา ผู้นั้นจงเอาอย่างพระอัตตทัตถะเถิดคือจงเจริญวิปัสสนากรรมฐานเหมือนกับท่าน ชนทั้งหลายที่พากันบูชาด้วยของหอมเป็นต้น ยังไม่ชื่อว่าได้บูชาเราอย่างแท้จริง ส่วนชนทั้งหลายมีชื่อว่าได้บูชาเราอย่างแท้จริง ก็เพราะได้ปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม คือ ได้เจริญวิปัสสนากรรมฐานสมควรแก่ มรรค ผล นิพพานเท่านั้น เพราะฉะนั้นคนอื่น ๆ ก็จงเอาอย่างพระอัตตทัตถะนั้นเถิด คือ จงพากันลงมือเจริญวิปัสสนากรรมฐานเหมือนอย่างท่านติสสะ ดังนี้

นิทานทั้ง ๙ เรื่องนี้ ชี้ให้เห็นได้อย่างเด่นชัดแล้วว่าบุคคลผู้มีความกตัญญูกตเวทีเคารพนอบน้อม สักการบูชาต่อพระรัตนตรัยก็ดี ต่อมารดาบิดา ครูอาจารย์เป็นต้นก็ดี ย่อมจะได้รับผลเป็นอเนกประการ ดังหลักฐาน เหตุผลตัวอย่างที่ได้นำบรรยายไว้แล้วนั้น

ได้บรรยายเรื่องบุพพการีบุคคล กับ กตัญญูกตเวทีบุคคลเป็นคู่ ๆ คือ

๑. มารดาบิดา กับ บุตรธิดา

๒. ครูอาจารย์ กับ ศิษย์

๓. พระราชา กับ ประชาราษฎร์

๔. พระพุทธเจ้า กับ พุทธบริษัท

เห็นว่า พอจะเป็นเหตุให้ผู้อ่าน ผู้ศึกษาได้รู้ ได้เข้าใจในปฏิปทาของบุพพการีบุคคลพร้อมทั้งกตัญญูกตเวทีบุคคลเหล่านั้นได้ดีแล้ว จึงขอยุติไว้เพียงแต่เท่านี้

จิรํ ติฏฺฐตุ สทฺธมฺโม

ขอให้พระสัทธรรมของสมเด็จพ่อจงดำรงอยู่ตลอดกาลนาน

อิทํ เม ธมฺมทานํ นิพฺพานสฺส ปจฺจโย โหตุ

อิทํ เม ปุญฺญภาคํ สพฺพสตฺตานํ เทมิ.
